

Sodobnost

9

Letnik 75
september 2011

Uvodnik

Nara Petrovič: Domorodci, varuhi živih tradicij..... 1067

Mnenja, izkušnje, vizije

Claus Leggewie: Sedem krogov evropskega spomina, 1 1079

Pogovori s sodobniki

Cvetka Bevc s Petrom Svetino 1094

Sodobna slovenska poezija

Radivoj Pahor: Sonetini 1104

Mihael Lajlar: Vsak dan se obnavlja 1111

Sodobna slovenska proza

Mate Dolenc: Štiri zgodbe 1117

Literarni portret

Iztok Simoniti: Meta Kušar..... 1128

In memoriam

Cvetka Hedžet Tóth: Umrla je revija – zakaj nihče ne joče?..... 1142

Sodobni slovenski esej

Ivo Svetina: Štiri obdobja Kocbekove poetičnosti 1153

Tuja obzorja

Charles Simic: Mojster preoblek 1164

Alternativna misel

John Gray: Slamnati psi, 6 1175

Sprehodi po knjižnem trgu

Barbara Korun: Pridem takoj (Milan Vincetič) 1188

Vladimir P. Štefanec: Odličen dan za atentat (Majda Travnik Vode)..... 1191

Andrej E. Skubic: Koliko si moja (Ana Geršak)..... 1195

Aleš Debeljak: Balkanska brv: eseji o književnosti jugoslovanske
Atlantide (Lucija Stepančič) 1198

Mlada Sodobnost

Aksinja Kermauner: Žiga špaget gre v širni svet (Dragica Haramija,
Janja Batič)..... 1202

Milena Mileva Blažič: Niko Grafenauer – sodobni mladinski klasik.... 1204

Nara Petrovič

Domorodci, varuhi živih tradicij

Tehnologije ne bi smeli presojati po tem, ali nas lahko ponese na Mesec ali Mars, ampak po tem, ali nam lahko pomaga preživeti na Zemlji.

Winin Pereira

Zahodna znanost nam je omogočila živeti, kot da nismo več *domorodci* – kot da nismo po izvoru od tam, kjer živimo, kjer smo rojeni. Seveda na Zemlji, kot del milijonov drugih bitij, s katerimi si delimo zrak, vodo, hrano in svetlobo. Ograjujemo se od narave, bojimo se je, zatekamo se k varljivi varnosti mest in tehnike. Po stoletjih razvoja sodobne civilizacije smo tako povsem izgubili čut za preživetje samih sebe kot vrste oziroma celo za ohranitev življenja na Zemlji kot takega. Vse vrednotimo v denarju, monopol nad razvijanjem in širjenjem znanja ima *zahodna* znanost. Poudarjam besedo *zahodna*, ker se je praktično vsa svetovna znanost, kakršno poznamo danes, razrasla na podlagi petsto let stare zahodne paradigme o dominaciji in izkoriščanju šibkejših.

Ni treba, da smo iz afriške džungle, domorodci smo že zato, ker kot vrsta ne bomo nikoli zapustili našega planeta – tu smo rojeni, tu smo doma, Zemljani smo. In tudi če bi ga lahko zapustili, zakaj bi si to sploh želeli? Zagovorniki sonaravnosti radi poudarjajo negativne posledice globalizacije, a tu velja omeniti tudi nesporno pozitivno posledico: bolj kot kadar koli se zavedamo omejenosti naravnih virov, zaključenosti celotnega človeštva in prepletenosti vsega življenja na planetu. Dandanes se nam izkoriščanje drugih hitro vrne kot bumerang, saj iz ekosistema ne moremo izstopiti in ga izrabljati z (varne) razdalje, ne da bi sami občutili posledice ali stranske učinke. Tisti, ki se tega zavedajo, ustrezno skrbijo za celoten planet ter nabranega sodobnega *in* tradicionalnega znanja ne uporabljajo za izkoriščanje in dominacijo.

Ljudje iz vseh dolgoživih kultur v zgodovini so z okoljem vzpostavili natančno ravnovesje, ki jim je omogočalo zadovoljitev potreb, ne da bi uničili naravne vire, od katerih so bili odvisni. To so dosegali z nenehnim razvojem inovativnih tehnologij. Tradicija je ostajala živa prav zato, ker se je nenehno spreminjala in prilagajala spremenljivim naravnim in družbenim razmeram. Živa tradicija je bila temelj obstoja, odpornosti, celo žilavosti narodov. Kadar koli so zakrknjeni vladarji ali drugi veljaki začeli dušiti inovativnost tradicije in jo stiskati v ideološke, politične, gospodarske in druge podobne kalupe, so ogrozili obstoj ožjih in širših skupnosti – ustvarili so puščave in revščino. Danes se je zaradi globalne ekonomske požrešnosti grožnja razširila na ves planet.

Razvoju znanosti je marsikdaj botrovala stiska, ki je terjala iskanje alternativ v nestandardnih smereh. Redko kdo ve, da so bila mnoga področja v Evropi že v 11. stoletju glede na razpoložljivost naravnih virov, potrebnih za preživetje naraščajočega prebivalstva, preobljudena. V Veliki Britaniji je že takrat le petino ozemlja pokrival gozd. Do konca 15. stoletja sta Anglija in Španija že uvažali les iz Skandinavije. Med 16. in 19. stoletjem je dodatne preglavice povzročila mala ledena doba, zaradi katere so letine postale zelo neredne.

Stiska s prostorom in barbarskost vzhoda sta Evropo prisilila k iskanju poti do novih ozemelj na zahodu, da bi rešili problem prenaseljenosti. “Raziskovalci” novih svetov, kot so Kolumb, Marco Polo, Magelan in drugi, niso bili veliko več kot nasilni zavojevalci *že obljudenih* pokrajin. Tamkajšnje prebivalce so obravnavali enako kot druge “naravne vire”, ki so “čakali”, da jih izkoristijo. Dominacije nad temi pokrajinami pa ne bi mogli doseči brez zahodne znanosti. Ta je bila skozi stoletja vedno odvisna od mecenov in podpornikov, zato se ni mogla izogniti vsaj delnemu služenju njihovim interesom.

Dandanes znanost služi predvsem kapitalu. Laboratorijske raziskave sodobnih teorij, v fiziki, kemiji, biologiji, inženiringu ali informatiki, so astronomsko drage, možne so le zato, ker se v svetu nadaljuje obsežno izčrpavanje naravnih virov in ljudi. Če ne bi bilo izkoriščanja, preprosto ne bi bilo dovolj sredstev za drage raziskave. Te raziskave koristijo navadnemu človeku le posredno, pa še ta korist je marsikdaj iluzorna. Nov računalnik, nov avto, novo škropivo, nova žarnica, nov sintetični material, nova čistila ... vse to nam je vedno le *na prodaj*. Ali ti novi izdelki res oplemenitijo naše življenje, koliko spodbujajo našo ustvarjalnost, iznajdljivost, izvirnost in kakovost bivanja?

Z industrializacijo je prišlo do specializacije posameznikov in dobili smo nov družbeni razred: znanstvenike, plačane raziskovalce, strokovnjake

za vsako malenkost, ki se že pregovorno dobro znajdejo v laboratoriju in kabinetu, slabo pa v stvarnem življenju. Kapitalistična družba je dodala pojme, kot so intelektualna lastnina, avtorske pravice in patenti, ki ščitijo iznajdbe pred “zlorabo” in nagrajujejo iznajditelja glede na uporabnost inovacije.

Znanost je danes še bolj preračunljiva kot prej. Ker brez financiranja ne more preživeti, se prodaja interesom kapitala in z njim vzpostavlja le na videz benigno simbiozo; plemenite izjeme so redke. Človekoljuben in dobronameren značaj znanosti je pogosto le krinka, pod katero se skriva dobro staro farizejstvo.

Test iskrenosti altruizma inovatorjev v današnji kulturi je preprost. Presodimo ga lahko po tem, koliko omejitev zmorejo sami inovatorji postaviti neetičnim praksam, ki uničujejo trajnostni značaj okolja, v katerem deluje njihova družba. Zares ozaveščena kultura *postavlja družbi in zlasti trgu stroge meje*, pri čemer misli na preživetje posameznika, družine, družbe, človeštva in narave. Drugo merilo je finančno: pokažite mi znanost, ki je pripravljena vlagati milijone v raziskovanje preprostih tehnologij, ki bodo ljudem na voljo povsem zastonj, iz lokalno razpoložljivih virov, brez patentov in intelektualne lastnine, in pokazal vam bom znanost, ki deluje v interesu ljudi. Vse preostalo je preprosto biznis; preživetje in dobrobit družbe sta pri tem postavljena na stranski tir.

Če kultura temelji na tradicionalnih znanjih, preizkušenih skozi stoletja, potem sama zaščiti vse tisto, kar je ključno za njeno samopreživetje. Kultura, ki se odmakne od tradicije, se neha zavedati same sebe, izgubi čut za življenje, neizprosne birokratske zahteve postavlja pred konkretne potrebe in hrepenenja ljudi, posebej tistih, ki se odmikajo od iracionalnih pritiskov birokracije v mehko uglašenost z naravnim okoljem.

Oklep, okostje ali gibljivost, svoboda

Slovar slovenskega knjižnega jezika definira *tradicijo* kot nekaj, “kar se je ustalilo v življenju kake skupnosti s prenašanjem iz roda v rod, navada, običaj / kar se je uveljavilo, doseglo na področju kake dejavnosti med njenim daljšim obstajanjem, izročilo”.

Tradicija je še mnogo več kot to, toda današnji zmodernizirani svet jo je stisnil v primež kategorizacij, evalvacij, v folkloro, zgodovinsko dediščino, spremenil jo je v muzejski eksponat z visoko sentimentalno vrednostjo in praktično nobeno uporabno. Varuhi kulturne dediščine si prizadevajo ohranjati predvsem oblikovne, estetske in folklorne prvine

tradicije, ne znajo pa seči do njenega bistva – *preživetvene inovativnosti*, ki je temelj samoohranitve vsake kulture.

Navadno pri tradiciji poudarjamo uveljavljenost, ustaljenost, utečenost, izročilo, pozabljamo pa na izvirnost, iznajdljivost, prilagodljivost in inovativnost. Nobena tradicija na svetu ni bila skozi stoletja statična, vse so se nenehno spreminjale in spretno razvijale vedno nove pripomočke, metode, tehnike, orodja, navade ... Ohranjanje tradicije kot dinozavrovega skeleta je popoln nesmisel. Zares jo ohranjamo le, če jo živimo in ji dopuščamo, da se organsko razvija v skladu z duhom časa. S tem ji omogočamo, da ostaja nosilec trdoživosti družbe in vzdržujemo naravno imunost skupnosti na raznolike zunanje vplive.

To je glavna značilnost tradicije, neskončno pomembnejša kot materni jezik, narodne noše, stara glasbila, ljudske pesmi in kuharski recepti. Zares živa tradicija se nasloni na vse našteto, vendar to potem umesti in preoblikuje glede na trenutni čas in prostor; uči se iz preteklosti, vendar dopušča oziroma celo spodbuja izboljšanja in prilagajanja – ne brezglavo, ampak na podlagi mnogih informacijskih povratnih zank, ki skrbijo, da novosti ne bi ogrozile preživetja skupnosti in njenega okolja. Del žive tradicije so vedno samozaščitni mehanizmi.

Winin Pereira pravi: “Raba tehnoloških rešitev je proces, pri katerem 'rešitev' vsakega problema ustvari mnoge podprobleme, kar vodi v eksplozivno verižno reakcijo. Prepričanje, da lahko tako zagotovimo trajnosten razvoj, je praznoverje. Pozitivni procesi kroženja povratnih informacij potrebujejo samoomejujoč mehanizem, sicer postanejo nestabilni in uničijo sami sebe.”

V 19. in 20. stoletju se je beseda tehnologija uporabljala skoraj izključno v kombinaciji s pridevniki sodobna, vrhunska, kemijska, strojna, informacijska ..., tradiciji je bila tako rekoč odvzeta pravica razvijanja in uvajanja inovacij. Monopol nad razvojem znanja je prevzela znanost ali morda boljše “znanstvenizem”. Jurgen Habermas je dejal: “*Znanstvenizem (scientism)* pomeni zaverovanost znanosti same vase; to je prepričanje, da znanosti ne moremo obravnavati kot ene od oblik znanja, temveč da moramo znanje povsem enačiti z znanostjo.”

Znanost svojega razvoja ni začela iz nič, močno se je oprla na dognanja tradicionalnih tehnologij, si jih prilastila v obliki intelektualne lastnine, patentov, ne da bi priznala avtorske pristojbine in okoljske odškodnine domorodcem, ki so jih razvili. Do danes se je v svetu uveljavila okostenela znanstvena paradigma, ki je znanstveniki večinoma ne znajo niti videti, kaj šele da bi jo zmogli spremeniti.

Thomas Kuhn je v svojem delu o paradigmah opisal vedenje znanstvenikov ob soočenju z dokazi, ki so nakazovali na nove nazore. Ko so novi dokazi jasno pokazali potrebo po spremembi paradigme, so se začeli znanstveniki na vse mogoče načine prizadevati, da bi dokaze stlačili v svoj stari svetovni nazor. Da bi obvarovali staro, so celo zavračali ali na novo tolmačili prej pridobljene podatke – vselej nezavedno. V določenih primerih so celo postali slepi za nove podatke; čeprav so jih imeli tik pred seboj, jih dobesedno niso zmogli videti.

Tradicionalna tehnologija izvira iz prav take paradigme, ki ji sodobna znanost ne zna priznati vrednosti: vse znanje deli zastonj, spodbuja nadgradnje inovacij; razvijajo jo običajni ljudje sredi običajnega bivalnega in delovnega okolja brez zapletenih teorij; namen inovacij je takojšnje praktično olajšanje življenja; inovatorji ne potrebujejo priznanj; znanje se širi spontano od ust do ust; ni ga mogoče zlahka uporabiti za dominacijo in izkoriščanje ali “ograditi” s patenti; čas, ko je inovacija nastala, ali zdaj ali pred mnogimi stoletji, je nepomemben.

Tradicionalni sistem spodbuja zanašanje ljudi nase in jih s tem osvobaja odvisnosti od drugih in podložnosti dominaciji. Spodbuja tudi svobodo, da ljudje za reševanje svojih problemov in za to, da vzdržujejo nadzor nad lastnim bivalnim okoljem, uporabijo ustvarjalnost. Ker temelji na obnovljivih virih, surovinah in energiji, je dolgoročno *trajnostna*.

Na področju trajnostnega razvoja se zahodna znanost niti približno ne more kosati s tradicionalno tehnologijo. Tudi zato, ker tradicionalna tehnologija spretno integrira vase mnoga orodja, ki jih je razvila zahodna znanost, ter hkrati ohranja trajnosten značaj, medtem ko znanost večinoma ne zna izstopiti iz laboratorijske miselnosti in ne zmore ustaviti uničevanja okolja v imenu napredka. Znanstvena etika ima žal veliko pomanjkljivosti.

Naj še enkrat citiram Winina Pereiro: “Zahodna znanost verjame, da nobena hipoteza, ki je ne potrdimo z eksperimenti, nima praktično nobene vrednosti ... Stvarnost je torej treba poškodovati – morda celo uničiti –, preden bi veljalo kot 'znanstveno' predlagati aktivnosti, s katerimi bi se izognili škodi. [...] Ena temeljnih domnev zahodne znanosti je, da morajo biti vsi poskusi ponovljivi. Toda ko nekaj ukrenemo, se stvarni svet spremeni. Ne moremo videti, kaj bi se zgodilo, če bi se temu ukrepu izognili. Nimamo na voljo 'kontrolnih' svetov, s katerimi bi primerjali svojega. Morda prav zato obsežno uničevanje okolja ostaja neopaženo ali pa se večini ljudi in znanstvenikov zdi normalno.”

K sreči je med znanstveniki vse več svetlih primerov iskrenega zavzemanja za trajnostni razvoj in tudi za tradicionalne tehnologije. Tudi znanstveniki vse bolj vidijo, da so bili dolga desetletja kot otroci, ki so

se v majhnem peskovniku igrali z velikim buldožerjem. Škoda je le, da je uničenje okolja moralo doseči takšne razsežnosti, preden se je znanost vsaj malce predramila.

Tradicionalna tehnologija se je v tem času borila za preživetje. V odročnih predelih Afrike, Avstralije, Azije in Amerike so se še ohranila mnoga stara znanja, v Evropi so jih povozili znanost in tehnika, avto, televizija ... Obujanje živih tradicij je zato v Evropi še toliko pomembnejše. Tudi pri nas potrebujemo domorodce, ki bodo skrbeli za ohranjanje in razvoj prizemljenih modrosti o človeku *tega prostora* in njegovem bivalnem okolju. Če bomo na tradicijo gledali kot na stvar preteklosti, nekaj, kar mora današnja tehnološka družba ohranjati kot muzejski eksponat za prihodnje generacije, jo bomo zelo kmalu povsem uničili. Dovolj je, da predajanje tradicije pretrgamo za dve do tri generacije in že si bo težko opomogla, v Evropi pa se zatiranje tradicije postopno dogaja že stoletja.

Najbolj so prizadeti prav tisti, ki so navadno glavni varuhi tradicije: kmetje in obrtniki. Če danes predlagate kmetu, naj opusti traktor, se vam bo režal. Če vinogradniku predlagate, naj opusti škropiva, bo zmajal z glavo, češ, saj potem ne bo nič zraslo. Če tesarju predlagate, naj opusti električna orodja, se mu bo to zdelo potrata časa. Kdo še zbira in shranjuje lastna semena? V mnogih primerih je to celo z zakonom prepovedano. Kateri kmet pri nas dosega visoko stopnjo samooskrbnosti in ni primarno usmerjen v prodajo pridelkov, potem pa živila kupuje v trgovini? Neki lovec v Kočevskem Rogu mi je rekel, da ne smem trgati jabolk iz opuščениh sadovnjakov, naj si grem po jabolka v supermarket! Toliko o razumevanju do domorodcev, ki se v veliki meri preživljajo (preživljamo) tudi z nabiralništvom. Kot da imamo oprane možgane, ne vidimo, da je naše življenje netrajnostno in da tako ne bomo mogli živeti prav dolgo.

K sožitju zahodne znanosti in tradicionalne tehnologije

Tradicionalna tehnologija razume tokove snovi in energije. Uspešna je v zajemanju naravnih virov v zadostni meri, da ji to omogoči ustvarjalnost in preživetje. Znanost zanimajo le energetski in snovni konverterji, ki "neuporabno" energijo in snovi (ki jih ni mogoče tržno izkoriščati) pretvorijo v "uporabne" (tržno rentabilne). Znanosti navadno ne zanima spontano širjenje novih znanj, to se zgodi šele takrat, ko je novo znanje zaščiteno, patentirano in pretvorjeno v industriji uporabno obliko.

Toda zakaj bi se moralo znanje pretakati izključno po kanalih, ki ustrezajo tržnim merilom? Zakaj ne bi dopustili tudi "neznanstvenega" znanja,

ki ga razvijajo ljudje v okviru tradicionalnih skupnosti in ga širijo, ne oziraje se na sistemske nadzorne mehanizme?

Ne mislim, da je vsa znanost slaba in vsa tradicionalna kultura dobra. Objektivni *znanstveni* pogled na znanost in tradicionalno tehnologijo nam lahko pomaga zblížati obe metodi pridobivanja in širjenja znanja, zlasti pa odmakniti se od nesporno uničujočih prvin svetovne ekonomije. Ravno toliko, kolikor je tradicija rada nezaupljiva do tehnoloških novotarij, znajo biti pretenciozne visokoteče ambicije znanosti. Dialog lahko znanost nauči zaupanja, ponižnosti in sodelovanja pri skrbi za vse življenjske habitate na Zemlji.

Prepad med sedanjo znanostjo in tradicijo je velik in nepravičen. Znanost troši milijarde evrov, da financira visokokvalificirane znanstvenike, njihove specializirane laboratorije, zapletena orodja, globalne, visoko predelane vire itd., zato ne more obstajati brez izkoriščanja, medtem ko so raziskave tradicionalne tehnologije razpršene, izvajajo jih "običajni" ljudje, integrirani v vsakdanje okolje, s preprostimi orodji in iz surovih, lokalnih virov, kar je samodejno varovalo pred izkoriščanjem. Zahodna znanost je energetska potratna, stroške raziskav in iznajdb vrednoti po tržnih merilih, ne da bi upoštevala breme za okolje in izčrpavanje virov (marginalizira eksterne stroške), saj primarno izhaja iz teoretskih premis. Tradicionalna tehnologija je energetska varčna, stroške raziskav vrednoti glede na trajno razpoložljivost virov, izhaja iz konkretnih potreb ljudi, inovacije so namenjene neposredno ljudem, širijo se spontano in brezplačno, vsem so na voljo takoj ter so tako preproste, da jih lahko vsak ponovi doma. V zahodni znanosti so inovacije nadzorovane s patenti, namenjene so najprej trgu in industriji (ki financirajo raziskave), šele potem "potrošnikom"; tem so na voljo šele potem, ko jih industrija pretvori v tržni izdelek in jih ni mogoče izdelati doma.

Zahodna znanost potrebuje ljudi, ki so primarno odvisni od znanosti, industrije, denarja in od umetnih ravnovesij v ekonomsko-tehnološkem okolju, zato ovira konkurenco in privatizira naravne vire. Tradicionalna tehnologija poudarja odvisnost primarno od lokalne skupnosti, naravnih virov in ravnovesij v živem bivalnem okolju, zato dopušča prosto deljene znanja tudi s tistimi, s katerimi si delijo odvisnost od istih naravnih virov. Znanstvenik svoje delo opravlja za denar, nagrade, uradna priznanja in veljavo, ljudskemu raziskovalcu pa zadostujeta že notranje zadovoljstvo in hvaležnost uporabnikov njegove inovacije. Posledica vseh omenjenih značilnosti zahodne znanosti je njen netrajnosten značaj in odsotnost varoval pred škodljivimi inovacijami. Navedeno lahko ponazorim z dvema primeroma:

Drevo nim (*Azadirachta indica*) v Indiji že od davnine uporabljajo kot naravni pesticid. V semenu in listih je več kot sto različnih učinkovin, ki hkrati vplivajo na več fizioloških sistemov pri žuželki. Da bi žuželka razvila odpornost, bi se moralo zgoditi več mutacij hkrati, kar je zelo malo verjetno. Zato so lahko nim uporabljali stoletja, ne da bi se zmanjšala njegova učinkovitost. Potem so prišli znanstveniki in se odločili, da bodo določili aktivne učinkovine, da jih bodo ekstrahirali, prečistili, morda pozneje ustvarili sintetične učinkovine, ki bi jih lahko podjetja uporabila v komercialne namene. Toda uporaba posamičnih rastlinskih kemikalij drastično poveča verjetnost, da bo žuželka razvila odpornost nanje. Potem lahko znanost ovrže eno kemikalijo za drugo, dokler žuželka ne postane odporna na vse učinkovine. Za raziskave, industrijo, trženje itd. porabijo na milijone evrov (verjetno jih ob tem zaslužijo na desetine milijonov), toda naposled pokvarijo stoletja učinkovit pesticid, ki so ga kmetje pridobivali praktično zastoj in z zelo malo truda. Nim je k sreči še vedno učinkovit, toda zahodno znanost velja opozoriti, naj bo pazljiva pri komercializaciji posamičnih učinkovin in naj zaslužka ne postavlja pred zdravo pamet stoletnih tradicij.

Drugi primer je sončna celica. Kot že rečeno, znanost zanimajo skoraj izključno zapleteni energetski konverterji, ki spadajo v sodobni tehnološki sistem. Starodaven energetski konverter, ki ga vsi poznamo, je list. Če list primerjamo s sončno celico, lahko ugotovimo, da je sila neučinkovit: pretvori le do tri odstotke sončne energije, ki pade nanj. Sodobne celice dosegajo mnogokrat večjo učinkovitost. Toda sončna celica ima samo eno nalogo: da dvajset do trideset let proizvaja električni tok, neučinkovita je ob oblačnem vremenu, ker je črna, se greje in s tem (*de facto!*) prispeva h globalnemu segrevanju, na koncu postane okoljsko breme (odpadek), že za njeno izdelavo pa je bilo porabljen več energije, kot je v času delovanja proizvede. List, po drugi strani, nastane z zelo nizko porabo energije, deluje približno pol leta, potem se spremeni v hrano živalim ali žuželkam; ni le pretvornik energije, ampak tudi sintetizira mnoge kompleksne kemikalije, ima estetsko funkcijo, s hlapenjem vode skozi pore hladi ozračje itd.

Tradicionalne skupnosti so razvile znanja, kako *trajnostno* uporabljati energijo in snovi, ki jih je proizvedel list. Svoje inovacije prosto delijo z drugimi. Zanašanje na povsem surove naravne vire se bo marsikomu zdelo korak nazaj v primitivnost, toda nova miselnost omogoča uporabo tradicionalnih načinov v navezi z določenimi sodobnimi tehnologijami ali elementi le-teh.

Internet je postal stičišče obeh svetov, v kateri inovativnost ljudi črpa z obeh strani. Ljudje razvijajo nova orodja, sisteme, metode in po zaslugi

interneta podrobni opisi o tem v hipu zaokrožijo po vsem svetu v obliki *shareware*, *DIY* rešitev. Zares dobre ideje doživijo raznolike aplikacije, nadgradnje, dodelave ... Znanost, po drugi strani, povzema ljudske inovacije in jih uporablja v znanstvene namene. S tem se vsaj v določeni sferi po malem briše meja med laično (tradicionalno) in strokovno (zahodno) znanostjo.

Zahodna znanost, gospodarstvo in politika se učijo dopuščati razvoj tradicionalnih sistemov, ne da bi jih obremenjevali z vzvodi dominacije in izkoriščevanja (na primer v obliki nerazumno visokih davkov in prispevkov). Ljudje, ki znova vzpostavljajo živo tradicionalno kulturo, pa se učijo samozavestno boriti za svoje pravice in postavljati nove norme, s katerimi živijo v dveh svetovih hkrati.

Renesansa domorodstva na Zahodu?

Marsikateri ljudski inovator čuti nelagodje ali negotovost, ker se zaveda, da inovacije, ki jih je razvil, spadajo v zakladnico tradicionalne tehnologije, on pa bi zanje vendarle rad nekaj iztržil. Izziv današnjega časa je, kako širiti nova znanja zastonj, kot domorodcem narekuje čut tradicionalizma, pa vendar poskrbeti za lastno preživetje – za kar je v sodobni družbi preprosto potreben denar.

Če se povsem prepustimo sistemu, bo ta zahteval, da v skladu z njegovimi pravili odpremo podjetje in vsak mesec prispevamo nekaj sto evrov v državno blagajno, da delujemo kontinuirano in da plačujemo še bančne, davčne in računovodske storitve, če jih omenim le nekaj. To povsem zaduši ustvarjalnost – temeljna ideja tako morda ostane edina pristna inovacija, v nadaljevanju pa le še na silo izumljamo novotarije, da bi pritegnili stranke in zaslužili dovolj za kritje vseh nastalih stroškov. Prej smo živeli morda z dvesto evri, v mirni preproščini in ustvarjalni svobodi, potem jim moramo naenkrat zaslužiti osemsto, od katerih nam jih nazadnje spet ostane dvesto, ves čas, mir in ustvarjalnost pa pokoplje živčna zagnanost. Inovativnost umre, da ustrezemo sistemu.

Na začetku sem omenil zakrknjene vladarje in veljake, ki s togimi sistemi zadušijo tradicijo in s tem odpornost celotne družbe. Današnji sistem počne prav to. Bolj popustljiv je do multinacionalk in drugih velikih podjetij, ki mu (na račun državljanov) prinašajo denar, kot do živih ljudi, ki ohranjajo pri življenju ljudsko kulturo z brezplačnimi inovacijami, prostovoljnimi delom in pogumnim raziskovanjem tradicionalnih ved.

Potrebujemo torej način, kako pokriti stroške dela tradicionalnih inovatorjev in obenem ustvarjati oaze tradicionalne tehnologije, kjer se vse razvija brezplačno, brez patentov in v živem naravnem okolju, v dobro vseh državljanov in sveta. Glede na globalno krizo in klimatske težave, s katerimi se spopada svet, si tradicionalne tehnologije zaslužijo vso podporo; zaradi širine delovanja, razpredenosti, praktične inovativnosti in integriranosti v prostor imajo ključno vlogo pri zagotavljanju rešitev za vse svetovne težave.

Institucionaliziranje rešitev, zapiranje poskusov v laboratorije in golo znanstveno teoretiziranje lahko ob enormnih stroških zaobseže le delček problema. Preprosti ljudje v milijonih vaseh po Zemlji pa lahko svetu zagotovijo visoko stopnjo inovativnosti ob enaki meri kakovosti bivanja brez obremenjevanja okolja. Institucije, ki varujejo naravno okolje s klavzulami in zakoni, bi morale biti sposobne prepoznati tovrstne *žive varuhe* okolja, domorodce, ki za okolje skrbijo zato, ker so z njim tesno prepleteni, ker so od njega neposredno odvisni in jim je zato sveto.

Težko je pričakovati, da bodo to zmožni razumeti vsi uradniki, prav zato domorodci ne smejo popustiti okornim sistemskim zahtevam, ki jih v imenu spoštovanja zakonov prisiljujejo k dobesedno nespametnim dejanjem. Kadar so zakoni družbe v nasprotju z zakoni narave in ohranjanjem življenja, je spoštovati te zakone dobesedno neetično – to je v nasprotju s človeškimi pravicami, ki naj bi jih zagotavljala demokratična pravna ureditev. Pravico se imamo postaviti za svoje temeljne potrebe – in za potrebe živih bitij, s katerimi sobivamo.

V zgodovini se nobena nova ureditev ni uveljavila z odobritvijo prejšnje. Vsaka je bila najprej v ilegali, medtem ko se je stara ureditev na vse kriplje borila, da bi ohranila moč in oblast. Tisti, ki se zavedajo zmot sodobne družbene ureditve, ne smejo popuščati pred “ja, ampak” in “to je nerealno”, saj imajo nešteto argumentov v svoj prid, celo znanstveno merljivih. Domorodci se bodo morali dostojanstveno postaviti za svoje mesto pod soncem kot varuhi živih tradicij. Doseči bodo morali stopnjo visoke kolektivne inovativnosti in tako številni se bodo morali povezati, da nihče več ne bo mogel zanikati njihovih pravic ali jim oporekati.

K pisanju tega besedila me je navdihnil Winin Pereira, nuklearni fizik iz Indije, ki se je ob srečanju s tradicionalnimi tehnologijami odvrnil od zahodne znanosti in o tem napisal nekaj knjig. Za konec navajam še nekaj njegovih misli, kot piko na i doslej napisanemu: “Smer, v katero se razvija zahodni svet, ni nujno tista, ki ji moramo slediti. Izbiramo lahko med sprejemanjem omejene racionalnosti zahodnega sistema, zaradi katerega

je ta sistem samouničevalen in nepravičen, ali pa objamemo holistične sisteme znanja in prakse, ki so trajnostni in pravičnejši. [...]

Nujno potrebujemo podporo in razvoj sistemov znanja, ki niso obremenjeni z omejitvami zahodne znanosti. [...] Takim znanostim ni treba biti pasivni prejemnik izdelkov 'ekspertov', temveč so lahko same ustvarjalke novega znanja. Raziskave, ki so jih formalni znanstveniki v zadnjih nekaj stoletjih poskusili monopolizirati, je treba vrniti ljudskim množicam.

Morale bi obstajati ljudske znanosti – podmnožice znanja –, kajti različne pokrajine imajo svoje značilne potrebe, seveda pa so lahko povezane na drugih ravneh. Take sisteme bi moral proučevati in uporabljati vsakdo. Revitaliziranje ljudskih znanosti lahko milijonom povrne ustvarjalnost in moč, ki sta jim bila odvzeta. To je verjetno edini način za vnovično vzpostavitev trajnostne družbe.”

Mnenja, izkušnje, vizije

Claus Leggewie

Sedem krogov evropskega spomina, 1

Prvi krog: Holokavst kot negativni mit ustanovitve Evrope?

Nad- in transnacionalni spomin Evrope si lahko predstavljamo kot niz koncentričnih krogov, vsak od njih ponazarja zgodovinske datume in plati spomina. Prvi med njimi je 27. januar 1945, dan osvoboditve taborišča Auschwitz, v mnogih evropskih državah imenovan kot dan spomina na žrtve holokavsta¹. Ta javni rekurz na množične poboje evropskih Judov – ki je bil kot zločin proti človečnosti edinstven zaradi več razlogov –, Evropi pripisuje *negativni* ustanovni mit. Šablona zanj je nemško soočenje s preteklostjo (*Vergangenheitsbewältigung*). Skozi ta proces, ki je bil sprva selektivno osredotočen na drugo svetovno vojno, se je od leta 1970 izražala glavnina “holokavsta” (v veliki meri predvsem zaradi spodbud ZDA). *Tu se je zgodilo*, piše na nemških spomenikih, ki stojijo na verodostojnih mestih državnih socialističnih zločinov. *Zgodi se lahko kjer koli*, odgovarjajo opazovalci dandanes, ki so seznanjeni s podobami iz Kambodže in Ruande, s pričevanji o drugih zgodovinskih masakrih, stalinističnih zločinih in o vojnah nekdanje Jugoslavije.

Želja po evropeizaciji nemškega političnega spomina se morda zdi pretenziozna², vendar je dejstvo, da sta bila antisemitizem in fašizem panevropska fenomena: pobjoj Judov ne bi bil mogoč brez širšega sodelovanja med

¹ Med prvimi sta spominski dan obeležili Velika Britanija in Italija, leta 1996 jima je sledila Nemčija. Državne ustanove so dvignile zastave na pol droga, odvijale so se žalne slovesnosti, recitali, bogoslužni obredi in izobraževalni dogodki. Leta 2010 je izraelski predsednik nagovoril nemški parlament.

² Harald Schmid, “Europäisierung des Auschwitzgedenkens? Zum Aufstieg des 27. Januar 1945 als ‘Holocaustgedenktag’ in Europa,” [Evropeizacija komemoracije Auschwitzta? Porast 27. januarja kot dneva spomina na holokavst v Evropi] v: Jan Eckel, Claudia Moisel (ur): *Universalisierung des Holocaust? Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in internationaler Perspektive* [Univerzalizacija holokavsta? Spominska kultura in zgodovina politike mednarodne perspektive], Göttingen: Wallstein, 2008, 174–202.

evropskimi vladami in državljani. V Franciji je preteklo precej časa, preden je prišlo do absolutnega priznanja tesne povezave med vichyjsko vlado (1940–1944) in nacističnimi zločini, da sodelovanja francoskih državljanov pri poboju Judov in globoke ukoreninjenosti antisemitizma na vseh ravneh družbe niti ne omenjamo. Kljub temu se dandanes sploh ne zdi nenavadno, da spomenik žrtvam holokavsta (*Mémorial de la Shoah*) stoji v Parizu. Tudi Poljska prestaja podobne procese, razprave o pogromih v mestih Jedwabne in Kielce³ so razkrile obstoj trdovratnega, na domačih tleh vzniklega antisemitizma po vsej vzhodni Evropi.⁴

Evropa, ki so jo na silo združili nacisti, je hkrati oponirala boljše vizmu, Judom in političnemu in kulturnemu Zahodu. Odgovor na vprašanje, do katere mere so nacistični režim podpirali zaverovani fašisti in oportunisti drugih evropskih nacij, pogosto ostaja sporen, predvsem v zvezi z delovanjem kolaborantov in prisilnih delavcev po letu 1945.⁵ Feliks Tych, direktor Judovskega zgodovinskega inštituta v Varšavi med letoma 1995 in 2007, je v svojem govoru v nemškem parlamentu 27. januarja 2009 opozoril na dejstvo, da je bilo veliko tistih, ki so bili obsojeni med zadnjimi sodnimi procesi proti nacistom, sodelavcev z vzhoda in zahoda, ki so prostovoljno sodelovali pri uničenju v koncentracijskih taboriščih.⁶ Najbolj znan primer je John Demjanjuk, ki je bil prisoten na sojenju v Münchnu od leta 2009 dalje. Po seznamu, ki ga je objavil Center Simona Wiesenthala, so med najbolj iskanimi nacističnimi vojnimi zločinci: Madžara Sandor Kepiro in Karloy Zentai, Hrvat Milivoj Asner, Nizozemec Klaas Carl Faber, Danec Sören Kam, Litvanec Algimantas Delide in Estonec Mikhail Gorshkov.⁷

Spomin na holokavst je po sodobni, politično-pedagoški plati že od nekdaj usmerjen na sedanost in v prihodnost: znani poziv Theodorja W. Adorna se glasi, naj nam holokavst ostane v spominu, da se Auschwitz ne bo ponovil. Iz judovske perspektive je bil najpomembnejši previdnostni ukrep, da do česa podobnega ne bi več prišlo, ustanovitev močne izraelske države. Med letoma 2006 in 2010 so Začasne sile Združenih narodov v Libanonu (UNIFIL)⁸ ustvarile scenarij, ki je bil vse dotlej

³ Med pogromom julija 1946 so tolpe umorile 42 Judov, ki so preživel holokavst, še 80 jih je bilo ranjenih.

⁴ Dober primer je razprava o knjigi Jana Grossa *Fear: anti-semitism in Poland After Auschwitz* [*Strah: Antisemitizem na Poljskem po Auschwitzu*], New York, 2006.

⁵ Natalija Basic; Harald Welzer (ur.), *Der Krieg der Erinnerung: Holocaust, Kollaboration und Widerstand im europäischen Gedächtnis* [Vojna spomin: Holokavst, kolaboracija in upor evropskega spomina], Frankfurt am Main, 2007.

⁶ Glej: http://www.bundestag.de/presse/pressemitteilungen/2010/pm_1001227.html

⁷ *Tageszeitung* 25.05.2010. Ševeda kolaboracija ne služi kot oprostitev krivde nemških zločinov.

⁸ UNIFIL flota je prevzela odgovornost za nadzor nad libanonsko mejo.

imaginaren: nemško vojsko angažirati na Bližnjem vzhodu. Edmund Stoiber (Združenje krščanskih demokratov) je nemško sodelovanje v UNIFIL izključil zaradi zgodovinskih razlogov; drugi, tudi kanclerka Angela Merkel (Združenje krščanskih demokratov), so trdili, da je Nemčija prav zaradi zgodovinskih razlogov morala sodelovati. Pomembnost posebnih odnosov z izraelsko državo je bila in je temeljno politično načelo v Zvezni republiki Nemčiji, čeprav vse bolj vprašljivo, tako subjektivno kot objektivno.

Država, ki je podedovala "tretji rajh", je predpostavljala pravno in moralno odgovornost do nacionalne socialistične politike glede uničenja, vendar je zakleti slogan *Nikoli več Auschwitz* dobil dopolnilo: *Nikoli več vojne!* Prav ta postulat je privedel do nemške odločne zavrnitve vojaških posegov izven svojih meja – politika, ki jo je združena Nemčija večkrat ovrгла, tudi na Kosovu leta 1998, ko poleg vsega ni imela niti mandata OZN. Zahteva izraelskega premierja Ehuda Olmerta leta 2006 po robustnem razvoju nemške vojske za zaščito Izraela in Judov je "poseben odnos" postavila na preizkušnjo, kar je sugeriralo: *Nikoli več Auschwitz, zato pa vojno!*

Tako danes kot takrat gredo politiki v Berlinu dlje od nemške družbe. Nemci si za Jeruzalem niso želeli umreti nič bolj kot Francozi in Angleži za Prago ali Gdansk leta 1938. Stalna okupacija palestinskega ozemlja je povzročila spremembo splošnega mnenja; zanimivo, da se je to zgodilo hkrati z vse večjim priznavanjem nemške odgovornosti za holokavst. Danes, ko je Izrael verjetno bolj ogrožen kot kadar koli od ustanovitve (za katero je v veliki meri zaslužen sam), večina Nemcev meni, da so jim zadeve ušle izpod nadzora. Kritika izraelskega sporazuma in zunanje politike je seveda upravičena tudi v Nemčiji. Kljub temu je posebni odnos degenerirajoč.

Hkrati je prišlo do okrepitve antisemitskih predsodkov, ki zdaj ne slonijo več toliko na tardicionalnem sovraštvu do Judov, temveč bolj na sovraštvu do politike izraelske države. Dandanes se antisemitizem ovija v ogrinjalo antisionizma, ki je značilen predvsem za levičarski in desničarski radikalizem znotraj evropskih okvirov. "Antisemitizem *kljub* Auschwitzu" ter antiizraelizem *zaradi* Auschwitzta sta prešla v sovraštvu do Judov *po* Auschwitzu.⁹ Izrael v Nemčiji skorajda nima več nobenega lobija, niti v parlamentu, niti v medijih, niti med intelektualci, kaj šele med nemško multikulturno mladino. Nemčija v preteklosti nikoli ni bila varuhinja Izraela: ta vloga je pripadala Ameriki. Kritiki "izraelskega lobija" v

⁹ Glej Doron Rabinovici, Ulrich Speck, Natan Sznaider (ur.), *Neuer Antisemitismus? Eine globale Debatte* [Novi antisemitizem? Globalna razprava], Frankfurt am Main 2004.

Ameriki, med katerimi so tudi ljudje judovskega porekla, so problem povežali z vladno politiko do Bližnjega vzhoda, ki se preozko osredotoča na Izrael in ima preference Busheve administracije do popolnoma militantnih "protiterorističnih" strategij. Evropska unija je ubrala drugo pot, negovanje dobrih odnosov z arabskimi državami. Če bi se hezbollah, hamas ali islamski džihad in njihovi privrženci odločili za napad v osrčju Izraela, vseeno ni nobenega dvoma, na katero stran bi se postavila Evropa. Iranski predsednik Ahmedinežad je tisti, ki izpodbija pravico do obstoja Izraela in ki je zanikanje holokavsta privedel do novih, transnacionalnih razsežij.

Ali ima holokavst lahko vlogo političnega merila sodobne Evrope? Rasna diskriminacija in ksenofobija sta široko razširjena fenomena, zajedena v jedro držav EU z dolgo demokratično tradicijo in tudi v transformacijsko družbo in njeno mlado demokracijo. Na prvi pogled se zdi očitno, da se je treba boriti proti lekcijam teh fenomenov iz preteklosti. Januarja 2000 se je ta "vzgojna" tehnika vendarle izkazala za vse prej kot primerno, ko so stockholmski mednarodni forum o holokavstu v Avstriji poskusili uporabiti kot odgovor na koalicijo med konzervativno Avstrijsko ljudsko stranko (ÖVP) in skrajno desničarsko Avstrijsko svobodnjaško stranko (FPÖ). Avstrija je bila deležna javne graje, medtem ko jo je desničarska vlada Silvia Berlusconija v Italiji odnesla brez nezaupnice EU, ki je raje oklevala, kot da bi užalila svojo močno članico.

Drugi način, da bi holokavst lahko postal sodobno vprašanje, je v pravnem pregonu zanikanja (negociacionizma) ali trivializacije (revizionizma). To dvoje se namreč pogosto pojavlja v preobleki učenjaštva (in tako naznanja akademsko svobodo in pravico govora) ter je postalo osrednji motiv neonacistične, skrajne desnice in nacionalnega populističnega gibanja po vsej Evropi. Od sredine osemdesetih let 20. stoletja se pojavljajo pobude, da bi bila takšna "mnenja" tudi kazensko odgovorna. V skladu s 130. (3.) členom nemškega kazenskega zakonika je "vsakomur, ki zanika ali trivializira, v javnosti ali pred publiko, dejanja, storjena v skladu z nacionalsocialističnim režimom, kakršna so opisana v Kodeksu kaznivih dejanj po mednarodnem pravu, z namenom kaljenja javnega miru," lahko izrečena zaporna kazen do pet let ali denarna kazen. Izraelski zakon, sprejet leta 1986, v drugem odstavku določa, da bo "vsakdo, ki širi izrečene ali napisane besede, vse izjave, ki relativizirajo obseg zločinov, storjenih v obdobju nacionalsocializma, in vsakdo, čigar cilj je zagovarjati ali izražati simpatijo oziroma se identificirati s storilcem zločinskega dejanja proti Judom in človeštvu, obsojen na petletno zaporno kazen".

Leta 1994 je Zvezno ustavno sodišče Nemčije zanikanje holokavsta opredelilo z naslednjimi besedami: "dejstvo je, da se na podlagi številnih

prič smatra in dokazuje, da so se izjave na sodiščih v številnih kazenskih postopkih, tudi razsodbe zgodovinskih razsikovanj, izkazale za neresnične. Uveljavljanja te vsebine na sebi torej ne štiti svobodno mnenje.”¹⁰ Nekatero članice EU, tudi Francija, Avstrija, Belgija, pozneje še Romunija in Madžarska, so sprejele podobne zakone; druge so popravile splošno zakonodajo proti rasni diskriminaciji, medtem ko tretje (npr. Velika Britanija) potrebe po spreminjanju zakonodaje niso čutile. Španski pravni kodeks navaja, da “bo razširjanje kakršne koli ideje ali nauka, ki zanika ali zagovarja kazniva dejanja, definirana v prejšnjem odstavku tega člena, ali poskusi vnovične vzpostavitve režimov ali institucij, ki ščitijo ali jamčijo te ideje ali doktrine, kaznovano z zaporno kaznijo od enega do dveh let” (drugi odstavek 607. člena). Novembra 2007 se bile besede “zanika ali” spoznane za protiustavne in izbrisane. Zanimivo je, da v Luksemburgu ne kaznujejo posameznega zanikanja holokavsta, temveč vojne zločine, zločine proti človečnosti in genocid. Leta 2008 je EU sprejela okvirni sklep o boju proti rasizmu in ksenofobiji. V prihodnosti bomo za naslednje kazensko odgovorni v vseh državah članicah EU: “javno opravičevanje, zanikanje ali grobo trivializiranje pomena genocida, zločinov proti človeštvu in vojnih zločinov, kot je določeno s 6., 7. in 8. členom statuta Mednarodnega kazenskega sodišča, naperjenih na skupino oseb ali člane te skupine, glede na raso, barvo kože, vero, poreklo ali nacionalno ali etnično pripadnost, kadar je ravnanje izvršeno na način, ki lahko spodbudi nasilje ali sovraštvo proti tej skupini ali članu te skupine.”¹¹

Drugi krog: Sovjetski komunizem – enako zločinski?

Dobri razlogi obstajajo za to, da podvomimo, ali je vnašanje holokavsta v današnji čas moralno in etično potrebno in ali njegova instrumentalizacija

¹⁰ EP. 1 BvR 23/94, glej BVerfGE 90, 241.

¹¹ Besedilo v celoti: “javnost, ki spodbuja nasilje ali sovraštvo, naperjeno proti skupini oseb ali članu skupine glede na raso, barvo kože, vero, poreklo, nacionalno ali etnično pripadnost; zagrešitev dejanja iz točke (a) z javnim razpošiljanjem ali razdeljevanjem letakov, slik ali drugega gradiva; javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje pomena genocida, zločinov proti človečnosti in vojnih zločinov, kot je določeno v členih 6, 7 in 8 statuta Mednarodnega kazenskega sodišča, naperjenih proti skupini oseb ali članu te skupine glede na raso, barvo kože, vero, poreklo ali nacionalno ali etnično pripadnost, kadar je dejanje izvršeno na način, ki lahko spodbudi nasilje ali sovraštvo proti tej skupini ljudi ali članu te skupine; javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje pomena zločinov, opredeljenih v členu 6 listine Mednarodnega vojaškega sodišča v dodatku k Londonskemu sporazumu, z dne 8. avgusta 1945, usmerjenih proti skupini oseb ali članu te skupine, je opredeljeno glede na raso, barvo kože, vero, poreklo ali nacionalno ali etnično poreklo, če je ravnanje izvršeno na način, ki lahko spodbudi nasilje ali sovraštvo proti tej skupini ali članu te skupine.” Glej: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0913:EN:HTML>

za sodobne posledice vnaša efekt v praktičnem političnem smislu. Zdaj, ko je prepoved zanikanja holokavsta zavezujoča, se postavlja vprašanje, ali si obsodbo zasluži tudi zanikanje sovjetskih komunističnih zločinov.¹² Litovski član evropskega parlamenta in nekdanji vodja litovskega parlamenta Vytautas Landsbergis (1990–1996) se s tem predlogom ni uspel prebiti nikamor in med zahodnjaškimi politikami so komajda našli kakega zagovornika tega predloga. V tem času ostaja aktualen kot pritožba, ki je decembra 2010 z ministri za zunanje zadeve šestih nekdanjih komunističnih držav EU (Bolgarije, Češke, Madžarske, Latvije, Litve in Romunije) EU zadolžila, naj preuči, ali bo zakon proti zanikanju oziroma trivializaciji pomena zločinov totalitarnih režimov kaj bolj uspešen.

Osrednji pogled na holokavst postane problematičen, ko nam je vsiljen kot matrica za obravnavo komunističnih državnih zločinov in zločinov proti človeštvu po vsej vzhodni Evropi. Po drugi strani je dosleden, ko so na Poljskem, na primer, globe in celo zaporna kazen do treh let dodeljene vsakomur, ki nasprotuje “komunističnim zločinom” in “drugim politično motiviranim represivnim ukrepom funkcionarjev poljskih kazenskih organov, pravnih organov ali oseb, ki delujejo po njihovih odredbah”, vse do 31. decembra 1989. Češki zakon iz leta 2001 je še bolj jasen: “Vsakdo, ki podpira ali spodbuja gibanja, ki zatirajo človekove pravice in svoboščine ali širijo nacionalno, rasistično, versko ali razredno sovraštvo oziroma sovraštvo proti drugim skupinam ljudi, se kaznuje z enim do pet let zapora” (260. člen), nadaljuje pa se: “Vsakdo, ki javno zanika, vzbuja dvome o nacističnem ali komunističnem genocidu ali drugih zločinih nacistov ali komunistov ali jih skuša opravičiti, se kaznuje z zaporno kaznijo od šestih mesecev do treh let” (261.a člen).

Začetki Evropske unije so po svoji funkciji tržna ali gospodarska skupnost, kar pomeni, da si nenehno prizadeva za “harmonizacijo”. Tega načela na političnem področju ni najlažje izvesti tako simbolno kot evropsko zgodovino, sploh ker je tako zasenčeno z dvema totalitarnima izkustvom, ki sta, četudi ne ravno sočasna, medsebojno povezana, zaradi česar je na milijone mrtvih ali ranjenih. Vprašanja pravne in moralne “pokore” še dandanes ostajajo grenkobna. Nacionalno misleči Evropejci želijo tem občutljivim vprašanjem določiti obliko oziroma, povedano drugače, na tem področju v nobenem primeru ne želijo predati nadzora Bruslju. Vendar je dejstvo, da je Evropsko sodišče za človekove pravice že večkrat ugotovilo, da se je nujno treba odločiti o zakonitostih odpuščanja politično omadeževanih javnih uslužbencev in o omejevanju pravic glasovanja v

¹² Glej: “Poslanska prepoved kladiva, srpa in svastike”, v: *Baltic Times*, 3.–9. marec 2005, 1.

postkomunistični vzhodni Evropi, kar je dokaz določene harmonizacije obravnavanja zgodovine.

Če je zanikanje holokavsta v večinskem delu Evrope kaznivo, to logično spodbuja zahteve, da moramo na enak način obravnavati grozljive vidike komunizma. Leta 2008 je Evropska komisija zato pozvala k preiskavi, "ali je z dodatnim instrumentom nujno treba izreči kazen javnemu odobravanju, zanikanju ali surovi trivializaciji genocida, zločinov proti človečnosti in vojnih zločinov, če so omenjena kazniva dejanja naperjena zoper navedeno skupino oseb, opredeljeno po merilih, ki nimajo opraviti z rasno pripadnostjo, barvo kože, poreklom, nacionalno ali etnično pripadnostjo, na primer ko gre za socialni status ali politično pripadnost".

Narodi, ki jih je zasedla Rdeča armada, 8. oziroma 9. maja ne želijo praznovati, in ga tudi ne bodo, kot dneva osvoboditve, saj je zanje konec nacistične okupacije pomenil začetek drugega totalitarnega režima, ki ga mnogi sodobni predstavniki osrednje vzhodne Evrope uvrščajo med "enako kaznive" (Sandra Kalniete). Z drugimi besedami, obtožujejo ga genocida. Predstavniki postsovjetske Rusije se zaradi množičnih deportacij in umorov, odvzemov svobode in prisilnih rusifikacij niso niti opravičili niti niso plačali odškodnine. Nihče več resno ne zanika, da so bili okupirani narodi žrtve sovjetske oblasti. Kar bi bilo sporno, če bi ti narodi izkoriščali ta konsenz za relativizacijo ali prikrivanje svojega sodelovanja pri pobojih Judov. Do poskusov, da bi si spomina enih in drugih segla v roke, je prišlo med sporom glede nemške zgodovine in služili so kot propaganda za skrajno desnico; judovskim žrtvam, po pričevanju govoric, je bil dodeljen poseben status, medtem ko so žrtve komunistične diktature (in zahodnega bombardiranja) namerno zanemarili.

Do dejstva, da so bili zločini pritajeni in naščuvani drug proti drugemu, je prišlo predvsem zaradi polemične konstelacije hladne vojne, ki bi morala biti do zdaj že premagana, vendar v resnici še vedno obstaja. To je eden od razlogov, zakaj skupni evropski spomin in čezmejne komemoracije ostajajo težavni. Po drugi strani pa se zdi, da je bila na spominskih krajih, kot sta Buchenwald in Sachsenhausen, kjer so sovjetski okupatorji leta 1945 nacistična koncentracijska taborišča spremenili v "posebna taborišča" (nekateri ljudje so se znašli zaprti dvakrat na istem mestu), vsaj delno dosežena skupna oblika komemoracij.¹³ Predvsem v Buchenwaldu je bilo po dolgotrajnih pogajanjih mogoče odkriti nekatere

¹³ Glej: Bettina Greiner, *Verdrängter Terror. Geschichte und Wahrnehmung sowjetischer Speziallager in Deutschland* [Zatirani teror. Zgodovina in recepcija sovjetskih posebnih taborišč v Nemčiji], Hamburg, 2010.

estetsko-arhitekturne in zgodovinsko-pedagoške rešitve, ki upoštevajo trpljenje vsakogar, pri čemer se izogibajo napačnemu posploševanju.

Če Evropa ima – ali razvija – kolektivni spomin, je ta prav tako raznolik kot njeni narodi in kulture. Spomin ne more biti urejen “mnemotehnično”, kaj šele s pomočjo uradnih državnih aktov ali rutiniziranih komemoracijskih ritualov, kot sta 8. in 9. maj ali 27. januar. Evropski je lahko le način, po katerem se kaznivih dejanj spominjamo skupaj, in, da so se najprevidnejši pripravili na sodobno evropsko demokracijo. Verjetno sta najpomembnejša izziva med tem, kar protislovno imenujemo “spomin na holokavst” in “spomin na gulage”¹⁴, konkurenca in hierarhija. Ločitev “holokavsta” od zlasti nemških storilcev in judovskih žrtev rezultira v univerzalizaciji ali antropologizaciji ter se posledično izkaže za površnost, ki si jo lahko privošči nedogmatična globalizacija (ali evropeizacija).¹⁵ Toda če je po drugi strani vsakršno nasilje, povezano s holokavstom kot ikono negativnega, in če so zaradi primerjave in analogij masovni poboji brez lastne zgodovinske globine in so se spremenili v etično cepljenje proti genocidu (prek zahodne, popularne množične kulture), je to prav tako problematično, kot če bi genocid opredeljevali posamično in ga s tem postavili onkraj zgodovinskega procesa in zgodovinskih primerjav.

Če je cilj popolna slika zločinov proti človeštvu, zagrešenih v 20. stoletju, spomin na holokavst, jedro zahodnoevropskega spomina, z vidika “spomina na gulage” postane polkrog. Oba spomina sta združena in oblikujeta totalitarno izkustvo 20. stoletja. Toda surove variacije totalitarističnih tez hitro pripeljejo do neizravnanih temeljev vzajemne relativizacije in izravnave. Izziv evropske komemoracijske kulture je torej v uvedbi tistega singularnega glede zloma civilizacije, ki ga je konstituiralo industrijsko-birokratsko uničenje evropskih Judov, če odmislimo proces dogmatične zavrnitve zgodovinske primerjave ali postaranja sistematičnega slabljenja “razrednega sovražnika” in “sovražnikov ljudstva” na sovjetskem področju. Ko že govorimo o šestdeseti obletnici osvoboditve koncentracijskega taborišča Buchenwald, omenimo, da je Jorge Semprún, nekdanji član komunistične stranke in taboriščnik v Buchenwaldu med letoma 1943 in 1945, takole izrazil svoje upe za prihodnost:

“ob naslednji spominski komemoraciji čez deset let bo izkustvo gulagov vključeno v kolektivni evropski spomin. Upajmo, da si bo do tedaj ime Varlama Šalamova in njegovih *Zgodb s Kolime* že zaslužilo svoje mesto

¹⁴ Stefan Troebst (ur.), *Postdiktatorische Geschichtskulturen im Süden und Osten Europas. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven* [Postdiktatorske kulture zgodovine v južni in vzhodni Evropi. Povzete in raziskovalne perspektive], Göttingen, 2010.

¹⁵ Glej: Daniel Levy/Natan Sznaider, *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust* [Spomin v obdobju globalizacije], Frankfurt am Main, 2001.

poleg Prima Levija, Imreja Kertésza ali Davida Rousseta. Če nič drugega, bi to pomenilo, da nismo več hendikepirani, pa tudi, da je Rusija naredila odločilni korak proti demokraciji.”¹⁶

Pojem “vzhodnjaška srednja Evropa” je zahodnjaška izmišljilja.¹⁷ Stefan Troebst glede na načine spominjanja razlikuje štiri območja¹⁸: v baltskih državah, na Hrvaškem in Slovaškem prevladuje jasno protikomunistično stališče, medtem ko na Poljskem, Madžarskem, Češkem in v Ukrajini komunizem interpretirajo (vse bolj) polemično. Bolgariji, Romuniji, Srbiji, Makedoniji in Albaniji je skupen protisloven odnos do komunistične preteklosti oziroma brezbriznost, medtem ko Rusija, Belorusija, Moldavija in skupnost drugih neodvisnih držav CIS v družbenih elitah in ideologiji kažejo visoko stopnjo kontinuitete. V državah iz zadnje skupine Stalina pogosto pojmujejo kot edinega generala v “veliki domovinski vojni”, apologetski pogled, ki se včasih celo razširi na represivne in smrtonosne vrednosti v sami Rusiji.¹⁹ Latentnost avtoritarnosti v postsovjetski strukturi moči pokaže, v kolikšni meri neopredeljena kazenska preteklost ogroža demokratični razvoj. Samoizključitev Rusije iz Evrope se ne izraža le v afirmativni apologetski politiki zgodovine, prav od tam lahko izvirajo globlji vzroki zanjo.

Trije razlogi za asimetrijo evropskega spomina so torej identificirani. Prvi je predpostavka singularnosti holokavsta (zlasti iz nemškega protifašističnega konsenza NDR, ki vztraja in se nagiba k relativizaciji zločinov Socialistične stranke solidarnosti, skupaj s pripoznanjem ruskega trpljenja med drugo svetovno vojno, ki je povzročilo slepoto do “rdečega totalitarizma”. To vključuje način, kako so zgodovino Nemške demokratične republike obravnavali v Nemčiji²⁰, ki se delno oklepa lenega protifašističnega konsenza NDR, ki vztraja in se nagiba k relativizaciji zločinov Socialistične stranke solidarnosti (SED) na enak način, kot se je to zgodilo z nacističnimi zločini v Zahodni Nemčiji po letu 1945. Drugič, asimetrijo dojetanja gulagov in holokavsta je mogoče pojasniti z veliko

¹⁶ Jorge Semprun, govor ob 60. obletnici osvoboditve Buchenwalda, v: *Die Zeit*, 14. april 2005.

¹⁷ Glej: Wolfgang Schmale, “‘Osteuropa’: Zwischen Ende und Neudefinition?” [Vzhodna Evropa: Med koncem in novo definicijo?], v: José M. Faraldo et al. (ur.), *Europa im Ostblock. Vorstellungen und Diskurse (1945–1991)* [Evropa vzhodnega bloka. Ideje in diskurz], Köln u.a., 2008, 23–35.

¹⁸ Stefan Troebst, “Jalta versus Stalingrad, GULag versus Holocaust. Konfligierende Erinnerungskulturen im größeren Europa” [Yalta proti Stalingradu, gulagi proti holokavstu. Konfliktni spomin med kulturami v Veliki Evropi], v: *Berliner Journal für Soziologie*, 3/2005, 381–40.

¹⁹ Lev Gudkov, “Spone zmage. Kako vojna določa Rusijo in njeno identiteto”, objavljeno v nemščini pod naslovom “Die Fesseln des Sieges. Russlands Identität aus der Erinnerung an den Krieg”, v: *Osteuropa* 55 (2005), 4–6, 56.

²⁰ Glej: Antrag der Fraktionen SPD, CDU/CSU, Bündnis 90/Die Grünen und FDP (Drucksache 15/5689), 15. junij 2005; Protokoll der Bundestagsdebatte, Tagesordnungspunkt 6, 21. april 2005, Drucksache 15/4933 sowie Manutscharjan, Aschot: Eine äußerst sperrige Last der Erinnerung [Zelo težko breme spomina], v: *Das Parlament* 16, 18. april 2005

večjo vizibiliteto pobojev evropskih Judov; primerljiva ikonizacija ali medializacija z zločini komunističnih režimov (ki so od leta 1917 do danes na Kitajskem in v Severni Koreji terjali okoli 100 milijonov žrtev) očitno ni bila priznana. Povedano drugače: nacistični Nemci so ubijali predvsem pripadnike drugih ljudstev, komunisti v Rusiji in na Kitajskem pa pripadnike svojega. Vendar, če drži, da se upošteva, da so ruske in kitajske "kolonialne sile" preganjale prebivalce vzhodne osrednje Evrope, srednje Azije in Tibeta, potem je tudi s tem nekaj narobe. Tretji razlog, ki se pogosto navaja, je, da to morilsko izkustvo po svojem bistvu ostaja vzhodnoevropsko. Toda zahodna Evropa ne more resno trditi, da ni bila pod vplivom stalinizma; velik delež komunističnih strank zahodno od železne zavesne to zavrača, enako kot že dolga leta zavrača tudi tvorbo identitetne funkcije protiprotikomunizma v zahodni Evropi. Čeprav je protiprotikomunizem prav lahko priskrbel osnovo za miroljubno sožitje med Zahodom in t. i. ljudsko republiko in je premagal razdeljenost Evrope, je zdaj jasno, da je do miru prišlo na račun ljudi in skupin za državljanske pravice.²¹

Tretji krog: Izgon kot vseevropska travma?

V kolektivnem umu Evrope prevladujoči spomin (ki se je ohranil pri življenju prek medijev) v veliki meri spada k izsiljenim "populacijskim transferjem". Etnično čiščenje, masovni izgoni in genocidi so začeli propadati skupaj z velikimi imperiji 19. stoletja in nudijo podlago, v primerjavi s katero se holokavst pojavi predvsem kot izjemen in sistematičen "poseben primer". Ameriški zgodovinar Norman Naimark se je na splošno skliceval na "etnično čiščenje"²², ki se je od 19. stoletja naprej pojavilo povsod, kjer so se pojavile nacionalne države, ki so podlegle norosti

²¹ Neokomunizem trenutno oživljanja postkomunistični intelektualci, kot so Slavoj Žižek, Antonio Negri ali Alain Badiou, ki se v zgodovinskem smislu zdijo bizarno slepi. Glej: Micha Brumlik, "Neoleninizem v postdemokraciji" [Neo-Leninism in post-democracy], v: *Blätter für deutsche und internationale Politik* 8/2010, 105–116.

²² Norman Naimark to definira kot evropski fenomen 20. stol., za vzorce vzame ameriški genocid, holokavst, sovjetske deportacije na Kavkazu, izgon Nemcev po letu 1945 in vojne v bivši Jugoslaviji. Glej: *Plamena sovraštva*. Etnično čiščenje v 20. stoletju, Evropa, Cambridge Mass, 2001. Holm Sundhaussen opredeljuje etnično čiščenje kot "merilo za vzpodbudo in izvedbo, ki jih spodbujajo oziroma tolerirajo moderne države ali paradržave in njeni akterji, katerih cilj je odstraniti skupino prebivalstva, ki je na podlagi svoje etnične pripadnosti stigmatizirana kot nekaj 'tujega', 'nevarnega' ali 'slabšega' na določenem ozemlju, kot tudi vse, kar bi lahko spominjalo na njeno prisotnost". Glej: Holm Sundhaussen, v: Detlef Brandes, Holm Sundhaussen, Stefan Troebst (ur.), *Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsaussiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts* [Leksikon o izgonu. Izgon, sile migracij in etničnega čiščenja v dvajsetem stoletju v Evropi], Böhlau Verlag, Dunaj 2010, 231.

verovanja v to, da so politična legitimnost ter domača in tuja suverenost dosegljivi le na osnovi etnično homogene nacionalne skupnosti.

Demokratski sistemi so bili (in so še vedno) na to občutljivi. Poseben problem, ki ga imajo Čehi s politično-moralnim priznanjem izгона su-detskih Nemcev, temelji na dejstvu, da je odlok za njihov izgon izdala buržoazna demokratska vlada pod vodstvom Edvarda Benesa. Podobno je bila največja ovira za obravnavo katastrof v nekdanji Jugoslaviji od leta 1991 dalje morda ravno Titov avtoritarni režim s strožjim naslanjanjem na zgodovinsko razklane Srbe in Hrvate, Bošnjake in kosovske Albance kot na (neliberalne) demokracije po Titu, ki so podlegle etnonacionalistični senzaciji in verskim vojnám.

Prav zato, ker s tem še niso razčistili in opravili, zapuščina etničnih čiščenj in genocidnih dejanj bolj kot kar koli drugega ovira razvoj vse-evropskega spomina. Protiprimer temu bi bila "evropeizacija" subjekta izгона Nemcev ob koncu druge svetovne vojne. Pobude, kot je Evropsko mreženje spomina in kampanja solidarnosti proti povsem nacionalnim in nazadnjaškim komemoracijam, ki jih domnevno zagovarja nemški Center proti izgonom (Zentrum gegen Vertreibung). Med kontroverznostmi²³ glede centra so njegovi pobudniki, predvsem Društvo izgnancev, morali med dogodke in razstave integrirati evropsko in globalno razsežnost. *Listino izgnancev iz domovine* iz leta 1950 zdaj za nazaj razlagajo kot transnacionalni dokument.²⁴ Konec koncev je Centru uspelo postati žarišče evropske mreže, čeprav bo verjetno moralo preteči še kar nekaj časa, preden bodo Nemci, Poljaki in Čehi lahko izdajali učbenike istih avtorjev, kot to danes lahko počno Nemci in Francozi (četudi šele po 40-letni spravi).²⁵

Primer izгона Nemcev, jabolko spora med nemško in poljsko vlado, ki je, kot se zdi, postopoma preživel samega sebe, dokazuje, kako lahko občutljiv skupni spomin ustreza tako domači kot zunanji politiki. Na zahodu se vprašanje izгона uporablja za oživitev zastarelih levičarsko-desničarskih shem, medtem ko na vzhodu nacionalno usmerjene (predvsem levičarske) sile nasprotujejo liberalnim, proevropskim. Seveda je poljska nepopustljivost glede vprašanja izгона povezana z dolgotrajno potlačitvijo ter s skoraj histeričnimi razpravami o komunistični preteklosti. V vseh postkomunističnih družbah dediči nomenklature s potomci

²³ Natančno dokumentirano v Zeitgeschichte Online, "Thema: Die Erinnerung an Flucht und Vertreibung" [Tema: Spomin vzleta in izгона], januar 2004, <http://www.zeitgeschichte-online.de/md=Vertreibung-Inhalt>.

²⁴ *Ausstellungen zur Flucht und Vertreibung in Bonn und Berlin* [Razstave o vzletu in vzgonu v Bonnu in Berlinu], Konzept Berlin.

²⁵ Nemška izdaja: *Histoire/Geschichte. Europa und die Welt seit 1945* [Histoire/History. Europe and the world since 1945], Leipzig 2006. (Gymnasiale Oberstufe, 11–13. Klasse); Francoska izdaja: *Histoire/Geschichte. L'Europe et le monde depuis 1945*, Paris 2006 (Classe de terminale/BAC).

avtoritarne desnice (katerih sodelovanje z nacisti je pogosto dokumentirano) tekmujejo za zgodovinsko legitimnost, katere manko skušajo nadomestiti z etnonacionalističnimi čustvi.

Znova se pojavljajo geopolitične in geostrateške delitve “stare Evrope”, ki so bile med blokovskim spopadom velesil hladne vojne zamrznjene. Kljub temu bi težko rekli, da stara nasprotja predstavljajo oviro za poenotenje nove Evrope; prej služijo odvratanju pozornosti od novih konfliktov – glede varnosti, energije, čezmejne mobilnosti in podobnih.

Trajna travmatizacija žrtev izгона in skrajna ranljivost družbe z visokim deležem izgnancev, če šokantnega etničnega čiščenja med balkansko vojno leta 1990 in nestanovitnosti vprašanja beguncev zunaj Evrope sploh ne omenjamo, poziva k univerzalizaciji norm in opredelitev. Rimski statut Mednarodnega kazenskega sodišča opredeljuje vsak prisilni transfer prebivalstva kot zločin proti človeštvu. Drugače rečeno, po mednarodnem pravu je izgon kaznivo dejanje. To velja za izgon milijonov Nemcev po letu 1944/1945. Kljub vsemu pa je treba tudi ta izgon, kot vse druge, motriti v zgodovinskem kontekstu. Ta vključuje nacionalno-ozemeljsko politiko “tretjega rajha” v vzhodni Evropi, razširjeno neloyalnost številnih sudetskih Nemcev do Češkoslovaške republike, nestabilen položaj poljske in češke vlade po nemški okupaciji ter obveznosti do sovjetskega poklicnega režima.

Pregled normativnih in zgodovinskih ravni nasprotuje tako samodejnemu enačenju različnih vrst transferja prebivalstva, kot tudi njihovi relativizaciji na podlagi kontingentnih zgodovinskih okoliščin. V Evropi je prisotno sporno vprašanje o tem, katera dejanja izгона in etničnega čiščenja lahko štejemo za “genocid”. *Konvencija Združenih narodov o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida* iz leta 1948 [Slovenija je podpisnica konvencije o genocidu od leta 1950, op. prev.] genocid opredeljuje kot “katero koli od naslednjih dejanj, storjenih z namenom v celoti ali delno uničiti neko narodnostno, etnično, rasno ali versko skupino”: a) pobijanje pripadnikov take skupine; b) povzročanje hudih telesnih ali duševnih poškodb pripadnikom take skupine; c) naklepno izpostavljanje takšne skupine življenjskim razmeram, ki naj privedejo do njenega popolnega ali delnega fizičnega uničenja; č) uvajanje ukrepov, ki preprečujejo rojstva v skupini, d) prisilno preseljevanje otrok ene skupine v drugo skupino.

Kljub razčiščevanju teh kaznivih dejanj v mednarodnem kazenskem pravu in utrjevanju njihovega pregona v skladu z načelom univerzalnega pravosodja, ki obvezuje Združene narode k posredovanju v hudih primerih, so v zadnjih desetletjih velike polemike med narodi nastale

zaradi obstoja, učinkov in preganjanja dogodkov, ki so opredeljeni kot "genocid". Moralna in pravna resnost, ki bremenita genocid, sporočata, da se želijo storilci od njega distancirati, kolikor je le mogoče. Poleg tega gre za oceno, ki je pogosto zmotna, zato so obtožbe za genocid prerasle v nekakšno orožje v boju za globalno pripoznanje in tudi valuta mednarodne diplomacije.

Najočitnejši primer je "armensko vprašanje". Večina liberalnih in sekulariziranih Turkov odločno zavrača priznanje zgodovinske odgovornosti za "genocidne poboje" (ali za genocid sploh) več sto tisoč Armencev leta 1915. Vprašanje je torej postalo eno od neformalnih meril članic EU, ki se jasno izražajo tako v nacionalnem kot v evropskem parlamentu. Francozi in Švicarji so armenski ideal prevzeli za svojega in "laž Auschwitz" za precedens, kar izključuje zanikanje genocida; Nemčija je izbrala previdnejši pristop in pod vprašaj postavila konsenz.²⁶ Kar se tiče komemoracij, se bo širša Evropa zaradi armenskega vprašanja najprej razcepila, preden bo lahko poenotila svoja stališča. Toda soglasje je mogoče doseči le, če k vprašanju pristopimo z druge strani oziroma, drugače povedano, šele takrat, ko se bo turška družba z armenskim vprašanjem začela ukvarjati na *evropski* način, znotraj domačih okvirov, na mednarodni ravni pa skupaj s starimi zavezniki in sovražniki.

Konflikt je vzorec, ki postavlja vprašanje, kje so meje v Evropi, medtem ko se nadnacionalna notranja identiteta EU širi na transnacionalno evropsko in neevropsko raven. Mnogi nasprotniki članstva Turčije v EU namigujejo, da Turčija zaradi svoje "drugačne" kulturne in verske zgodovine nikoli ne bo mogla deliti evropske "skupne usode".²⁷ Tudi Velika Britanija, najmočnejša zagovornica turškega članstva, posredno podpira to stališče, saj Unijo razume kot območje proste trgovine, ki nima kulturnega spomina. Noben drug predsodek jasneje ne dokazuje razsežnosti razkola v skupnem spominu, kot domnevna kulturna meja med "islamom" in "sekularizirano" Evropo. Glede na dejansko stopnjo razkristjanjevanja v Evropi raziskave javnega mnenja kažejo, da mnogi Evropo razumejo kot zgodovinsko skupnost nekega spomina, ki ji je usojeno, da je v nasprotju z islamom in Turčijo. In to kljub dejstvu, da je kemalizem odličen primer procesa približevanja zahodu, laična turška republika pa najboljši dokaz da je tak proces lahko uspešen. Če bi Evropa svojo laičnost jemala resno,

²⁶ Glej: Antrag der Fraktionen SPD, CDU/CSU, Bündnis 90/Die Grünen und FDP (Drucksache 15/5689), 15. junij 2005; Protokoll der Bundestagsdebatte Tagesordnungspunkt 6, 21. april 2005, Drucksache 15/4933 sowie Manutscharjan, Aschot: Eine äußerst sperrige Last der Erinnerung [Izredno težko breme spomina], v: *Das Parlament* 16, 18. april 2005.

²⁷ Glej prispevek v Claus Leggewie (ur.), *Die Türkei und Europa. Die Positionen* [Turčija in Evropa. Pozicije], Frankfurt am Main, 2004.

ji verska pripadnost ne bi predstavljala neizpodbitne ovire pri integraciji, bodisi znotraj družbe priseljevanja bodisi v smislu odnosov Evrope z drugimi državami. Druga sporna točka našega časa se nanaša na množično smrt milijonov ljudi v Ukrajini (ki je znana kot "holodomor"²⁸), ki je bila rezultat stalinističnega zatiranja leta 1930. Medtem ko zanikanje armenskega genocida ovira turške upe za pristop, zahodnjaško misleči Ukrajinci pojem "genocid" energično pripisujejo lakoti iz tridesetih let 20. stoletja. Eden glavnih razlogov za to je opredelitev njihovega odnosa do ruskih sosedov, ki še naprej poskušajo relativizirati zločine stalinizma. Z rabo pojma genocid poskuša Ukrajina doseči največ pozornosti za holodomor na evropski in mednarodni ravni, nenazadnje zato, da bi ga uporabila kot vstopnico v Evropsko unijo. Toda kljub številnim prizadevanjem Ukrajine za dvig ozaveščenosti glede lakote v zahodni Evropi, ta tragedija – ena najbolj dramatičnih iz časa sovjetskega komunizma, ki je terjala milijone žrtev –, na Zahodu ostaja precejšnja neznanka.

Drugi razlog za to, da je ukrajinski primer treba upoštevati, je, da pač zastavlja vprašanje, ali sta sistematična rasna in etnična represija edini zločin, ki ustreza opredelitvi genocida in ali si ciljno preganjanje socialnih razredov in slojev zasluži enako obravnavo. Katastrofalna lakota v Ukrajini ni bila naravni pojav, temveč rezultat kolektivizacije, politike s težnjo po industrializaciji in, hkrati, izbrisu razreda zasebnih podeželskih lastnikov zemljišč. V primeru holodomora vprašanje ni etnično čiščenje, temveč politično, izvedeno pa je bilo enako sistematično in s podobnimi metodami likvidacij in deportacij, na podlagi enako morilskih ideologij. Tudi če je treba uvesti cilj ter opredeliti objektivno in hevristično razliko med klasičnim genocidom in drugimi, je razredna vojna motivirala oblike democida, tega razlikovanja pa ni mogoče enačiti z degradacijo.

Prevedla Maruša Vidic

* Prispevek objavljamo po dogovoru z avtorjem in spletno revijo Eurozine, katere člani smo.

²⁸ Pojem "holodomor" asociira na pojem "holokavst", vendar med njima ni etimološke povezave.. "Holodomor" je sestavljenka iz dveh ukrajinskih besed: *holod* (lakota) in *mor* (smrt, kuga). "Holodomor" (rusko: *golodomor*) dobesedno pomeni "lakota".

Slovenski sodobniki

Peter Svetina

Cvetka Bevc s Petrom Svetino

Bevc: V zadnjem desetletju ste se uveljavili kot uspešen mladinski avtor, ob tem gre posebno mesto vašim znanstvenim literarnim raziskavam in strokovnim člankom, v katerih jemljete v precep prav mladinsko literaturo. Pred izidom je tudi antologija, v kateri ste poskrbeli za obsežen izbor mladinske literature iz obdobja med obema vojnama. Kaj vas je spodbudilo, da ste namenili pozornost prav temu obdobju?

Svetina: Že v svojem podiplomskem študiju sem se želel posvetiti mladinski literaturi, vendar sem zaradi službenih obveznosti to lahko storil šele pozneje. Zelo me je zanimala primerjava med kanonizirano mladinsko literaturo po drugi vojni in mladinsko literaturo, ki je nastajala med obema vojnama v meščanskem kontekstu. S tem v zvezi se pojavlja tudi problematika tipov dialoga v mladinski literaturi, ki se dokaj izrazito razlikujejo od enega do drugega kulturnega okolja. Tako na primer nemška ali slovenska mladinska literatura vsaka zase predstavljata precej samosvoj svet. Izpostavljanje vzgojnega elementa se razlikuje od avtorja do avtorja. Pri nas so mladinsko literaturo sprva pisali duhovniki in zelo veliko učiteljev. Zdi se, da so prav učitelji zmogli izrazito didaktično noto potisniti v ozadje, v ospredje so postavili druge vrednote. Po drugi svetovni vojni je cenzura počistila s celo vrsto avtorjev. Kot da so hoteli obstoj njihovih tekstov izbrisati iz zavesti. Mislim, da je o tem treba govoriti in pisati. Pa ne gre za to, da bi hotel prevzeti vlogo nekega revanšista ali se "izkašljevati" na račun tega problema. Gre preprosto za informacijo, opozorilo, da je obstajala tudi drugačna literatura.

Bevc: Kateri so avtorji iz predvojnega obdobja, ki so na račun uveljavljanja socialistične ideologije utrpeli največ škode?

Svetina: Kar nekaj jih je. Eden takih primerov je Vida Jeraj, ki je pisala izvrstne pesmi, po vojni pa je bila – razen nekaj ponatisov nekaterih pesmi – skoraj pozabljena. Njena zbirka *Iz Ljubljane čez poljane* je izšla bolj ali manj v celoti šele konec devetdesetih let, bolj ali manj v celoti

pravim zato, ker je tudi v tej izdaji izpadlo nekaj pesmi. Ali Anica Černež – po drugi vojni so ponatiskovali le del njenega opusa. Poseben je tudi Karel Širok. Nekateri njegovi teksti pozneje nikoli več niso prišli v javnost. Potem je v tem smislu izrazil Stanislav Vdovič s psevdonimom Janez Rožencvet, ki je ustvaril vrsto duhovitih zgodb in pravljic, polnih humorja. Njegova pravljica z naslovom *Sport* je zdaj uvrščena v antologijo *Mladinska književnost med obema vojnama*, vmes pa ni bila prisotna pol stoletja, verjetno zaradi njegove vezanosti na meščanski in krščanski svet, s katerim je cenzura po drugi svetovni vojni krepko obračunavala. Tudi Gustav Strniša (oče pesnika Gregorja) je po vojni utihnil, ponatisnilo se je tu in tam kljub obsežnemu opusu pravljic le nekaj njegovih pesmi za otroke. Nike Kocijančič Pokorn, Silvana Orel Kos in Breda Zupančič v člankih opisujejo, kakšnih pretvorb so bile deležne celo Andersenove in Grimmove pravljice ter priljubljena knjiga Johanne Spyri *Heidi*. V povojnih izdajah so izbrisani celi pasusi, ki so bili vezani na krščansko motiviko, molitve ali kar koli podobnega. Posebna “čast” je doletela tudi *Dogodivščine vajenca Hlapiča* Ivane Brlić - Mažuranić. Zgodba o Hlapiču ima razvidno krščansko izhodišče, Hlapič gre v svet, da bi delal dobro, moli pred jedjo in pred spanjem ter se Bogu zahvali, ko se vse dobro konča. Na Hrvaškem so v šestdesetih letih knjigo mirno izdali brez popravkov, pri nas pa so jo 1955. leta prvič prevedli in izdali, a izpustili “moteče elemente”. Tudi v vseh ponatisih, ki so sledili. Ne glede na to, da v knjigi manjkajo celi odstavki. Dobesedno. Podobno se je dogajalo s Kästnerjevo *Letečo učilnico*. V njej je božič spremenjen v novo leto. Šele lani je izšel necenzuriran prevod, kjer je božič božič. Pol stoletja je bil Kästner v tem smislu prisoten le v predelavi.

Bevc: Kakšna usoda je doletela dela naših kanoniziranih avtorjev mladinske literature? Kako je bilo s Francetom Bevkom ali Tonetom Seliškarjem?

Svetina: Pri nas je bila pred drugo svetovno vojno za področje izdajanja mladinske literature ena od pomembnejših založb (ob recimo Mohorjevi, ki je izdajala seveda tudi druge knjige) Mladinska matica, po vojni je njeno nasledstvo prevzela Mladinska knjiga. Pri Mladinski matici so izhajala dela Toneta Seliškarja, Edvarda Kardelja, Franceta Bevka, Josipa Ribičiča, Eda Držaja in drugih. Seveda so bili med njimi tudi avtorji, ki jih potem v izdajah Mladinske knjige ni več zaslediti. Kar je mene najbolj pretreslo, je dejstvo, da je kar nekaj tekstov avtorjev, ki so pisali tudi še po vojni (Seliškar, Ribičič, Bevk), izšlo v popravljenih in predelanih

različicah. In sicer na tak način, da že pri drugem ponatisu bralec ni več vedel, da gre za popravljeno ali predelano izdajo. Vse skupaj se je kmalu začelo razumevati, kot da gre za kontinuiteto ustvarjalnosti. *Bratovščina Sinjega galeba* je bila krepko popravljena, Bevkov *Lukec išče očeta* kot drugi del knjige *Lukec in njegov škorec* ni izšel znova, Bevk je *Lukcu in njegovemu škorcju* dopisal tri poglavja, ki so bila silno skrčen povzetek dogajanja drugega dela romana. Kar precej avtorjev in tekstov pa je sploh odpadlo. V bistvu je grozljivo, da se je na zelo prefinjen način izbrisala "polovica sveta", vendar se o tem ni govorilo, verjetno se niti ni smelo. Predvsem je na ta način izginjal tudi prikaz določene komunikacije, ki je bila po moje v meščanskem svetu nekaj dosti bolj običajnega kot v socialistični družbi. Namreč, način pogovarjanja, v katerem nestrinjanje in oporekanje ni bilo sankcionirano. V tekstih izpred vojne tovrstna mentaliteta ne deluje nasilno, kar se lahko zgodi pri sedanjih poskusih oživljanja tovrstnih teženj v mladinski literaturi.

Bevc: Različne predelave in radikalni posegi v pisateljevo besedilo spreminjajo sporočilnost knjige, avtorjev izraz in pisavo. Do kje je lahko segla cenzura?

Svetina: Zelo daleč. Pri tem se mi zdi najbolj zanimiva *Bratovščina Sinjega galeba*. V prvi predvojni izdaji je zgodba nevsiljivo postavljena v krščanski kontekst. Lepo. Povojna izdaja, za katero je Seliškar sam popravil tekst in izčistil posamezne pasuse, kaže na to, kako je pisatelj razumel dogajanje okoli sebe. Očitno je to naredil z namenom, da nastane besedilo, primernejše socialističnemu času. Izpustil je nekatere krščanske elemente in nekaj lepih, tudi liričnih delov, celo stvari, ki so bile po mojem za samo knjigo dosti, mogoče celo najbolj bistvene. Ivan Minatti, ki je bil tedaj urednik pri Mladinski knjigi mi je povedal, da ni niti vedel, kaj je Seliškar napravil z besedilom. "On je prinesel, mi smo pa tiskali." In petdeset let je knjiga izhajala s temi popravki. No, saj načeloma je že tako, da se pač upošteva zadnjo avtorjevo redakcijo, ki je v tem primeru ta, ki je po vojni izhajala, ampak medvojna izdaja je v nekaterih elementih tako drugačna in dobra, da jo je vredno ponatisniti. V antologiji bo zastopana prva izdaja iz leta 1936, pri Mladinski knjigi pa so se tudi odločili za izdajo samostojne prvotne verzije, in sicer z ilustracijami Matjaža Schmidta, ki je zadnje ilustracije pred smrtjo napravil prav za to knjigo.

Bevc: Ali je šlo po vašem mnenju pri Seliškarku za samocenzuro ali preprosto za pristanek na zahteve novega časa?

Svetina: V *Bratovščini Sinjega galeba* izstopa pomen solidarnosti. Lahko gre za delavsko solidarnost, ki jo je propagiral povojni režim, ali pa ta izhaja iz krščanskega konteksta. Kakor koli, v ozadju osnovne zgodbe je prisoten motiv svetopisemske prilike o izgubljenem sinu. V Seliškarjevi knjigi se resnično vrača domov oče kot izgubljeni sin, novo izhodišče je preneseno na poudarek, da sin nadaljuje njegovo delo. Mislim, da je po vojni Seliškarja socialistični koncept z idejo solidarnosti in tovarišтва iskreno prevzel, verjel je vanj in se poistovetil z njim do take mere, da je odločno postavil prav to v ospredje, delavski razred in socialistična nota sta še bolj poudarjena, prvotno krščansko ozadje pa je zabrisano.

Bevc: Koliko je v mladinski literaturi prisoten enakovreden in spoštljiv dialog med otroki in avtoritetami?

Svetina: Mladinska književnost seveda pogosto obravnava razmerje med starši in otroki ali učitelji in otroki. Tisto, kar v sodobni slovenski mladinski literaturi pogrešam je konstruktiven dialog, se pravi dialog, kjer se bo otrok soočil z avtoriteto, pokazal na problem in skupaj s staršem ali učiteljem iskal rešitev. Tega je pri nas v literaturi sila malo, skorajda ni, niti v kanonskih delih. Lep nastavek je, recimo, v Ingoličevem romanu *Tajno društvo PGC*, takoj na začetku, ko učitelj z učenci diskutira, kako naj se fantje odkupijo za kraje risalnih žebličkov. V predvojni literaturi lahko recimo najdemo *Skavta Petra*, nasploh se mi zdi, da je pri Milčinskem nekega konstruktivnega načina pogovarjanja največ, sicer se najde konstruktivno komunikacijo v prevodih, tam učitelj ali starši večkrat poslušajo otroka in skupaj najdejo konsenz. V dolgem obdobju po vojni gre v naši mladinski literaturi v glavnem za prikaz poslušnosti avtoriteti, za uporništvo ali za posmehovanje avtoriteti. In tako je v glavnem ostalo vse do danes. V avstrijski ali nemški mladinski literaturi temu ni tako. Če vzamemo v precep Kästnerjevo delo *Pikica in Tonček*, se izkaže, da Pikica v skrbi za Tončka zaradi njegovih nesporazumov z učiteljem enostavno sama stopi do učitelja in ga opozori na to, da ima fant težave. Pove za mamino bolezen in njegovo služenje denarja. Učitelj posluša, razume in to vzame zares. Zaradi Pikičinega posredovanja celo spremeni svojo odločitev, Tončkovi mami ne bo pisal, ter se deklici zahvali za pogovor. Skorajda ni mogoče, da bi v desetletjih po drugi svetovni vojni lahko pri nas brali kaj podobnega. In to še ni vse. Problem je namreč dosti širši. Če v literaturi ne obstaja vzorec enakovredne in spoštljive komunikacije, ga tudi v družbi ne bomo našli.

Bevc: Če mladi bralec išče identifikacijo tudi v literaturi in se sooča z junaki, ki jim ne uspe vzpostaviti komunikacije s starši ali učitelji, se postavlja vprašanje, ali bo znal v vsakdanjem življenju ubrati drugačno komunikacijo?

Svetina: Ne bo. Ker tega vzorca v družbi ni, vsaj jaz ga ne opazim. Komunikacija pa je pomembna. Eden izmed pokazateljev tega stanja so lahko govorance politikov, težko bi rekli pogovori. Tudi sicer, vsaj jaz to tako doživljam, obstaja v slovenski družbi kot vzorec komunikacije bolj prepričevanje kot dialog. Manjka najbolj osnovnega konsenza, etike pogovora. Če se kdo s tabo ne strinja, še ne pomeni, da ga moraš kar odstraniti. Literatura je pri ozaveščanju tega lahko bistvena in lahko pokaže, da so možni tudi drugi pristopi. Tega ne reši lik upornika. Ni problem v tem, da se otrok upre avtoriteti, saj se ji mora upreti. Problem je reakcija odraslega, ki ne razume, da je otrok z uporništvom nekaj odprl. Jasno, da se pri tem postavljajo meje. Toda manjka osnovno razumevanje in zaupanje odraslih. Vzpostavitev konstruktivnega dialoga je nujna. In če pri tem avtoriteta popusti vsaj toliko, da na otroka neha vpiti, bo tudi ta zagrabil za upanje, da ga mogoče nekdo vendarle razume. In v mladinski literaturi mi to manjka. Po navadi avtoriteta uveljavi svojo moč ali se užaljena umakne, to sta, se mi zdi, najbolj tipična vzorca. Po navadi ne pride do soočenja s problemom in do konsenza. Obe strani morata biti pripravljene na pogovor. To je vzorec, ki se mi zdi zelo konstruktiven. Pa ne gre za to, da bom zdaj sam začel vsepovprek didaktično pisati in propagirati te stvari. To bo delovalo samo, če pisatelj, ki na tak način tako ali tako dela, ne bo misli na to, da morajo njegovi junaki delovati na tak način. Nekaj od tega mora obstajati v avtorjevi glavi ali v njegovem obnašanju. Potem bo to blagodejno vplivalo na njegovo pisanje, bralca in svet okoli njega.

Bevc: Vaš prvi mladinski roman *Škržati umolknejo ob polnoči* nosi podnaslov *Kronika navadnih in nenavadnih pripetljajev*. Kateri vaši pripetljaji so dali vzpodbudo za njegov nastanek?

Svetina: Izhodišče leži v resničnem svetu. Z bratom in prijateljem Zvonkom (imena so ostala tudi v romanu) smo se v času, ko je bila Jugoslavija še Jugoslavija, odpravili na potovanje in tako kot v knjigi res potovali skozi Bosno do Dubrovnika, Črne Gore in nazadnje pristali na Hvaru. K nastanku romana je svoje prispevala tudi časopisna notica, v kateri sem prebral zgodbo o, če se prav spomnim, avstrijskem dečku, ki je bil na smrt bolan in si je zaželel, da bi lahko vsaj še enkrat praznoval božič.

Zdravniki so mu povedali, da ga po vsej verjetnosti ne bo dočakal, in prijatelji so mu zato pripravili praznovanje božiča sredi poletja. To dejanje se mi je zdelo zgled prave človeške solidarnosti. In konec koncev je na neki način vseeno, ali božič praznuješ avgusta ali decembra. Del tega sem potem vključil v roman, saj na otoku, kjer se dogaja osrednji del romana, v resnici praznujejo božič sredi poletja. Temu sem dodal še nekaj od svojega zanimanja za staro literaturo in legende. Saj poznate zgodbo o hamliškem piskaču, ki je z igranjem na piščal izgnal podgane iz mesta? Sam sem se s podganami soočil, ko sem delal v Pionirski knjižnici in so nekako zašle tja. V *Škržatih* pa izginjajo knjige iz knjižnice in se potem na nenavadne načine spet pojavljajo. Pravzaprav sem med sabo premešal različne motive in svoje izkustvo in tako je nastal zasutek knjige.

Bevc: Znanstveno zanimanje za staro literaturo je po drugi strani botrovalo tudi nastanku vaše knjige *Usodne platnice*, ki ima kar nekaj detektivskih primesi.

Svetina: Zasutek zgodbe je tudi tu povezan z mojim zanimanjem za staro literaturo. Ko sem v Københavnu pregledoval stare slovenske knjige, se je vedno našla kakšna, ki pri nas ni bila evidentirana. Tako sem med drugim naletel na izvod Dalmatinove *Biblije*, ki je bila strgana iz platnic in na novo uvezena. Poleg tega je imela rdečo obrezo, česar protestantske knjige po navadi niso imele. Dobil sem občutek, da je nekdo poskušal rešiti to knjigo in pobarval platnice, da je lahko šla za katoliško rabo. Tudi sicer se mi je večkrat zgodilo, da sem v notranjosti kakšnih poškodovanih platnic naletel na kak starejši tisk. To je bilo potem izhodišče. V moji knjigi so usodne platnice zelo dragocene, prav zaradi tega so uvezane v neke druge platnice. Profesorja, ki pride do spoznanja o resnični vrednosti knjige, potem nekdo ugrabi. V ozadju vsega je bila nemara moja želja, da bi kdo res odkril Zoisove rokopisne pesmi, ki jih je pisal, ko je hodil v šolo. Ta rokopis mogoče res še kje obstaja, no, v moji knjigi se pojavi kot resničen. Poleg tega v zgodbi nastopa baron Edlerstein, Zois pa je bil baron Edelstein, podobno pač. Nazadnje detektivsko uganko razrešita dva fantalina.

Bevc: Zanimanje za staro literaturo je poleg vašega doktorata o kitičnih oblikah v slovenski razsvetljenski poeziji bržkone pripeljalo tudi do vašega uredniškega prispevka v izdaji antologije od *Lubezni do vesela*, ki prinaša vrsto veselih in zabavljajških pesmi, med njimi tudi pesmi in prevode Jurija Japlja, pesmi Pavla Knobla, Urbana Jarnika, Valentina Vodnika.

Svetina: Pri raziskavah poezije slovenskih razsvetljencev sem seveda odkril, da obstajajo teksti, ki nikoli niso bili izdani. Verjetno zato, ker niso bili dovolj v kontekstu izgrajevanja nacionalne zavesti in skorajda mitskega odnosa do jezika in naroda. Gre za tekste, ki so nastali zgolj iz veselja ali za kakšne salonske potrebe in zabavno branje. Zdi se, da so bili teksti z zabavljaškim značajem kot po pravilu spregledani. Redko se je zgodilo, da bi to postala kanonizirana literatura. Zdelo se mi je nepošteno, da tovrstna “vesela” besedila niso upoštevana, zato sem se odločil, da pripravim antologijo. Vesel sem, da so tako prišli na svetlo recimo Japljevi prevodi Hagedorna in Popa. Sicer se je vedelo, da obstajajo v rokopisu, a nikoli niso bili objavljeni, čeprav sta v njih neverjetno svež jezik in izvirna ideja! Ali pa spregledana Zoisova *Efeška vdova*. Iz tega dela se vidi, da se je Zois veliko ukvarjal s Horacem, Horačevo poetiko je celo imel zelo v čisljih. In ko sem tekst natančneje proučil, sem ugotovil, da je narejen po antičnih pravilih. Vsa čast! Pa to ima veljavo kot Prešernov *Sonetni venec*. Samo da kompozicijska urejenost ni razvidna na prvi pogled. Nikakor ni naključje, da je tako napisana. Celo razmerja zlatega reza držijo. In to dejstvo je tako malo poznano. Poleg tega je besedilo veseljaško, humorno in satirično. V splošnem se je s satiro “še nekako zvozilo”, tekstom z izrazito humorno noto pa se ni uspelo prebiti do kanonizacije.

Bevc: Vaša prva izdana knjiga je knjiga za otroke *O mrožku, ki si ni hotel striči nohtov*. *Modrost nilskih konjev* je izšla lani in je letos nominirana za nagrado večernica. V celi vrsti pravljic, ki so nastale od simpatičnega mrožka naprej, velikokrat uporabljate personificirane živali, človeške lastnosti so pogosto karikirane in dinamična zgodba začinjena s humorjem. In od kje se je potemtakem pojavil mrožek?

Svetina: Pravzaprav se je začelo, ko sva med potepanjem po Norveškem z Barbaro v nekem parku opazila kip mrožka. Stal je sredi vodnjaka, v katerem ni bilo vode. Tudi sicer ni bilo žive duše daleč naokoli. Zdel se mi je osamljen in pomislil sem, da bi prav tega mrožka malo poslal po svetu. Temu sem dodal še svojo izkušnjo, saj si v mladosti, ko sem igral kitaro, nisem smel striči nohtov. Sicer pa je res, da so mi kake živali zelo simpatične in sem jim zato namenil zgodbo. Poleg tega na neki način lahko deluje zelo otroško, če živali govorijo in počnejo vrsto nenavadnih ali človeški stvari. Otroški čar se mi zdi namreč ravno v tem, da verjameš, da je veliko stvari možnih. V hribih včasih opazujem kavke, ki so izredno inteligentni ptiči. Navdušili so me seveda nilski konji, ki so samo videti strašansko nerodni, v bistvu pa so izredno hitri. Sicer pa ima tudi nastanek

kake zgodbe o nilskih konjih čisto konkretno ozadje. Na poti v Prago sem se znašel sredi naliva, vlak je obstal, dež je zelo glasno butal po strehi, da se niti pogovarjati ni dalo. Takrat se mi je porodila ideja, kako bi opisal naliv. Nilska konja sta me že dlje časa spremljala in takrat sem sredi dežja v beležko napravil prve skice.

Bevc: V knjigi nilska konja Hubert in Marcel modrujeta o celi vrsti stvari: kako široko je poletje, kako narediti šopek iz rim, kdo je glavni na svetu. Kot že velikokrat prej, so v ospredju povezave z dojemanjem otrok, njihovimi občutenji in sposobnostjo lahkotnega neposrednega vpogleda v stvari. Kako vzpostavljate stik z otroškim svetom?

Svetina: Nimam občutka, da bi to delal namenoma. Velikokrat opazujem otroke, predvsem mi je zelo zabavno, kadar z njimi "guncam afne". Otrokom se zdi vse mogoče. In o tem se bodo tudi pogovarjali. Recimo, da stojim tam, kjer je mesto za čevlje in čevlji začnejo govoriti. Otroci vedo, da sem to jaz, ampak vseeno se bodo pogovarjali s čevlji. Neverjetno je, kako to otroke zabava. Meni je tak način pogovarjanja zelo blizu. Namreč, da stvari niso jasno zamejene v smislu, to je res in to ni res. Ali da je to mogoče in to ni mogoče. Možno in nemožno se preplete in otrok si lahko sam razloži, kaj je in kaj ni. Predvsem je čar v tem, da lahko v vsakem trenutku odprem še eno dimenzijo. Brez zavor. In kamor koli me že to pripelje. V tem mi je moj ilustrator Damijan Stepančič, s katerim najpogosteje in rad sodelujem, podoben. Na njegovi sliki lahko avto mirne duše plava po zraku in na vrvi za obešanje perila lahko mirno visi, recimo, tudi pralni stroj. Pri pisanju imam v glavi zelo jasno podobo. Sliko. Če pišem o povodnem možu, moram v glavi videti breg, na katerem sedi, vrbo, kamenje. Če nekdo teče po poti, moram vedet, kakšen je tlak ali ograja mostu.

Bevc: V vaših pravljicah pogosto nastopajo tudi odrasli: Jaromir v knjigi *Kako je Jaromir iskal srečo*, gospod Konstantin v *Klobuku gospoda Konstantina*, Anton v *Antonovem cirkusu* ...

Svetina: Res je. Mogoče se to dogaja zaradi moje povezave s češko literaturo. Tudi v češki mladinski literaturi velikokrat nastopajo odrasli. Nasploh mi je češki prostor zelo blizu. Ne le zato, ker sem tam opravljal podiplomski študij. Praga je moje mesto, zame je navdihujoča, na vsakem koraku se me nekaj dotakne. Tam se lahko človek na cesti ali v gostilni naenkrat znajde sredi gledališča, samo beležko bi vzel in že bi

lahko zapisal zgodbo ali gledališki komad. Toliko vsega se dogaja okoli tebe. Na praško vzdušje je vezana tudi moja knjiga *Kako je Jaromir iskal srečo*. Z ilustratorjem Damijanom Stepančičem sva celo šla v Prago, da je lahko ilustriral knjigo. Kajti vem, na katerem trgu živi moj Jaromir, kakšna je njegova hiša, kakšen je pogled skozi okno njegove sobe, kje je trgovina. Jaromir lahko takšen, kot je, "živi" samo v Pragi, v Ljubljani ne bi mogel delovati.

Bevc: V zadnjem letu je po več kot desetletju izšla tudi vaša druga pesniška zbirka. Za prvo, *Kavarna v prvem nadstropju*, ste dobil nagrado Slovenskega knjižnega sejma za literarni prvenec, drugo, *Počasno popoldne*, so kritiki označili za neke vrste pesniško avtobiografijo. In res se ob branju zazdi, da pesmi kar žarčijo reminiscence in spomine.

Svetina: Proces pisanja pesmi je pri meni podoben kot pri ustvarjanju mladinske literature, samo da se pri slednji še marsičesa domislim in dodam ali pa bolj pustim, da me pelje pripovedovalec, literarni lik, njegov govor, večkrat tudi rima. Domišljija deluje na drugačen način, saj moram konec koncev ustvariti zgodbo. Pri temle pesništvu pa si dovolim, da enostavno postavim spominske slike in potem ob njih zelo malo dopisujem. Tako se mogoče lahko izpelje kaj nepričakovanega. Pesmi nastajajo zelo postopoma, ustvarim le nekaj pesmi na leto in še od teh jih veliko vržem v koš. A kar ostane, so bolj podobe "mimo fotoaparata", spomin, ki je ostal v glavi in čakal, da ga zapišem. Nekatere podobe, najsi bodo vizualne, slušne ali otipljive, se mi vtisnejo v zavest, nosim jih v sebi, dokler jih ne prenesem v pesem. Ubese dim odtisek. Pri tem se velikokrat med sabo povežejo stvari, ki v resnici niso povezane, a v pesmi delujejo, kot da take obstajajo. Zato je to literatura, drugače bi bil le dnevniški zapis. Nikakor pa ne iščem na silo neke rime ali asonance in metruma, tega tudi ne znam. Najbrž je kaj drugega, kar namenoma naredim, da potem vse skupaj deluje podobno kot kontrabasi v orkestru. Saj veste, ko igrajo, jih ne opaziš, če jih ni, pa veš, da nekaj manjka.

Radivoj Pahor

Sonetini

Na pristávi

Ko se prebujam v gnezdu na otávi,
mi mládo jutro zazvení po svoje ...
Poredni Pavček za grmovjem pôje
in Menart žvižga v časopisni slavi,

ko bratom vrača jédra po Savi ...
Prešeren se mi skozi Párko smeje,
Krjavlju živ spomin zvení svetléje
in cvičku verno streže na Muljavi.

Že Kovič vábi in medli v svečávi:
ko Zlobcu pomežikne luna z veje,
ljubezni pójmo, zbrani na pristávi!

Saj isti glažek, ki od znotraj greje,
nekomu škodi, drugega pa zdravi ...

Ne tujih grehov, svoje vsak naj šteje!

Pri Golobu

Ko si postajal siv in ves jesenski,
se tvoja muza spet je prebudila.
V podobah slik in fresk iz besedila
še svéti gral je zadišál po ženski.

Na tvoja platna je razpela krila,
zaplavala kot bel metulj čez rože
in sladki rôsi njene vránje kože
je tvoja roka s čopičem sledila.

Nikjer je ni, a vsepovsod je živa ...
Iskal sem jo v središču in ob robu,
iskal za platni, kjer se včasih skriva,

poslušal vzdih srcá na mojem grobu,
razkrival zvèn skrivnostnega motiva,
končal pa sem, kje neki – pri Golobu.

Lorelaj

(Na postaji v Volčji Dragi)

Še slišim Ajdovca, z očmi jo hvali,
sladká pa se s cenénimi bomboni.
Še čutim déško rádot med peroni,
od vseh edíno, kar smo si priznali.

Le njo smo gledali, ob njej mencali
in z jutrom koprnili med vagoni.
V nočéh pa béli, puhasti hormoni
kot živo óglje so pod popkom žgali.

V cvetoče mesto z vlaki smo vozili
zvedávo upanje, mladóst dijakov ...
Iz knjig se nismo o ljubezni učili!

Zdaj čakam sam na čudežni postaji:
nikogar ni, ne ljubice ne vlakov,
le mačka glásno prede na ograji.

Ko šla si mimo

Nad mestom se razpirajo oblaki
in veter lúšči krhko listje speva.
Z osutim cvetjem in ostanki dneva
se v prázní nôči zgubljaó koraki ...

Igral sem góslí z eno samo struno.
Ko šla si mimo s prsti na klavírju,
sem bil podoben mašnemu pastírju,
ki ljubi sonce, a večerja – z luno.

Prišla si k meni, kuštrava in slana,
iz neke davne, svètle pradavnine
z okusi mórja in z močjó terana.

Prišla si v bokih – željno, koprneče,
z igrívím šarmom muhaste dvojine,
kjer blizu je, a dolga pot do sreče ...

Mesečev zaliv

(Motiv iz Strunjana)

V obrazu večne zêmeljske slepote
mrakôbnega nemíra slutnje spijo.
Ne zlih duhóv, ljubezni se bojijo,
ko vrže sidro med strastí in zmote.

Je res ljubezen le namig pohote,
naj žíve bakle v mrázu dogorijo?
Od kje krepósti, ki v nebó žarijo,
v najvišji klic čaščênja in lepote?

Ko pesmi z mórja tkéjo maestrali
in vonj po ljubem si želí objema,
sediš in pôješ na strunjánski skali,

kjer za poljub do lune smo veslali!

Bo mesečev zaliv s slastjó obema
še kdaj razvezal čolne na obali?

Vrbi
(Žalujki)

Že vas častíta, ljubljena, domača,
si v kmečki kámri srečnega obéta,
za majhno rádot in sovražna léta,
povíla Kranjcem pesnika – berača!

Nemara veš, kako Slovenec vrača
ljubezen zvesto svojemu poetu ...
Premisli večno živ navdih sonetu
o skromni hiši, ki je zdaj – palača!

Visoko pesem sočne govorice,
mladosti upe vzela je sleparka,
skušnjávca ni pregnál oltar devíce.

Ne vprašaj, Vrba, kje samotna barka
brezupno išče póta do resnice!

Najlepša hči bo jutri grda starka ...

Rdeče klasje

(Jaši Z.)

Z rdečim klasjem je prišlo berilo:
zazrta v sanje, v strastno govorico,
sva dvorne gláve, slépe za pravico,
kar sredi ceste učila besedilo ...

Ob tihem času, ko bo sled minila,
mordá obrišem zadnjo sólzo z lica
in v tvoji pesmi, krhki kot resnica,
poiščem stèzo, kjer sva se zgubila.

Ne mášni dnevi, ne božične sveče,
prešerne ure in noči brez spanja,
ne zvezdno pólje, do nebés rdeče,

brezkončne igre, do peklà boleče,
ne žejna jutra, nóra od iskanja ...

Samó ljubezen najde zrno sreče!

Mihael Lajlar

Vsak dan se obnavlja

Nevihta

Večer diši
po zažganem – skoraj
je že jesen
in je kurjenje na prostem
spet dovoljeno,
diši
po čistilu in mokrih stopnicah,
ki so jih stanovalci pomili
že popoldan,
dvakrat na teden,
po točno določenem urniku,
diši
po skoraj praznih parkih,
igriščih in dnevnih kavarnah,
polzamrlih pogovorih,
treskanju vhodnih vrat
in obračanju ključev.
Noč diši
po tebi;
po tebi
in prešitem dežju.

Četrtič

V sobi se razrašča
vonj po hladni slini,
neznana teža stvari,
odmev,
zarisan s prsti
ali kredo.
Ko te izgovorim
in tipam skoz odejo,
ko te okušam kot besedo,
te že zdavnaj ni več.

Pesem za tišino in glas

Strune sem napel
ravno toliko,
da ne počí vrat,
goltanec
kitare;
zdaj bo molčala višje
in svetleje.
Lepljivo zapete besede
ostanejo spodaj
in tišje, vse redkeje
so napisane za dva –
vsa tista deževja
in topla
jutra in ptice,
sramežljivi dotiki
izpod težke odeje
se razdišijo,
še preden jih glas
opraviči
in konča.
Čas izstopi
in me prešteje.

Geometrija

Veter prelista
obešeno perilo
in svetloba se pomakne
brutalno blizu.
Snubitev pred rojstvom.
Zverinska gravitacija
prstov, ki krvavijo
tinto in rastejo
skozi tišino,
sezidano z vonjem
in imenom tega Mesta.
Papir si je zašil
grlo in diši
po snegu.

Čelo

se lušči
v plasteh,
sledih mrež,
ki so jih stkala
bežna usta in jih danes
ne znam več imenovati
s pravo barvo.

Le midva si deliva isti jezik

Zdaj svet zgodaj sleče
svetlobo;
obesi jo, suši in greje
na drugem koncu
časa.

Pod oknom otrdijo
veje in koraki in vlaki
so že ogrevani, postaje spet ledene
ob večerih, ko zamujajo
otroci v postelje in so odrasli
že nekoliko pijani in filmi
spet krajši in družinski, pesmi
tihe in skesane, ko se prižigajo
kamini, dolgo dogorevajo,
končno dogorijo
in je spet vse tiho.

Takrat se najin jezik
raztelesi na urejeno zmedo
dotikov, ki jih podarjava
drug drugemu
in nikomur
drugemu.

Mate Dolenc

Lampuga z Lampeduze v Tržaškem zalivu

Lampuga je plavala in plavala in je bila že zelo utrujena, poleg tega jo je začelo zebsti, to pa za lampugo ni bilo niti najmanj prijetno in primerno, saj je prišla iz toplega morja, skoraj iz Afrike, z otoka Lampeduza.

“Ne razumem,” si je šepetala, “vse do tukaj je bilo morje toplo, zdaj pa takle mraz. Kje pravzaprav sem?”

Skrajni čas je že bil, da se je vprašala, kje je, saj je od svojega otoka do sem plavala čisto brez razmisleka – morje je bilo ves čas toplo kot doma, vso dolgo pot po Jadranskem morju do sem, bila je to avanturistična riba, ki jo je zanimal širni svet, sploh pa druga morja, kakršno je bilo tole Jadransko. Lampuge so doma v toplih morjih, na Karibskih otokih, okoli Kube in Haitija, pa ob afriški obali in okoli Sicilije. Glave teh rumeno plavkastih rib, posutih z zlatimi pikami, so malo podobne delfinim, zato jim ponekod rečejo delfinke. Nikoli ne počivajo, zmerom plavajo, naprej ali v krogih, včasih pa se tudi vržejo iz vode, kot delfin, da se njihove zlate pike zableščijo v sončnih žarkih.

“Čudno,” si je rekla lampuga, “kako je tukaj temno, čeprav morje ni tako globoko, in kako malo je rib.”

Rib je bilo res zmerom manj, dno pa je bilo v glavnem prekrito z muljem in na njem so ležale negibne morske kumare in le počasi so po njem sem ter tja lezle morske zvezde, ki so za sabo puščale brazdaste stezice. Morski črvi cevkarji so bili zariti globoko v svoje cevke in sem in tja je bila na kak kamen prilepljena morska vetrnica, bolj podobna uvelemu cvetu kot živemu bitju.

“Tole ni dobro,” si je rekla lampuga, “ampak če sem že prišla do sem, bom šla še malo naprej, dokler ne vidim, kje sem. Sem pa že lačna, komaj čakam, da naletim na jato sardel ali inčunov ali papalin, da se najem.”

Ampak sardel, inčunov in papalin ni bilo nikjer, samo tu in tam kak lumbrak, knez, volkec ali pirka. Te ribe pa bi lampuga težko ujela, ker se

držijo dna, lampuga pa plava v odprti vodi, najraje tik pod površino. A ta površina je bila prazna in lampugo je že nekaj časa zeblo, čemur se je še najbolj čudila; zakaj je bilo morje do tukaj toplo, kot doma na jugu, tukaj je pa tako hladno, se je spraševala.

“Še malo grem naprej, potem pa se bom vrnila tja, od koder sem prišla,” si je rekla in plavala naprej.

Čez čas jo je začela boleti glava.

“Zdaj pa še glavobol,” si je rekla, “ali zmanjkuje kisika ali kaj?”

V tistem trenutku je zaslišala oddaljen ropot, hrumenje, brnenje in bobnenje, da se je morje treslo, morske kapljice, ki sestavljajo morje, so zavibrirale.

“Ladje,” si je rekla, “to so ladje. No, saj ladje so povesod, zakaj jih ne bi bilo tukaj?”

Približala se je morski gladini, vzela zalet in se pognala v zrak, kot znajo samo lampuge in delfini.

“Fuj, nekaj smrdi,” si je rekla, ko je čofnila nazaj v morje. A v kratkem trenutku, ko je bila v zraku, je na obzorju videla konvoj velikih tovornih ladij. In ko se je pognala iz vode še enkrat, je videla, da so tankerji. Dolga vrsta tankerjev, kakršni prevažajo nafto ali plin.

Tedaj je mimo lampuge priplavala skuša, modra riba s poševnimi črnimi progami. Lampuga je najprej pomislila na to, da bi se zagnala za njo ter jo ujela in pojedla, a si je premislila; bolje, da jo povprašam, kje sem in kaj je narobe, si je mislila.

“Počakaj, skuša!” je zavpila za njo in skuša je res počakala, vendar v previdni oddaljenosti.

“Mi poveš, kje sem,” je prosila lampuga, “videti je, da sem se izgubila.”

“Pa si se res,” je odvrnila skuša, “nič nisi podobna ribam iz tega morja. V Tržaškem zalivu si.”

“Saj nisem od tukaj,” je pojasnila lampuga, “sem lampuga z Lampeduze.”

“Vem, kje je to,” je rekla skuša, “ko sem bila majhna, sem plavala tam mimo. Kako pa to, da si zašla v tole našo brozgo?”

“Nisem vedela, da je pri vas takole,” je odgovorila lampuga, “vse do semle je bilo v redu, toplo in dosti rib. Zakaj pa je tukaj drugače?”

“Zaradi plinskega terminala,” je rekla skuša. “Zato, ker so zgradili plinski terminal in zdaj prihajajo sem veliki plinski tankerji in pretakajo plin. Terminal hladijo z morsko vodo, ki jo črpajo z dna, zato je morje motno, hladno in umazano.”

“Pa se ribe ne morete pritožiti Pozejdonu?” je vprašala lampuga.

“Tukaj nimamo Pozejdona, ampak Neptuna, ki je prišel z italijanske strani. Skorumpiran je in brezobziren, zanima ga samo kapital, mi pa prav nič.”

“Kaj je to, kapital?” je vprašala lampuga.

“Denar. Mnogo denarja.”

Zdaj ko je lampuga izvedela nekaj stvari, ki jih ni dobro razumela, se je spet zavedela, da je lačna; skuša je to opazila in jo je jadrno pobrisala. Lampuga je samotno plavala naprej in zmerom bolj jo je bolela glava. Na poti je srečala nekaj malega drugih rib, ciplje in salpe, ko pa se je pognala za dvema osamljenima palamidama, da bi vsaj eno ujela in pojedla, se ji je palamida izmaknila in rekla:

“Ne svetujem ti, da bi me pojedla, ker ti bo slabo. Moje meso je strupeno. Niti ljudje, ki požrejo vse, kar pride iz morja, me več ne lovijo.”

Lampuga je bila že tako omamljena, da palamide niti ni mogla dohite-ti. Zato je plavala naprej in zmerom bolj ji je bilo slabo. Najbrž je zato spregledala velikanski steber, ki je rasel z dna morja in se izgubljal nekam v zrak, in se je z glavo zaletela vanj. Opotekla se je malo naprej, vendar je bil še en steber in še eden ... na velikih cevastih stebrih je stal plinski terminal in zraven njega velik tanker, poln pip in cevi. Nedaleč stran je čakalo več velikih tankerjev in morje je bilo hladno in motno od sedi-mentov, ki so jih hladilne naprave dvigale z dna in razprševale po morju.

Lampuga je plavala še pet minut, vedno bolj obupana je bila in tudi občutek za orientacijo je izgubila – zato se je zaletela v obalo in pristala na pesku, tri metre od roba morja. Še nekaj časa se je zvijala in otepala, da bi se vrnila v morje, a ni mogla.

Enkrat ponoči je poginila.

Zjutraj se je okoli nje zbrala gručica ljudi.

“Lampuga,” so ugotavljali, “ne bi smela biti tukaj. To je riba iz čisto drugega morja.”

“Ni čudno, da se ji je zmešalo in se je vrgla na kopno,” je rekel nekdo drug, “tudi naše domače morske živali bežijo iz morja in poginjajo. Na obali smo našli šest mrtvih delfinov in kita.”

To so bili morski biologi, ki so proučevali vpliv terminala na morje. Že veliko pred tem so svarili pred gradnjo terminala, ki bo uničil morje, a jih ni nihče poslušal. Ne oblast na tej, ne oblast na drugi strani Tržaškega zaliva.

V tistem času se je v veliki sejni dvorani visoke stolpnice zbrala gruča ljudi. Bili so v črnih oblekah s kravatami in v rokah so imeli torbe, polne listin. Sedeli so okoli velike mize, zadovoljno listali listine, polne števil, in pili kislo vodo, nekateri tudi viski.

“Toliko delnic tebi, toliko njemu, toliko meni,” je našteval eden od njih.

“Profit raste,” je ugotavljal drugi, “milijoni se stekajo na naše bančne račune.”

“Tukaj so načrti za drugi plinski terminal,” je nadaljeval tretji in na mizi razgrnil neke papirnate plahte.

“Imamo vsa potrebna dovoljenja,” je dodal tretji, “od obeh oblasti, z naše in z druge strani.”

“*Si, si, tutti li permissioni,*” je pritrdil četrti, kajti bili so z obeh strani morja.

“Dobili smo rezultate raziskav morskih biologov in protest okoljevarstvenikov,” se je oglasil nekdo na koncu mize.

“Vrži to v koš,” je rekel tisti na čelu mize. In mož je vrgel papirje v koš.

Ko je bila seja končana, so možje v kravatah sedli v velike limuzine in se odpeljali na letališče. Eni so odleteli na Mavricij, drugi na Sejšele in tretji na Karibske otoke. Tam so v razkošnih restavracijah jedli rake in školjke, pa tudi lampuge iz čistega morja.

Medtem so številke v velikih bančnih računalnikih rasle in nabirali so se milijoni. Njihovi milijoni. Nobenega od njih ni bolela glava.

Ker ti ljudje nimajo glav niti srca.

Kraljičin lipicanec

Nekoč je bila za devetimi gorami in devetimi vodami majhna dežela, ki je želela postati velika in razpoznavna. Razpoznavna zato, ker je komaj kdo na svetu vedel zanjo, in velika, ker je bila tako majhna, da si naredil tri korake v katero koli smer in že si bil na meji in si se moral obrniti in oditi v nasprotno smer, če je nisi hotel prestopiti. Pa še meja je bila tako neznatna, pravzaprav je sploh ni bilo, da si lahko šel kar naprej in naprej, ne da bi te kdo ustavil, čeprav si bil že v drugi deželi, kjer so govorili drug jezik in se obnašali drugače. Lahko si šel še daleč naprej po tuji deželi in te nihče ni opazil, ker si bil na zunaj natančno tak kot prebivalci tuje dežele – ne rdeč, ne rumen, ne črn, ampak bel, tako kot vsi daleč naokoli. Če si hotel pokazati, da si iz te majhne dežele, si moral to posebej povedati. “Jaz sem pa od tam in tam,” si moral reči, oni pa so odgovorili: “Kje je pravzaprav to?” In si jim moral razložiti, da je to “tam, vmes med to veliko deželo in ono veliko deželo”, in še potem so se čudili, kako da je niso že kdaj opazili. Kralj in dvorjani te male dežele so bili zato nemalo užaljeni, lahko bi rekli “zakompleksani”, in so na svojih dvorih (ki so bili tako mogočni, kot da gre za zelo veliko deželo, imeli so mnogo razkošnih gradov in so se vozili z velikimi kočijami, to je avtomobili) stikali glave in tuhtali, kako bi opozorili svet nase in postali veliki. Imeli so velikanškega zunanjega ministra, dva metra visokega, vendar je ta lahko še tako

stopal na prste, pa ga še vedno niso opazili, ker je bil še vedno le zunanji minister zelo majhne in neopazne dežele. Še najbolje se je počutil visoko nad oblaki, v letalih, tam je bil velik in nad vsemi, zato je kar naprej letal in za to je porabil polovico vsega denarja iz državne zakladnice. Drugo polovico je porabil minister za obrambo za bojne vozove, ki jih je pošiljal v razne vojne v daljne dežele, saj jih doma ni nihče potreboval; mali deželi ni nihče nič hotel, ker je bila premajhna, da bi jo kdo želel osvojiti. Poleg tega so se tujci lahko svobodno sprehajali po njej in uporabljali njene lepote in dobrote, zakaj bi jo bilo potem treba osvajati z vojno?

A še tako majhna dežela ima lahko kaj posebnega in lepega in ta je imela bele konje, ki so jim rekli lipicanci. Res je, da so mnogi nevoščljivi tujci trdili, da to niso domači konji, ampak da so prišli iz Španije in da so slavni postali zato, ker so jih šolali na Dunaju – to je tisto mesto, ki ga je Martin Krpan obranil pred Brdavsom –, dejstvo je bilo pa le, da so tukaj živeli že štiristo let in še nekaj dni povrhu in zato so bili to že zdavnaj domači konji, ki so jih imeli prebivalci male dežele radi. Razen nekaterih visokih dvorjanov, ki so imeli raje golf. To je igra z majhno, a težko belo žogico, ki jo s dolgimi palicami porivajo v luknje, izkopane v zemljo. Za to porabijo velike površine travnikov, in če je travnikov premalo, posekajo še gozd okoli njih in še vse grmovje, če je treba. Dvorjani so rekli: “Kaj bi konji, danes si velik in mogočen in bogat, če igraš golf, nas konji sploh ne zanimajo.” Tako igrišče za golf je bilo prav blizu konjskih pašnikov in je že začelo prodirati med konje.

Kralj in visoki dvorjani male deželice so stikali glave in mrzlično razmišljali, kako bi postali veliki in slavni. In lepega dne so se domislili, da bi lahko na obisk povabili kraljico velike in mogočne dežele. To je bila velika in mogočna dežela za drugimi devetimi gorami in vodami, ki je imela petdesetkrat več prebivalcev in stokrat več bojnih vozov in dvestokrat več milijonarjev. Kraljica te dežele je bila priletna gospa z dolgim, plemenitim rodovnikom, imela je gradov, kočij, ladij in letal, da sama ni vedela, koliko.

“Če pride velika kraljica k nam, bomo tudi mi veliki in slavni,” so rekli dvorjani, s kraljem na čelu, in so povabili kraljico na obisk. Vabilo je sprejela, ker je bila radovedna kraljica in je rada potovala v različne dežele, bila je že v vseh, kolikor jih je na svetu, razen v naši mali deželici. In zato je nekega dne priletela na obisk in zanj so vpregli kočijo in dvorjani so oblekli frake in si pod vratove zavezali metuljčke in so se pred njo priklanjali in ji poljubljali roko v beli rokavički. “Le kaj bi ji pokazali, da bi videla, kako smo tudi mi veliki in mogočni?” so se spraševali dvorjani in ceremonijalmajstri. Tri dni in tri noči so stikali glave in četrtega dne

zjutraj so rekli: "Golf! Vsi velikaši in milijonarji tega sveta igrajo golf, še posebno pa podložniki kraljice. S tem jo bomo gotovo očarali!"

Vendar je bila ta kraljica razgledana gospa in še posebno je imela rada konje; zato je vedela, da imajo v mali deželici lepe, bele konje. In te konje si je zaželela videti. Ne golfa, ampak konje!

"No," so rekli dvorjani, "naj so naši beli konji še takšni nebodijihtraba, če kraljico zanimajo, ji jih bomo pokazali." In eden od dvorjanov se je spomnil in rekel: "In enega ji bomo podarili!" Za zasluge je zato dobil dosmrtno službo na visokem mestu kraljevega dvora.

Kraljica se je sprehodila po travnikih in si ogledovala konje in bili so ji zelo všeč, saj so to lepi in plemeniti konji. Na vrhuncu obiska so pripeljali prednjo najlepšega konja, iskrega žrebca, in ji ga podarili. In čeprav je bila kraljica priletna, je bila še zelo pri močeh in si je zaželela novega konja zajahati. Navlekli so ji jahalne hlače in škornje ter jo posadili na konja in jezdila je po travnikih, za njo pa je drobencljaj ves dvor male dežele za devetimi gorami in devetimi vodami.

Toda, joj, kaj se je potem zgodilo! Od nekod je mala bela žogica priletela naravnost konju v oko! Konja je močno zbolelo in vzpel se je na zadnje noge, kot to zna samo lepi lipicanec, in kraljica je padla na tla in s trtico naravnost na edini kamen, ki je bil po nemarnosti tam. Kaj hujšega ni bilo, samo trtica jo je bolela še vso pot nazaj v njeno veliko in mogočno deželo, tako da je na letalu sedela samo na pol sedeža in še zaspati ni mogla.

O tem so pisali vsi svetovni časopisi in mala deželica je postala, če že ne velika, razpoznavna: "To je tam, kjer so z žogico za golf sklatili kraljico s konja," so pisali v New Yorkerju in London Timesu in Frankfurterju in celo v Pravdi, če Pravda sploh še izhaja, sicer pa to niti ni najpomembnejše. Pomembno je biti znan, slaven in razpoznaven, pa naj stane, kar hoče!

Nilski konj iz Hipopotamije

Kje je Hipopotamija? Nekje tam kot Mezopotamija, samo malo bolj desno, tam nekje, kjer je reka Nil, ne reka Limpopo, ki je mnogo južneje, ampak vseeno tam nekje, kjer sta tudi reki Evfrat in Tigris, kjer se je rodila ena prvih velikih človeških civilizacij, tam, kjer je bil slavni Babilon, kjer so se zmešali vsi človeški jeziki, danes pa so samo porušene hiše in lačni otroci ... Sicer pa nilski konj o tem ni ničesar vedel, ker je bil star šele devet let in se je rodil v živalskem vrtu. Ime mu je bilo Hipo – menda se to piše Hypo, z y, ampak po naše naj bo kar Hipo z našim navadnim i-jem, za nas je to dovolj dobro. Njegovi predniki so bili vsekakor iz Hipopotamije,

zato se nilskemu konju ali povodnemu konju po učenjaško tudi reče Hypopotamus. Zakaj mu rečemo konj, ni jasno, saj ni popolnoma nič podoben konju, prej je tak kot desetkrat (ali raje še večkrat) povečan prasec, težek in zavaljen in na videz štorast. Pomislimo, tehta lahko dve toni! Ne bi ga mogli zajahati, ker bi si izpahnili noge, niti ga vpreči v voz, ker bi ga takoj potegnil v najbližjo vodo in bi se slama na njem popolnoma zmočila, ali pa mi, če bi bili v vozu. Povodni konj pač živi v vodi, to je jasno. Mogoče je konj le zato, ker za hrano uživa samo rastlinje, najraje tropsko solato. In to v velikih količinah, zato ima velikanske in tope zobe, kot kakšne šture. To vidimo, kadar zeha – kadar na stežaj odpre gobec, bi šel vanj cel traktor –, zeha pa pogosto, zato rečemo, da Franček v zadnji klopi med poukom zeha kot nilski konj. Ne vemo, zakaj nilski konj toliko zeha, morda mu je velikokrat dolgčas. Ta dolgčas mu popestrijo samo majhni ptiči, ki mu pridejo v gobec čistit zobe; so ptiči, ki se hranijo samo iz zob nilskih konj, si lahko to predstavljamo? No, saj si še marsičesa drugega ne moremo. Na primer svetopisemskih nadlog, s katerimi je pred več tisoč leti Bog udaril Egipt (kjer teče reka Nil), ko je kaznoval ljudi, ki so grdo delali z drugimi ljudmi, da se je voda v Nilu spremenila v kri, da so deželo preplavile krvave žabe, da so jate kobilic opustošile žitna polja, da je zamrgolelo od komarjev in muh in je Nil poplaval vse naokrog, tako da so ljudje plavali skupaj z nilskimi konji in krokodili in si kar lahko predstavljamo, kdo je koga jedel ... Menda bo tudi pri nas kmalu tako, ko smo z dimniki in izpušnimi cevmi že tako zasvinjali ozračje, da se segreva in imamo vedno več poplav in vedno manj snega, da se topijo ledene gore na južnem in severnem polu ter morje in reke naraščajo, tako da bomo menda čez nekaj let v Piranu hodili do kolen v morju, v Ljubljani pa bomo sedeli do pasu v Ljubljani, medtem ko bomo v slaščičarni jedli sladoleđ.

Tako je pred kratkim pri nas deževalo teden dni skupaj, reke in jezera so prestopili bregove in še po hribih, recimo na Pokljuki, kjer prej ni bilo nobenega potoka, je drla voda in odnašala gozdne ceste, še huje pa je bilo to, da je zalivala zajčje luknje in so se morali zajci reševati na drevesa (da je bilo to res, sicer ne bi jamčil z vsem svojim premoženjem).

Zato pa nilskemu konju Hipotu ni bilo več dolgčas in je od začudenja zaprl gobec in na široko odprl oči. Voda v njegovem jezercu, v katerem je živel skupaj s krapo pod vodo in racami nad vodo, je vztrajno naraščala in jezerce se je širilo in poplaval potke za obiskovalce, ki jih sicer sploh ni bilo več, kdo pa bi hodil v Živalski vrt v takem vremenu.

“Tole me pa preseneča,” si je rekel Hipo, “po izročilu, ki ga imam v genih, kajti sam se tega ne spominjam, se tale voda, v kateri živim, spreminja v Nil.”

Jezero, ki je bilo prej zelo majhno, je res naraščalo in krapi so se pritoževali takole: “Če bo iz te mlakuže, ki jo imamo tako radi, nastala velika in čista reka, to za nas ne bo dobro. Mi imamo raje stoječo in umazano vodo. Mi nismo nobene postrvi ali lipani, da bi uživali v čistih vodotokih.”

“Dolgčas pa res ni,” je rekel nilski konj, ko je videl, kako voda podira ograjo okoli jezera in potem še zid, “obzorja se mi širijo.”

Obzorje se mu je res razširilo, ko je njegova velikanska masa odplavala čez rob jezera in še čez rob živalskega vrta, “zdaj grem na potovanje,” je rekel, “da si malo pretegnem noge in razširim znanje.”

Še vedno je deževalo in voda je drla in nesla Hipota čez pol dežele, da si jo je dobro ogledal in dobil vtis, da je to nekakšna povodna dežela. Na tem potovanju so ga seveda opazili ljudje, ki so hodili okoli v gumijastih škornjih ali veslali v čolnih, in zvečer sta v večernih poročilih na televiziji Lučka Kajfež Bogataj in Anton Komar poročala, da prihaja do vesoljnega potopa, ker je bil nekje sredi dežele opažen nilski konj, za njim pa so plavali veliki krapi.

“Zdaj je zadnji čas,” je povedala Lučka na televiziji, “da se zavemo nevarnosti, ki jo povzročamo ljudje s svojim nemarnim odnosom do okolja.”

Tako je do naslednjega dne Hipo priplul do nekega kraja, kjer je stala velika in lepa hiša, na kateri je pisalo Termalno zdravilišče. Pred to hišo je ležalo jezero, popolnoma prekrito z rastlinami, ki so imele velike, zelene liste. Medtem je nehalo deževati in vodni tok se je umiril. Hipo je obležal na vodni gladini med listjem kot nasedla ladja.

“Res nisem pričakoval,” si je rekel Hipo, “da bom naletel na pravo tropsko solato!”

Kajti rastlinje okrog njega je bila pristna tropska solata, kakršna raste v Nilu in njegovih pritokih. Hipo seveda ni vedel, da so se ljudje zaradi te tropske solate že dolgo pritoževali, saj je tukaj ne bi smelo biti; učenjaki so tuhtali, kako se je znašla v jezeru pred termalnim zdraviliščem, in obtoževali zdravilišče, da izpušča v jezero pretoplo vodo, zaradi katere se je v njem pojavila tujerodna rastlina, da so ribe pod njo komaj še dihale.

Hipo si jo je izdatno privoščil in že dolgo ni bil tako zadovoljen, saj so mu v živalskem vrtu dajali samo navadno zeleno solato, kakršne še otroci ne marajo.

V naslednjih dneh se je vreme umirilo in reke so se umaknile v svoje struge, niso pa se umirili ljudje; zaradi nilskega konja v jezeru pred zdraviliščem je nastal hud špetir; živalski vrt ga je namreč hotel nazaj, uprava termalnega zdravilišča pa ga je hotela obdržati, da bi požrl nezaželeno tropsko solato.

Kako se je špetir nadaljeval, bomo zvedeli, če bomo zvečer na televiziji gledali poročila; tam so vsak večer sami špetiri, najsi gre za nilskega konja ali pobijanje majskih hroščev.

In tako vse do naslednjega vesoljnega potopa.

Kameli za Lepega Princa

Do zdaj nismo še ničesar rekli o kamelah. Celo tukaj, v Bohinju, jih še nisem videl, čeprav sem videl že vse mogoče, od škotskih krav, vietnamskih prašičkov, ameriških kavbojev do žirafe in zebre, kajti tukaj pri meni, v hišici ob robu gozda, je vse mogoče. Poudarjam, pri meni; mogoče pri drugih ni. Jaz sem pač takšen, ležem na posteljo na hrbet, gledam v strop in vidim vse mogoče in tudi nemogoče in to je trdo delo. Ko pride moja Nada k meni in me vidi ležati na postelji in gledati v strop, reče: "O, nisem vedela, da delaš ..." in se umakne. Ali pa tudi ne. Vsekakor gre spat v zgornjo sobo precej prej kot jaz, in to takoj izkoristi slovon (tisti iz medveda Puja) in začne dirjati okrog hiše, da se tla tresejo. Zadnjič so se tako tresla, da je prišla dol pogledat, kaj je, in sem ji razložil, da sem z nogo butnil v knjižno polico nad posteljo, polica se je snela s stene in knjige so se usule po tleh, da se je hiša stresla. Da je bil to slovon, mi seveda ne bi verjela. Sicer pa tudi predsedniku vlade ni verjela, ko je rekel, da vidi slone letati po zraku. Ona verjame samo tisto, kar sama vidi. Predsedniku vlade pa ministri povedo, kaj še vidi poleg samega sebe.

No, kamel zaenkrat tukaj še ni bilo. So pa v "Afrike puščavi", kot je napisal naš veliki pesnik France Prešeren (napisal je sicer, da gre za tigre, mislil pa je leve, ker tigrov v Afriki ni, vendar velikemu pesniku ne bomo gledali pod prste). Tam je kamel v velikem številu, prenašajo tovore, jezdiyo jih beduini in pripadniki drugih arabskih narodov, ko jih je veliko skupaj, tvorijo dolge kolone, ki jim rečemo karavane, in na dolgih potovanjih počivajo v karavanskih serajih. Ker v puščavi ni dreves, to je, ni drv, njihov izmet (po domače drek) beduini uporabljajo za kurjavo, da si na ogenjčkih skuhamo čaj. Imamo enogrbe in dvogrbe kamele, rečemo jim tudi dromedarji in velblodi. V grbah imajo kamele velike rezervoarje za vodo; ko se enkrat napijejo, imajo dovolj vode za pol leta. Zato so tako primerne za puščavo in ni čudno, da živijo ravno tam.

V puščavi živi tudi veliki šejk Moharem, v ogromnem, z zlatom okrašenem šotoru. Ima mnogo dvorjanov in vojakov in mnogo kamel, čeprav, po pravici povedano, kamele ne more več jahati, ker je za to preštorast; vozi se z velikimi džipi, ki porabijo mnogo nafte, kar pa tukaj ni problem,

ker nafta priteka iz tal puščave, kjer koli izvrtiš luknjo. Kjer je nafta, pa je bogastvo, zato je šejk bogat in bogata je njegova država.

Na drugi strani morja medtem v neki majhni deželici, v kateri se pozimi otepajo snega, da po njem še veliki terenci težko vozijo, vlada Lepi Princ. Vsako jutro, ko vstane, se pogleda v ogledalo in reče: "Ogledalce na steni, povej, kdo je najlepši v deželi tej!" In ogledalo pove: "Najlepši v deželi tej je Lepi Princ." In Princ si poravnala lepi kodrček nad čelom in gre v službo. Njegova deželica namreč nima nafte in ni zelo bogata, prej bi rekli, da se otepa hudih denarnih težav. Zato mora Lepi Princ hoditi v službo, kjer ima sicer tudi svoj dvor in terence, ampak tako lahko kot šejku Moharemu mu pa ni. Zato so mu njegovi dvorjani nekega dne organizirali obisk pri šejku Moharemu, da bi se zmenili za kak dober posel. Biznis, rečemo zdaj.

Nimam dovolj prostora, da bi opisal, kako je Lepi Princ potoval in kaj vse je na poti doživel. Vsekakor je prišel čez morje v šejkovo puščavsko deželo precej hitreje kot nekoč pomorščak Sinbad iz *Tisoč in ene noči*. Skupaj z dvorjani so ga peljali z letalom in potem malo s terenci, prav do šejkovega razkošnega šotora.

Šejk Moharem se je medtem s svojimi dvorjani posvetoval, kaj naj bi se z Lepim Princem pomenili in kaj naj bi od njegovega obiska pričakovali. Povedali so mu, da je Lepi Princ zelo lep in da rad pije poživilne napitke. Moharem je modro prikimal in za nekaj časa zaprl oči, kar je pomenilo, da razmišlja ali pa tudi spi. In ko je odprl oči, so Lepega Princa že pripeljali predenj. Posadili so ga na pručko in mu dali piti čaj. Iz ozadja šotora je prihajala tiha orientalska glasba. Čaj je bil zelo močan, da se je Princ kar malo vrtelo in ni čisto dobro vedel, kaj so se pogovarjali. Sicer pa so govorili v glavnem dvorjani iz spremstva in šejkovi ministri. Nekaj o gradnji cest in vodovodov; šejku Moharemu je bilo dovolj guncanja v terencih po valoviti puščavi in si je zaželel mirnejše vožnje, vode pa je v puščavi tudi komaj za vzorec. Lepše bi bilo, če bi si jo lahko natočil iz pipe, kot da mu jo nosijo v mehovih in jo morajo prekuhavati.

No, v pol ure je bil sprejem končan, Moharem je nekaj naročil svojemu prvemu ministru, potem pa spet zaprl oči in kar zdi se mi, da je zaspal. Njegovi dvorjani so Lepega Princa odvedli iz šotora in ga peljali h kame-lam. Bilo jih je na stotine. Nekatere so stale in se z repi otepale muh, druge so ležale in žvečile, menda žvečilne gumije – saj smo že v živalskem vrtu videli, kako kamele kar naprej nekaj žvečijo.

"Izberite si dve kameli," je tedaj rekel Moharemov podšejk, "kamelje mleko je najboljše mleko na svetu, je zdravilno in daje moč in lepoto. Tudi umivate se lahko z njim. To je darilo velikega šejka Moharema."

Lepemu Princu je bilo malo nerodno, a njegov tajnik mu je šepnil na uho: “Tega ne smete zavriniti; šejk bi bil zelo užaljen, če bi zavrnilo njegovo darilo.”

Lepi Princ se na kamele ni spoznal in je kar na slepo pokazal dve. Toda ena je bila moškega spola in se je ne bi dalo pomolsti, in če bi poskusili, bi bilo to nevarno, zato mu je podšejk pokazal drugo.

“To sta Lejla in Nejša,” je rekel podšejk, “njuno mleko vam bo dajalo večno mladost in lepoto.”

Nimam dovolj časa, da bi natančno opisal, kako sta kameli potovali v deželo Lepega Princa, pa tudi zaspan sem že. Zato le na kratko; v deželi, kjer je pozimi sneg, so ju najprej hoteli spraviti v živalski vrt, kjer so že imeli kamelo, ki so jo dobili iz nekega cirkusa; toda če bi šejk zvedel, da njegovi kameli živita s cirkuško kamelo, bi bil užaljen in bi dal cesto in vodovod delati komu drugemu. V osrednjem živalskem vrtu niso imeli prostora. Tudi med konje v Lipico ju niso mogli dati; kaj pa bi rekli konji, če bi mednje prišla tujerodna kamela. Nazadnje so ju namestili v vrtu male hišice Lepega Princa ob morski obali. Tam vsaj snega ni bilo. Vsak dan ju je prišel pomolsti vladni šofer iz glavnega mesta, ki je nato mleko odpeljal v vladno palačo. Lepi Princ ga je pil in si z njim včasih umil obraz. In res – vsak dan je bil mlajši in lepši, tako je reklo ogledalo na steni.

Nekoč so tudi mene povabili v vladno palačo na neki sprejem za umetnike in dali so mi piti kamelje mleko iz naprstnika.

Foto: Vladimir Jurc

Meta Kušar

Iztok Simoniti

Kozmos pesnice

Ko sem Meti Kušar pred letom ali dvema neprevidno omenil, da piše najboljše eseje med ženskami, me je mirno pogledala in rekla, vendar ne vprašala: “Kaj pa med moškimi!” Ko je končala knjigo *Kaj je poetično ali ura ilegale*, mi je predlagala, naj zanjo napišem spremno besedo, vendar sem se hotel izviti z mnenjem, da poetičnemu nisem kos, da ne morem tja, od koder ona zajema svet, da je preigravanje njenih premišljevalskih in lirskih partitur zelo zahtevno ... Vztrajala je.

Njeni eseji so nastajali po izpovedni in mišljenjski metodi človeka, ki ne skriva svojih čustev in ima dober nos, da z osebno izkušnjo spoznava, kar je in kar smo, z intuicijo pa cilja v to, kar bo(mo). Esej je zanjo način – podobno kot poezija, ki je bolj zgoščena, ostra in trpi manj ugovorov –, kako kaos in kakofonijo, ki prihajata iz sveta in nje, spreminjati v kozmos in harmonijo; v urejeno veselje, v katerem je vidno in nevidno, prisotno in odsotno, fizično in metafizično, imanentno in transcendentno, skratka, kjer sta binarnost ali manihejstvo v takem ravnotežju, da lažje uzremo to, čemur je v življenju smiselno “služiti”. Noče biti “borilka z Bogom”, z ljudmi in naravo, z nikomer se noče “pretepati”, ampak želi harmonično živeti z vsem, vedoč, da je to vsakdanje življenje edino in zato največ vredno življenje, ki ga imamo.

Njeno pisanje ni preprosto, ker s pogledom skače sem in tja, imensko, časovno, krajevno, prostorsko, idejno, religiozno – ne zato, da bi nas impresionirala s širino razgleda, ampak zato, da bi opozorila na nove paralelizme, analogije in harmonije. V bralcu ustvarja stalno napetost. Ne pusti mu, da bi si oddahnil in spet počasi vdihnil, temveč od njega zahteva nenehno pozornost. Pravzaprav opozarja, da je pozornost nujna sleherni trenutek, če nočemo ostati turisti. S svojim stalno rastočim svetom razkriva pomembno dejstvo, da esejista zanima vse: zanj je vse pomembno, ničesar ne sme preskočiti in nad ničemer zamahniti z roko; še posebno pa

ne nad tistimi, ki razkrivajo in verjamejo v nemogoči, nedoumljivi, morda celo neobstoječi svet, ker iz čisto realnih izkušenj vemo, da so mnogi, ki v te nepreverljive svetove verjamejo, pripravljeni tukaj in zdaj storiti mnogo slabega onim, ki v te njihove svetove ne verjamejo.

Bralca s prvimi stranmi knjige povabi v najbolj osebni svet, pokaže sobe svojega otroštva, kuhinjo, klet, predstavi starše, stare starše ... vrti dokumentarne posnetke poetike njenega najširšega doma, nato hitro dojamemo, da branje njenih esejev zahteva zbranost in vztrajnost, ker so zbrano in vztrajno tudi nastajali. Meta Kušar nas vključi v svoj krog, ki je tok njenega vsakdanjega življenja. Bralcu se ponujajo spoznanja, ki prej zahtevajo, da si zastavlja nova in nova vprašanja, kot pa da to dopuščajo. Dobrega esejista spoznam po tem, da najde še neznane odgovore na že znana vprašanja; zelo dobrega po tem, da te pripravi do pomislekov in dvomov, tudi s tem, da te prisili, da si začneš zastavljati nesramna vprašanja o tistem, o čemer si imel že zelo dolgo preverjene odgovore. Prvega in drugega je v tej knjigi veliko, morda celo preveč. Morda ji bo kdo zameril, da je v njenem meditativnem kruhu preveč rozin in popra. Drago Jančar je rekel: "To so težki in gosti eseji pesnice." To so eseji po moji meri in okusu, saj bralcu ne prizanašajo.

Meta Kušar razkriva neznanski kaos človeškega sveta, vendar ga ne odvrže pred nas, ampak ga ureja z nepredvidljivimi povezavami, primerjavami, trditvami – kar zahteva miselno in čustveno sintezo. Svoj ustvarjalni postopek imenuje "dejavna komplementarnost", v kateri ne dovoli odpravljanja problemov z *ali-ali*. Z globinami in širinami ostri direktnost. Če se jim pustiš zagrabit – če zbrano vztrajaš –, te držijo. Preprosto te ne izpustijo, ker čutiš, da piše iz osebne izkušnje, ki sebe in svet razlaga tako, da kar naprej razkriva zapletenost vsega, zaradi česar ne more biti nobena stvar "nič drugega kot". Samospraševanje, dvom, upanje in tudi jasno opredeljevanje so njene metode, ki jih bralcu ponuja z radovednim pogledom: "Kaj pa ti misliš?" Podobno kot nas slika, glasba, mit, doživetje (pri)silijo, da začnemo sebe in svet gledati drugače, tako učinkujejo tudi njeni eseji. Zavest o tem neprestanem razkrivanju, ustvarjanju je razlog za njeno nenehno čudenje. V urejanju čudenja – in to je njena esejistika – zaznavam izvire življenjskega optimizma. Meta Kušar slutiti, morda celo ve, da se bo bralec z enim stavkom zelo strinjal, pri naslednjem pa se bo postavil v vprašalno ali odklonilno prežo; namen je doseгла, ker se ne bo mogel izogniti samospraševanju. Sam spadam med tiste, ki menijo, da si človek svoj svet (kozmos) mnogo bolj širi z novimi vprašanji kot z odgovori. Bistvo ustvarjalnega postopka niso vedno novi odgovori, temveč vedno nova vprašanja, ki natančno in odkrito definirajo nove probleme, ki so eksistenčne narave.

USTVARJANJE. Tudi zanjo je ustvarjanje dejavnost, zaradi katere človek sebe in svet razume drugače. Meta Kušar prinaša izkušnje, ki delujejo po principu vezne posode; vse izkušnje in vsa znanja se v krakih vezne posode, ki so umetnost, filozofija, religija, mitologija in znanost, prelivajo, podpirajo, pojasnjujejo in si radodarno širijo prostor. Vsako posamezno znanje je ključ k vsem znanjem, saj so samo človeški proizvod. Ker so za avtorico vsa človeška iskanja komplementarna, se trudi narediti sintezo in razbistriti snov, ki prihaja iz zavesti in nezavednega – zanjo je tam jedro poetičnega –, racionalnega in iracionalnega, fizike in metafizike, vidnega in nevidnega. Zakaj sintezo? Ali ni to preveč pretenciozno, celo naduto? Ni! Ker je vse to samo človeško in kaj naj drugega počne umetnik, kot da sam iz sebe pojasnjuje človeka in svet. Morda ne pojasnjuje, morda samo poroča, kako vse to pada nanjo kot breme in mana, in tako kot je mana lahko breme, je tudi breme lahko mana. Ustvarjalnost pomeni misliti neznano, nespoznavno, neobstoječe, čeprav vemo, da ni nujno, da to, kar obstaja v človeku, obstaja tudi izven njega. Iz nenehnega napora izhajajo optimizem in globoki razlogi za vztrajanje (življenje se nikoli ne kaže kot láhko, niti ni láhko, pravi). Prepričan sem, da prav ta neizogibnost nenehnega razkrivanja daje človeštvu večnostno raven, saj je bistvo človeškosti prav nedokončnost tega, s čimer se ukvarja. Pisanje, razmišljanje, delovanje so srečna usoda, ki ponuja zavest o smiselni sedanjosti in mogoči prihodnosti, bolj srečna kot vsi čudaški teološki in ideološki projekti o koncu časov, o posmrtnem življenju, o božjih in posvetnih utopijah, ki se med živimi lahko uveljavljajo samo nasilno.

TALENT. Meta Kušar ima talent za nenehno razgrinjanje novih obzorij. Ne neha raziskovati sebe in okolice, z nadarjenostjo, ki razkriva in trdi, vendar ne dokazuje. Pri tem ne sledi niti svojemu okusu niti idejam, ampak intuiciji. Sledi temu, kar ji je dano in je treba kultivirati (lat. *Colere*, gojiti), si prizadevati in za to garati. Njena esejistika je dejavnost, v kateri je notranji boj enako pomemben kot zunanji; to ni služba, ampak prej strastni poklic (*vocatio*).

SVOBODA je v vseh esejih pomembna tema, bodisi da govori o notranji svobodi bodisi o demokraciji, torej politični svobodi. Ne pozabimo, da je morda prav politična svoboda največja iznajdba zahodne civilizacije, po tej se Zahod razlikuje od vseh drugih, vendar pa so jo tudi druge civilizacije, čisto neevropske, sposobne živeti (na primer indijska, japonska, tajska – torej hinduistična, šintoistična in budistična). Ohrabrujoče je, da je temeljno izhodišče zahodne svobode, torej koncept enakovrednosti

ljudi, tudi v temelju drugih ras, kultur in civilizacij. Zahodna svoboda vzpostavlja enakovrednost ljudi med seboj, ne enakovrednosti ljudi pred Božjim obličjem, ki ga človeštvu ponujajo veliki monoteizmi (judaizem, krščanstvo in islam), pa še to, seveda, samo svojim vernikom.

Umetnikova svoboda – kot nekaj neuničljivega, notranjega – nam je potrebna zato, ker šele iz notranje svobode lahko razmišljamo o zunanji politični svobodi. Vendar sta notranja in zunanja (politična) svoboda stvar srca; zunanja, politična svoboda zahteva svobodo drugih; to pomeni, da nisem svoboden, če ni svoboden tudi drugačen, bližnji in daljni. In prav na to nas opozarja, ko pravi, da “bo v slovenski zgodovini ostal tranzicijski čas” – torej prva priložnost Slovencev, da živimo v svobodi (op. I. S.) – “zapisan kot posel stoletja”. Prvih dvajset let slovenske svobode bo za vedno ostalo zapisanih kot *bussines oriented* roparska svoboda požrešnih.

Politična svoboda je na zunaj nenaučljiva, vendar je kulturno osvojljiva tudi nezahodnim kulturam. Zahodnjaki s težavo spoznavamo, da je z drugimi, ki so različni od nas in ki hočejo takšni tudi ostati, vredno živeti, saj mnogoterost tudi na Zahodu omogoča vitalnost. Meta Kušar pravi, da “svoboda brez trajnosti ni svoboda, saj brez trajnosti ni prihodnosti, kakor brez zavesti ni demokracije”. Tako kot množstvo življenjskih oblik daje vitalnost naravi, tudi množstvo idej, tradicij, ras, kultur in civilizacij daje vitalnost človeštvu. Pluralizem je *sine qua non* za nadaljevanje življenja.

LJUBEZEN. Tako pojmovana svoboda je podobna ljubezni, še eni veliki temi teh esejev. Enako kot svoboda mora izvirati iz notranjosti individuuma in se je prav tako ne da naučiti. Pride kar sama in se ji zato nihče ne more izogniti, saj jo diktira usoda, zato ostaja najgloblje bistvo človeka in najbolj notranja nujnost posameznika. Problem usode je središčna tema esejev. Jung središču pravi sebstvo, ki biva najpogosteje v nezavednem, pri redkih ljudeh tudi v zavesti, pri vseh pa delno v človeku in delno izven njega, vendar v vsakem primeru, tudi takrat, ko se človek sebstva ne zaveda, ostaja središče njegovega jaza in zaradi celostnosti jazu nadrejena kvaliteta. Usodi človek ne more ubežati, lahko pa jo poskuša imeti rad. Za svojo zaveznico jo naredi s tem, da ji prisluhne; takrat nas usoda vodi, če pa se ji upiramo, nas pogubi. Znotraj tako razumljene usode je zelo veliko prostora za človeško svobodo.

RESNICA. Svobodni posameznik je za Meto Kušar gibalec človeške zgodovine, čeprav je teist, ateist ali agnostik. Ta svobodni posameznik je *sine qua non* zato, ker se ideje, ki so gorivo ustvarjalnosti, še vedno rojevajo v eni glavi. Šele ko so oblikovane, jih skupaj živimo, kolektivno

uresničujemo. Pesnica zahteva svobodo, ker jo posameznik potrebuje! Kritizira neumno popularno trditev, da so največja dela nastala v nesvobodi. Velika dela so prav zato velika, ker utemeljujejo svobodo kot najnujnejšo od vsega.

Kakšna pa je torej svoboda pesnice? Meni, ki nisem umetnik, se zdi, da umetnikova svoboda ni nič drugačna od moje. Največji prispevek umetnika k svobodi je, vsaj zame, njegovo svobodno srce. Umetnikova svoboda se (iz)kaže takrat, kadar to, kar ustvari, ustreza temu, kar je, zato jo imenujem resnica umetnika. Gre za svobodo kot eksistenčno nujo, ki je iz človeka ne morejo izgnati niti ječa niti totalitarizmi ideologov ali teologov; ti ga lahko le ubijejo. Ta svoboda je del tiste notranjosti, v katero zunanje nasilje ne more prodreti in si je ne more podrediti. Niti je ni mogoče iztrebiti z uničevanjem ljudi, saj se znova rodijo novi z istimi potrebami po svobodi. Videti je, da ta svoboda – potreba po tem, da to, kar rečemo, napišemo, naslikamo itd., odraža to, kar v resnici tudi je (biva). Svoboda kot potreba po resnici je eksistenčna potreba človeka kot vrste. Meta Kušar govori o “svobodi kot arhetipski lastnosti, ki ima svoj nasprotni pol, zatiranje”, ki je prav tako trajna značilnost za človeško vrsto. Tudi živali potrebujejo svobodo. V svoji brezobzirnosti o potrebi živali po svobodi vemo samo to, da nekatere v ujetništvu poginejo; kralj živali ni med njimi, primati tudi ne, človek pa sploh ne. Torej politično zaslužnjevanje – najbolj razpoznavna in vztrajna dejavnost v zgodovini zahodnega človeka – ne more zaslužniti svobode duha kot tiste svobodne notranjosti, iz katere v obliki pesmi, slik, dram nenehno nastajajo zahteve po zunanji, družbeni svobodi. Ugotovitev, da duha ne moremo zaslužniti, zveni optimistično, vendar nikakor ne smemo pozabiti, da tega svobodnega duha nenehno zatiramo z izjemnimi količinami zle energije. To zlo, ki sicer ne uniči duha, pušča celo naslednjim generacijam neozdravljive rane, ki so tako globoke, da sprava med živimi ni mogoča. Največ, kar lahko dosežemo, je omejeno na sposobnost, da potomci preživelih – vseeno, na kateri strani zla je kdo od očetov ali dedov stal – enako razumejo prekleti čas, v katerem je zlo(čin) način bivanja; mislim na čas vojne in totalitarizma.

Potreba po svobodi ostaja, ker nikoli ne preneha potreba po zaslužnjevanju; in to kljub temu da so celo oblastniki v enopartijskem sistemu razumeli, da več, kot je bilo politične represije, bolj duhovno izpraznjeni so bili tudi sami. Več je bilo monizma – ene resnice, ene poti in enega vodstva – manj smo bili sposobni reševati vsakodnevne probleme. Meta Kušar veliko premišljuje o konkretnih ljudeh tega časa: o pesnikih, pesnicah, revolucionarjih in njihovih otrocih, zmagovalcih, poražencih in

njihovih otrocih. Premišljevanje o slabem času – čeprav sem kot mnogi še zdaj prepričan, da sem v tem času imel odlično otroštvo, brezskrbno mladost in celo perspektivo –, je vedno učna ura in akt humanistike. Vemo, da je bila cena deziluzije visoka: danes se zdi krvavi razpad skupne države logična posledica prikrivane grozne preteklosti. Nič manj pa se nam današnja politična svoboda – vsakodnevna svoboda različnih, ki hočejo takšni tudi ostati – kaže kot pretežka naloga. Za osvoboditelje iz leta 1945 vemo, da niso hoteli svobode; za osamosvojitelje iz leta 1990 pa po dveh desetletjih svoje države vemo, da so mnogo bolj kot svobodi naklonjeni sprejemanju nedemokratskih odločitev, čeprav z demokratičnimi postopki. Demokracija niso samo volitve, niti ne samo parlament, stranke, ombudsmani, ustava, zakoni itd.; demokracija in svoboda sta več od tega.

Meta Kušar zapiše, da je človeška duša “pramodel demokracije”. Torej se je treba do svobode kot najnujnejše stvari, do svobode, ki je naša usoda, pretolči z zavestjo, da je morda celo biološka (genetska) zahteva, čeprav je v družbenem, političnem smislu najbolj redko in kratkotrajno stanje v človeški zgodovini, za katero je značilno, da v njej prevladujejo stanja družbene nesvobode. Avtentična svoboda posameznika, da dvomi, čuti, sluti, uzre in trdi je svoboda kot *modus vivendi* stalno iščočega človeka, ki noče nesvobodnih ljudi. Taki svobodi umetnik služi takrat, kadar ne piše, ne slika, ne komponira in ne kipari po nareku; iz take svobode nastajajo proizvodi, ki jih čas žlahtni zato, ker so novim generacijam sposobni pripovedovati, kakšna sta človek in svet. Zato je še kako smiselno duhovno in fizično prodiranje v neznane svetove, zaradi česar bo manj trepetanja za človeško prihodnost.

SANJE. Naslednja njena tema so sanje, kjer je kot pesnica v izraziti prednosti pred takšnimi, kot sem jaz. Čuti se “glasnico duševnih skrivnosti svoje dobe”, piše “poetični esej”, ki je drugačen od učenjakarskega, ki uporablja “presušeni jezik znanosti”. Pravi tudi: “Ah, nikoli jasno ne govorim in tudi si nikoli nisem želela jasno govoriti, ker se življenja ne da nadzorovati z nobeno jasnostjo. Če hočeš veliko dobiti, je *credo* najboljša metoda.” Kakšen pa je ta sanjski svet? Zame so sanje predvsem sinonim za nerešljiv problem, zato mi je prav, da me opozarja na področja človeškega, kjer znanstveno, omikano ali izobraženo ne more izgnati ali ukiniti intuitivnega in naravnega, ki ju danes največkrat imenujemo “alternativno”, pa naj gre za homeopatijo, astrologijo ali spiritizem kroga njene matere; članom tega je pesnik Simon Gregorčič že leta 1942 povedal, da bo konec vojne leta 1945, ko bodo zacvetele češnje. Kako čudno se na te cvetoče češnje svobode navezuje tudi čudovit in pretresljiv samospev

mojega očeta Rada Simonitija, ki ga je komponiral kot partizan, sredi vojne, na Kajuhovo ljubezensko pesem *Samo en cvet, en češnjev cvet*, ki je apoteoza svobodi, o kateri je lahko samo sanjal, svobodi, ki je vedno povezana z ljubeznijo do ženske. Sanje so doživljaji noči; neulovljivo bivanje, ki se ga nekateri bojijo in se mu posmehujejo. Bolj kot vemo, slutimo, da sanje nekaj sporočajo, vemo pa tudi, da jih ni mogoče niti odpraviti niti zanikati. Sam sem večkrat, ko sem se prebudil, pomislil, da sem sanjal tuje sanje. In kadar vsebine sanj ne moremo povezati s seboj, tako razumem pisateljico, se lahko odpre neizmeren prostor za svet, ki mu *ratio* ne more blizu, vendar ta svet je, in to vedno večji in vedno bolj misteriozen. Spekulira o reinkarnaciji, krožnem času, večnem vračanju istega, pa tudi o zavesti, podzavesti in nezavednem itd. Esej *Kako rezati sanjski kruh* omikano svari pred napuhom racionalne vednosti, ki misli, da lahko razloži vse. Koristna so pesničina opozorila, da so mnoge oblike neracionalne vednosti dobrodošle za človeško hermenevtiko in hevrstiko – za razlago in razkrivanje neznanega. Meta Kušar nas hoče spomniti, da je človek za svojo *episteme* – spoznavno in ustvarjalno sposobnost – razvil več “neracionalnih vednosti” (umetnost, mitologijo, religijo) kot racionalnih, na primer znanost in filozofijo; pa tudi zadnji dve si pomagata z “neracionalnimi”, ko se soočita z neskončnim, absolutnim, nemisljivim itd.; a do teh spoznanj se lahko pretolče samo posameznik, nikoli skupina.

IZKUŠNJA POSAMEZNIKA je v tem primeru izkušnja pesnice Mete Kušar, ki s talentom “intuitivne čustvovalke” svoj kozmos gradi na osebni izkušnji. Čeprav pozna metafizične modele, noče biti ujeta vanje, ker nas z obljubami o rajju na tem ali onem svetu trgajo iz neposrednega življenja, trgajo od zavezanosti medsebojnemu življenju in s tem od nadaljevanja življenja. Nekoč mi rekla: “Življenje se ne nadaljuje samo tako, da imamo otroke, temveč tudi tako, da uspemo ohranjati tradicijo, v kateri sta zapisana spomin in upanje, torej prihodnost.” Tradicija je zanjo vrsta najbolj avtentičnih preteklih izkušenj posameznikov, ki jih ne smemo niti ne zmoremo odstraniti iz svoje identitete. Kadar poskušamo prekiniti z njo, na primer z revolucijami, z nasilnimi prelomi, ki morajo uničevati človeka, povzročimo človeško katastrofo. Življenje pa se lahko nadaljuje šele takrat, ko stik s tradicijo, z “arhetipom določenega naroda”, torej tudi s skritimi miti in lokalno poetičnostjo, znova vzpostavimo. Postmoderna je napor, da bi se vzpostavil stik s časom, ki je bil pred moderno, časom pred 20. stoletjem, najbolj destruktivnim v zahodni zgodovini. Vzpostaviti stik s tradicijo seveda ne pomeni, da spomin zanikamo ali se mu odpovemo, spominu na zlo vojn in ideologij – kar ni mogoče –, temveč pomeni, da

vzpostavimo stik s časom, ko se je zdelo življenje smiselno samo po sebi, kot naravni fenomen. Spomin na dejstva zla pa prepričljivejše od filozofije ali religije interpretirajo vse vrste umetniških praks. Potreba po ohranjanju spomina v sebi skriva upanje, da smo učljiva bitja, da se bomo prav zaradi spomina na preteklo zlo temu v prihodnje izognili. Skratka, da ne bomo ponavljali napak, ki nas uničujejo.

Osebna izkušnja avtorice je izkušnja njenih "sodobnikov"; tistih, ki jo silijo misliti, ne glede na to, iz katerega časa so in od kod. Pomaga si torej z izkušnjo ljudi, ki jim pripada po *formi mentis*, pa naj so iz antike, srednjega veka ali pa so še živi; ali so iz Indije, Latinske Amerike, Evrope ali Azije. Misliti jo silijo pesniki, filozofi, znanstveniki, politiki, teologi, slikarji, svetniki, papeži, zločinci, revolucionarji. Kadar razume, vidi, sluti, uzre, je to tudi zato, ker stoji na ramah drugih in spoštuje njihove izkušnje. Njen kozmos oblikujejo najprej realni posamezniki vseh časov, krajev, ras, religij, nazorov in kultur, ob njih pa tudi izkušnje mitoloških, legendarnih ali pravljичnih oseb; vsi ti so njena Ariadnina nit, ki jo vodi v labirintu vseh "(spo)znanj", ki na videz kaotično prodirajo v vse smeri ter neznani in celo neobstoječi svet spreminjajo v znanega in obstoječega.

Osebna izkušnja je pravzaprav namen dobre esejistike, v kateri eno podpira drugo in, kljub temu da je protislovno, med seboj tekmuje, se izključuje ali celo izničuje, se vendarle med seboj *a priori* ne ukinja niti si ne zmanjšuje pomena. Različne izkušnje se v interpretaciji Mete Kušar med seboj spodbujajo in pojasnjujejo, torej skupaj rastejo in padajo. Zato ker med njimi obstaja zveza, si dovoli "vihravo letati z arhaičnimi mislimi od politike h kemiji, od loncev do arhetipa ljubimca, od marširanja po rudniku do nepotrepljivega življenja, od predane skrbi za marsikaj do božanske radosti, ki je najbrž moj edini cilj" itd. Filozofije, poezije, sanj, umetnosti, mitologije ali znanosti se dotika tako, da jih ni treba postaviti eno nad drugo, noče, da so ena pred drugo, ker nobena od teh izkušenj ni večja ali pomembnejša od drugih. Vsa razkrivanja delujejo med seboj pojasnjevalno; eno odpira pot drugemu in vsako more k vsem, torej je pomen enih ključ k vsebinam in pomenom vseh drugih. Zato nas kar naprej nagovarja, naj bomo naklonjeni premišljevanju, naj bomo pozorni, široki in vztrajni.

ETOS IZKUSTVA. Meta Kušar meri človeka po njegovem etosu, torej njegovi drži v vsakdanjem življenju, vseeno, ali je budist, hinduist, katolik, agnostik, animist ali ateist. Zanja kot kristjanko je relevantna osebna drža tistih kristjanov, ki vedo, kaj pomeni slediti Kristusu; samo iz osebne vere se preverja etika življenja, ne pa s formalnim uveljavljanjem

krščanskega nauka tako, kot ga razlaga in prakticira cerkveno učiteljstvo, poklicni zastopniki Boga na zemlji, ki lahko z evangeliji utemeljujejo celo potrebo po slasti in oblasti. Etos je izrazita zahteva, da se od velikih metafizik obrnemo k čisto bivanjskemu načinu, torej k temu, kako vsak dan živimo in ravnamo drug z drugim. Pisateljica etične skepse noče preseči z neko novo etiko (modno se reče z novim etičnim diskurzom), temveč preprosto zahteva drugačno ravnanje, s čemer je tipična, beri nepopravljiva, intelektualka, ki sveta in ljudi noče samo v obstoječem stanju, v kakršnem so. Svojo etiko utemeljuje z izkustvom; o tem piše v vseh esejih. Naslovi nas ne smejo zavesti, ker so samo zorni kot gledanja, ki ga pesnica sproti korigira, širi in spreminja, pa naj se pogloblja v sanje, literaturo, komplekse in psihoze modernizma ali poetičnost Ljubljane, svojega rojstnega mesta.

Njen etos se opira tako na pet temeljnih čutil, kot na vso mogočno zgradbo, ki ji rečemo kultura. Zato navaja množstvo dejstev, pri katerih zahteva absolutno prehodnost misli od dejstev do ideje in nazaj, ker je ta prehodnost zanjo metoda, s katero se najbolje zavarujemo pred zapletenimi govoricami različnih specialistov za Boga, modroslovje, poezijo, pravičnost, umetnost, znanost itd. Prav ta prehodnost misli nazaj k dejstvom je tista, ki nas sili, da damo prednost osebni izkušnji, kar se pokaže kot zelo, če ne edino, uporabno, kadar stojimo pred zamaskiranim človekom, pred gorečo grmado knjig ali ljudi, kadar smo v Auschwitzu ali na Golem otoku. Etika izkustva je samoobrambna, ki na zatožno klop posadi nedotakljive "globoke" religiozne ali ideološke etične sisteme, med katere danes spada tudi tako imenovana konfesionalna etika. Moč esejistke je v interpretaciji, ki izhaja iz osebne izkušnje; potrebujemo torej individualca, posameznika. Potreba po eseju, ki izhaja iz individualne izkušnje, ne bo nikoli prešla, tako kot ne bo usahnila potreba po poeziji, mitologiji ali filozofiji. Montaigne, ki osebno izkušnjo postavlja na prvo mesto, nam je vzor za pisanje mojstrskega eseja tudi zato, ker se giblje po neznanem svetu s pomočjo vsega, do česar se je človeštvo (in ne samo on) dokopalo.

Meta Kušar premišljuje, kako "biti med ljudmi". O čem drugem pa naj piše esejist; za vse drugo so dovolj specialna znanja arhitektov, zdravnikov, inženirjev. Vendar ne pristaja na to, da različne temeljne ideje lahko proizvajajo tudi čisto poljubne relativistične etike. Esejist v odnosu do ljudi odmerja svojo etičnost in skepso predvsem do čisto konkretnih ljudi – in v njeni knjigi resničnih, omenjenih ljudi ni malo. Iz teh pozicij umetnika, pesnika, freigeista nenehno širi svoj svet, zaradi česar je njeno pisanje ustvarjalno dejanje *par excellence*. Ustvarjalno dejanje pa je tudi

zbrano in vztrajno branje, ki bralcu razkriva nove svetove, nove probleme, nova vprašanja in nove odgovore, zaradi česar bo svet drugače gledal. Pesnica svoj pogled vseskozi usmerja k izkustvu; najprej lastnemu, nato tudi tujemu, ki po "osebni predelavi" postane njeno izkustvo. Izkustvo je njen edini stvarni kriterij za ravnanje in razumevanje. Etika izkustva je etika medsebojnosti – etika, ki bolj kot v religiozni *caritas* verjame v klasično človečnost, antično *philantrophio*, rimsko *humanitas*. Prometejska ideja filantropije ji je bližje zaradi ustvarjalne in sodelovalne naravnosti; sodobni Prometej spodbuja nove iznajdbe in odkritja, za katere je potrebna ustvarjalna sinergija med zahodnimi in nezahodnimi znanji, ki *ipso facto* odpirajo pot k skupnemu razumevanju globalnih problemov.

ŽIVETI je zanj vsekakor biti med ljudmi, ampak nič manj biti sam s seboj in s svojim svetom, kamor nima vstopa nihče in od koder zre, premišljuje o vsem, kamor seže z mislijo in intuicijo. V tem smislu so njeni eseji nekakšna sodobna *studia humanitatis*; živeti pomeni imeti odgovornost za to življenje; ta odgovornost je vsa vsebina njenega etosa/osebne drža. Pozornost posveča individualnemu, ker iz njega izvira ustvarjalnost. Pojmi, kot so samozavedanje, subjektivacija, individuacija, zavedno, nezavedno, nadzavedno, naravno, nadnaravno itd., so samo pojmi, ki se dotikajo posameznika, iz njega izhajajo ali pa mu jih vsiljujejo. Takih neologizmov bo vedno več, ker je človek vedno bolj ustvarjalen, torej vedno bolj zapleten; zato jih bo moral sproti ločevati od blebetave nejasnosti, saj njegov namen ni biti pametnejši od drugih, ampak zgolj spodbuditi razmisleke pametnejših od sebe. Hiperprodukcija pojmov je enako nevarna kot katera koli hiperprodukcija. Poimenovanje osebnega ustroja z vedno več pojmi ne pomeni samo to, da človek samega sebe razbija na prafaktorje, ampak pomeni, da postaja njegov notranji prostor, v katerega posega – fizični, duhovni, duševni –, vedno večji, s tem pa se povečuje tudi prostor, v katerega človek sega izven sebe.

Biti med ljudmi za pesnico pomeni ukvarjati se s tem, kar ljudje so in bodo, s tem, kaj so počeli v antiki, srednjem veku, kaj počno v Evropi danes in kaj bodo počeli jutri, ne le v Evropi, tudi v Latinski Ameriki, Afriki ali Aziji, kajti ona ve, da ljudje – od nekdaj in od vsepovsod – iščejo iste temeljne odgovore o smislu tega, kar je. Bolj ko se pogloblja in bolj ko se razteza, bolj razume, da eno podpira drugo; da brez prvega ni drugega, da brez vidnega ni nevidnega, pa naj gre za "štiri plemenite resnice" budizma, melanholijo Srednje Evrope, mogočen sanjski svet Freuda in Junga ali za umetniški *credo* Ivana Cankarja. Če se ne sliši pretenciozno, mi ob tem, kako pesnica ureja svoj/moj/naš kaos v kozmos, prihajajo kot

rešilni napotki na misel fragmenti Heraklita: *Vse je eno; Vse teče; To, kar je očem nevidno, vse povezuje močnejše od vidnega*. Esejist – ne glede na to, o čem razmišlja – ta svet ureja v neki kozmični red, ki daje smisel njemu in nam in vsemu, kamor segamo z mislijo in dejanjem. Bolj ureja (razkriva), bolj je neurejeno (nerazkrito); to je usoda človeka, nad katero ni treba jadikovati.

RESNICA. V spopadu z resnico – s to obsedenostjo so kaznovani vsi iskalci – je sledenje intuiciji, fantaziji in lastni izkušnji videti kot edina do sebe in snovi poštena metoda. Težko je reči, kaj je v esejih Mete Kušar najpomembnejše, pomembno pa je, da vsi govorijo o naših naporih, ki razkrivajo svet, ki je še kar naprej samo človeški. Umetnik res išče resnico, vendar ne tiste, ki jo oznanjajo monoteizmi in monizmi, ampak resnico, ki daje večnostni naboj človeškemu. Obsedenost z resnico je ambicija, da to, kar je napisano, ustreza temu, kar v resnici je, in verjetno je posledica dejstva, da vse, kar človek ustvari – duhovnega najprej in nato materialnega –, zaznamuje protislovnost že na najnižji eksistenčni ravni. Za zadnjih sto let lahko rečemo, da je tisto, kar je usmerjeno proti človeku, mnogo bolj učinkovito kakor tisto, kar mu je v prid. Meti Kušar je vredno prisluhniti zato, ker odpira in podpira večnostno raven, saj tako kot razkriva, vendar ne v smislu dokazovanja, utrjuje prepričanje, da je zakrito (morda nespoznavno) vedno mnogo večje. Zavest o obstoju neznanega sveta, neosvojenega, pa tudi nemisljivega, pa morda spoznavnega, sveta sanj, je za človeka ponudba za nadaljevanje, ponudba prihodnosti s smislom. Ker je to ponudba za vztrajanje v življenju, pomeni, da je pehanje za življenje vrednota, ki je ni treba utemeljevati z nadčloveškim, metafizičnim, onstranskim. V svoji notranjosti ustvarjamo svet, za katerega ne vemo, ali obstaja tudi izven nas. V zvezi s tem daje Meta Kušar vedeti, da za človeka ni prav nič tolažilno, da si je ustvaril mogočen notranji svet, ki izven njega ne obstaja, in da se ne sme zatekati vanj, če hoče živeti med ljudmi.

Eseji Mete Kušar nočejo biti neka nova “znanost”, ampak so predvsem pot (metoda) za pojasnjevanje človeških izkušenj različnih ljudi, ki tako postanejo tudi njena izkušnja o nikoli dokončani človeški dejavnosti, ki je med razlogi za “čudenje” – *sub specie humanitatis* – in upanje, da je v nas in okoli nas dovolj razlogov, da ga živimo. Ob branju njenih esejev sem se večkrat spomnil misli pisatelja Cirila Kosmača, kozmopolita s svileno dušo kmeta, ki je o odnosu med znanim in neznanim svetom rekel, da je vse, kar je bilo pomembno, prišlo v njegovo vas, vse nepomembno pa je ostalo zunaj. Z drugimi besedami, človeški kaos je mogoče urejati tudi z ene zorne točke, saj od tam kozmos ni nič manjši.

Meta Kušar prizadeto posluša šum trajanja in spremlja dogodke minevanja, je nekdo, ki zna poslušati, spoznati in čutiti, kar je onkraj vsakršnega videza. Še bolj jo zanima, kako zadostiti potrebi po doživljanju tega, kar človeka presega. Zato se mi zdi, da je njena potreba po presežnem, bolj kot potreba po končnosti (danes smo, jutri nismo), potreba po nadaljevanju tega, kar je in kar bo tudi, ko nas več ne bo. Skratka, s tem, kar smo, torej s proizvodi, ki jih ustvarjajo umetniki, filozofi, teologi, mitologi in znanstveniki, moramo preveriti, ali je res, da so naša življenja pot, ki bo vodila v nadaljevanje življenja. Človek tudi zato potrebuje svobodo, ki je potrebnejša od lahkotnosti tega, kar na splošno razumemo s pojmom humanizem; svoboda namreč hoče tako odločnost mišljenja in čutenja, ki ugotavlja, da je človek nezvedljiv, neodtujljiv in da si ne sme dopustiti, da je lahkó samemu sebi merilo.

JEZIK. Meta Kušar piše poetični esej in zato njen jezik ni – tako kot jezik formalne logike, ki ga rada očita meni – podrejen samo volji pisca, ampak je pogosto pesniški jezik, jezik razkrivajočega navdiha. Česar namreč ne zmore jezik logike, to zmore jezik umetnosti, mitologije, pesništva itd., in vsi ti jeziki se med seboj podpirajo, pojasnjujejo, skupaj rastejo; so komplementarni, bi rekla avtorica. Zato je sprejemljiva za to, kar je, za dogodke, zgodovino, konkretnost; filozofi temu pompozno rečejo odprtost za klic biti. Vendar ni samo opazovalka. V življenje se nenehno meša, tudi če je nihče nič ne vpraša in tudi če njeno mnenje nikogar ne zanima; kritična je. Ker noče živeti v samosti puščave ali samostanske celice, se seveda ne more ravnati po kierkegaardovskem nasvetu, da je smisel življenja v notranjem in ne v zunanjem svetu. Če hočemo živeti med ljudmi – kar v resnici življenje je –, potem se smisel življenja ustvarja v stalni napetosti med notranjim in zunanjim svetom in ne med subjektom in objektom. Kot neumetnik sem imel večkrat občutek, da je prav (poetični) jezik njen navdih in priganjalec in ne obratno; jezik dobi tako neko samostojno funkcijo pesniške “vidnosti sebe in drugih”. Ta pesniški pristop odraža neko upanje, da se izboljševanje sveta začne z izboljševanjem jezika; torej z izboljševanjem naših misli in našega čutenja.

S takšnim jezikom, vsaj meni, prepričljivo razlaga še neki drug problem, in sicer kdo koga vodi, človek resnico ali resnica človeka. Mislim, da je avtorica za to drugo; in da bi se ji bližala, prislanja uho in tudi srce snovem sveta zato, da se bo po njih ravnala. Bližanje resnici pomeni prisluhniti usodi, da te ta ne odvede v pogubo. Meta Kušar ustvarja tudi jezik kot miselni pripomoček; hočem reči, da njene na novo izumljene metafore mišljenju pomagajo poiskati nove zveze tam, kjer jih do zdaj nismo videli.

To o jeziku se mi zdi pomembno poudariti, saj teologi in ideologi uporabljajo jezik, ki zveze zakriva in preprečuje misliti.

Meta Kušar je preveč človeška, da bi si zastavila in odgovorila na vprašanje, kdo je lastnik, posestnik resnice, zato pa kar naprej razkrinkava oblastno neumnost in brezobzirnost tistih, ki trde, da so oni posestniki absolutne resnice in zato ne nehajo pretiti vsem in kar naprej kaznujejo vse, ki se jim ne podrejajo. Iskanje resnice ostaja nedokončano delo, ker je tudi razumevanje nedokončan proces; v tem smislu razjasnjuje tudi staro dilemo, kakšna sredstva lahko uporabimo na poti k cilju. Z vidika nedokončnosti vsega človeškega se pot kaže kot edini cilj.

Cvetka Hedžet Tóth

Umrla je revija – zakaj nihče ne joče?

Izšla je zadnja številka Revije 2000, ki je izhajala 40 let. Pa še res je! Ko z otožnostjo listam po tej v bistvu presunljivi številki, se hkrati zavedam, da bo brana še naprej in da ima trajni učinek. Ostajamo sodelavci in kar nekaj se nas je odzvalo na prošnjo Peršina, našega glavnega in odgovornega urednika Petra Kovačiča (roj. 1944), da se še poslednjič odzovemo.

Uvodni Peršinov zapis *Pogled nazaj* poudarja, da profil revije zaznamuje določena “temeljna usmeritev, zvesta izvorni opredelitvi. Središče je ostajal človek kot oseba, njegovo družbeno udejanjanje in njegova duhovna orientacija; izrazito še slovenski človek v svoji narodni in družbeni danosti” (str. 5). Kot da bi nas sodelavce povezovala in združevala nekakšna dobra volja do obstoja, hotenja, da obstanemo kot zgodovinsko enakovredni s tem, kar se dogaja pri nas in v svetu, ne onkraj zgodovine. Peršin tudi upravičeno opozarja, da se pri tem nismo posluževali velikih besed in pompoznega izražanja, delovali smo najprej strokovno, glede na to, s čim se je kdo od nas ukvarjal, in pri tem upoštevali prvinskost, ki nas je včasih prijetno zblíževala z ljudskostjo, ki ni bila združljiva z elitno in politično privilegirano kulturo pri drugih – t. i. prestižnih – revijah.

Vedno smo ostajali sami in ni nam žal. Oni na levi niso vedeli, kaj bi z nami, tako zelo odveč smo jim bili, samo kot kakšna slaba vest. Na desni so se nas izogibali, vsak pogovor z njimi, odet v še tako zanosno leporečje, se je na koncu spremenil v neprikrito sovraštvo in odklanjanje. Skratka, oboji so nas obravnavali ‘s figo v žepu’ in oboji so sklepali politične kupčije v imenu nazorske prestižnosti. Kakor denar tudi oblast ne zaudarja. Kar nekajkrat so nas oboji hoteli porabiti za drobiž, s katerim bi se drug pri drugem podkupovali in se izplačevali v stilu ‘kšefta’, in Peršinu gre zasluga, da se je tovrstnim ‘dobrodelnim’ potezam obojih znal spretno izmakniti.

Deset prispevkov je zbranih v tej številki – imenovala bi jo kar ‘revija slovesa’ – in prisluhniti velja posamičnim stališčem avtorjev, ki so se

odzvali. Zapis Denisa Poniža *Spomin na 2000, dvajset slik*, je pisan v prijetnem aforistično-esejističnem stilu, s katerim zelo spoštljivo opisuje profil nekaterih sodelavcev revije. Ko se z močjo spominskega zapisa zahvaljuje vsem, s katerimi je sodeloval pri 2000, svojo zadnjo, dvajseto meditacijo razmišljanja sklene takole: “Najboljši spomin, če seveda obstaja kaj takega, mora ostati nedotaknjen, kot nekakšen pečat ali skrivno znamenje, ki zapira pogled k drugim spominskim podobam” (str. 16). Kakor je iz celote njegovega zapisa možno sklepati, gre pri tem tudi za upanje, da bo zgodovina v prihodnje bolj pravično negovala spomin na Revijo 2000 in na njeno urejeno in preiščeno upornišvo, brez pretenzij na kulturno-politično prestižnost. Smo bili sodelavci revije “preskromni” in osemnajsta meditacija skromnost razume kot eno “najbolj ambivalentnih karakternih lastnosti”, saj je kot nekakšna skrita moč “človeka, ki se mu ni treba razkazovati in se bahati z dejanji in načrti, z imetjem in položajem” (str. 15). Res pa je tudi, da “skromnost vendarle lahko pomeni tudi umik na obrobje, saj se v središču po pravilu gnetejo neskromni, bahavi in kričavi primerki človeškega rodu”, in samo strinjamo se lahko s Poniževo ugotovitvijo, da bodo “nekateri” vedno uspeli živeti “od namišljene slave in namišljenih zaslug” (prav tam). Prva meditacija pa vrlino skromnosti posredno opisuje kot nekaj karizmatičnega na liku urednika Peršina, kajti bila je njegova “stvarnost in mirnost”, hkrati pa nekaj preudarnega in analitičnega; osebno vsaj zame zelo zgledna, ker jo je negoval še z močjo vedrine, s katero je z nami komuniciral in nas s tem opominjal na nekaj antično popolnega. Bil je ena redkih docela osredinjenih osebnosti, kar sem jih v življenju srečala, in za takšno srečanje sem svoji usodi zelo hvaležna.

Boštjan M. Zupančič zelo zgovorno, že na simbolni ravni, v prispevku *Tranzicija v zgodovinsko regresijo* opisuje štiridesetletno obdobje delovanja Revije 2000, kot “obdobje prehoda (tranzicije) iz prejšnjega socialistično-komunističnega družbenega reda v tako imenovano ‘samostojnost’, demokracijo in kapitalizem”, prehod, ki je sicer mnogo obetal, kot kapitalizem pa pomeni “eno samo veliko razočaranje” (str. 17). Smo se Slovenci znašli na napačni strani zgodovine, te najnovejše zgodovine v vseh deželah vzhodne Evrope, za katero je znani češki pisatelj Milan Kundera dejal, da je “štacunarska budalost zamenjala ideološko topoumnost”? Boštjan M. Zupančič nas blago opozarja na svoje delo z naslovom *Bitje in hrepenenje* iz leta 1989, v katerem je natančno opisal pasti razvoja v prihodnje, ki so dejansko končala v čudnem brezvetrju in izključila napredek do take mere, da se je vse okrog nas “zaciklalo” (str. 19). Do izraza so prišli povzpnetniki, politični in menedžerski protagonisti,

ki jim je “resnična dobrobit družbe, podjetja in podobno povsem zadnja skrb”. In avtor takšno stanje posrečeno opisuje z besedami: “norci vlada-jo – normalni pa norijo” (str. 36).

Zupančičev prispevek je obsežen, v pričujoči zadnji številki tudi najdaljši, kar dobrih petdeset strani ima. Med mnogimi opažanji in ob analizi zdajšnjega časa opozarja na problem ustvarjalnosti ekonomije, ustvarjanje presežne vrednosti, za kar pa je potreben “človekov ustvarjalni input”, človekova individualna ustvarjalnost. Dotakne se tudi problema vrednot, o katerem mnogi danes, kot vidimo, zgolj retorično in z nekakšno poplavo leporečja besedičijo do onemoglosti, ki utruja. Odsotnost, izpad vrednot Zupančič opisuje s pomočjo francoskega sociologa Emila Durkheima z izrazom “*anomija*, ki povzroča dezorganizacijo. Anomija je stanje brez vrednot, posledica anomije pa je razpad družbe v prah posameznikov, ki delujejo, kolikor lahko sploh delujejo, avtarkično” (str. 45). V tem je razlog, da se Zlo v vzhodnoevropskih in zahodnih družbah vzpenja, da je v porastu. Ta del razmišljanj je prijetno povabilo, da si ogledamo še kaj izpod piščevega peresa, saj je njegov književni opus obsežen, tudi na temo o odnosu vrednot in prava ima kaj ponuditi (glej *Prvine pravne kulture*, 1995). Pravo sicer temelji tudi na sili, ima pa po njegovem mnenju še ta pomen, da je kot “simbolni red podpora moralno-etičnemu simbolnemu redu, ki ga v resnici udejanja” (str. 59). Seveda predstavlja jedro moralnosti znotraj pravne presoje “izostren občutek za pravičnost”, to pa je “intimno povezano s stopnjo moralnega razvoja tistih, ki sodno presojo opravljajo” (str. 60). Dodati moram še to, da naraščajoči proces desolidarizacije pomeni izgubo čuta za pravičnost in svoji mladosti – smo generacija '68 – lahko ostajamo trajno hvaležni, ker nas je podučila in spremenila v naš trajni življenjski usmerjevalec to, da je solidarnost ta-drugo pravičnosti.

Akademik Tine Hribar s svojim prispevkom že z naslovno formulacijo *Prva med prvimi* upravičeno opozarja na “avtonomno podlago” (str. 68) Revije 2000, s pomočjo katere po njegovem mnenju izmed mnogih, zanimivih in odmevnih tem izstopajo predvsem tri. Prva je vsekakor dialoška, saj je Peršin leta 1981 organiziral pogovor “o vprašanjih sožitja in potrebi ter možnosti za dialog”, druga je vprašanje naroda danes in tretja svetovni etos, saj je Društvo 2000 leta 2008 izdalo knjigo *Svetovni etos* heretičnega teologa in filozofa švicarskega porekla Hansa Künga.

Hribarjev zapis o prvi temi *Pogovor o sožitju in dialogu* učinkuje skoraj že kot zapis o nezmožnosti za dialog med nami, nazorsko različnimi, kajti ta soočenja so potekala na ravni institucij, ne v smislu enakovrednega soočenja različno mislečih, ampak kot “koeksistenca moči” (str. 71).

Partijski marksisti in katoliški kleriki so s pozicij moči in premoči izpostavljali predvsem svoje oblastniško prevladujoče mesto in vlogo; prvi so zagovarjali ohranjanje vodilne vloge Zveze komunistov, drugi pa zahtevali “povečanje cerkvenega vpliva oz. cerkvene moči” (str. 69). Izstopala je tretja svobodomiselna struja s svojimi avtonomnimi stališči – v to strujo sta spadala tudi Peršin in Hribar –, vendar so te razprave sproti izparevale “pod pripeko ideološke gorečnosti katoliških teologov in komunističnih ideologov” (str. 71). In danes, ta trenutek? Zelo neprijetno nas strezni tale zapis, ki ugotavlja samo to, kar je dejstvo: “Ofenziva katoliških teologov traja še kar naprej; Partija je padla, Cerkev pa še zmerom ni zadovoljna s svojo močjo v družbi. Kar je z njenega vidika razumljivo, saj totalne duhovne nadoblasti, ko bi ‘moralni teologi’ določali, kaj misleci smemo in česa ne smemo misliti, RKC še vedno nima. Cilj zdaj zato seveda ni več ideološko nevtralna oz. neuvrščena, marveč katoliško angažirana šola” (str. 71). Tu pa je treba odločno reči ne in ne in ne, in to velja tudi za vsakršno tiranijo dobrega, ki se sklicuje na to, da naj bi bila etika izključno glas teosa in ateisti sramota naroda.

Tretji del Hribarjevega prispevka z naslovom *Svetovni etos, religija in nasilje* spregovori o usodi svetovnega etosa. Pri nas je Hribar med prvimi opozarjal na njegov dragocen pomen v smislu etizacije sveta in ohranjanja miru na svetu. Hansu Küngu (roj. leta 1928) so zaradi njegove načelne drže – zavračal in kritiziral je dogmo uradnega katolicizma o papeževi nezmotljivosti – leta 1979 celo odvzeli predavateljsko pravico na katoliški fakulteti v Tübingenu. Po tem se je zanj zelo zavzela njegova univerza v Tübingenu, ki ga je branila in mu trajno omogočila intelektualno dejavnost, ki je pridobivala vedno večji mednarodni ugled in je postajala vse bolj svetovno odzivna. Tam je bil do svoje upokojitve leta 1996 redni profesor za ekumensko teologijo in direktor Inštituta za ekumenske raziskave, ki je neodvisen in ločen od Teološke fakultete in podrejen neposredno senatu univerze. Hans Küng še danes vztrajno trdi, da nov svetovni red ni mogoč brez novega svetovnega etosa, in kot poudarja Hribar, so vrednote svetovnega etosa dejansko pravrednote človeštva. Zato apelira na pridobivanje pomena in uresničevanje vrednot svetovnega etosa “kot minimalnega skupnega etičnega imenovalca človeštva. Brez tega aksiološkega jedra človeškosti človeka ni mogoče iz sveta odpraviti nasilja, ga ločiti od religij in s tem religije vzpostaviti v tisti njihovi razsežnosti, ki prinaša ‘mir ljudem na zemlji’” (str. 74). Med prvimi, ki so ta pomen svetovnega etosa dojeli pri nas, je bil ravno Peršin, ki mu gre vse priznanje za poskus popularizacije te ideje v naših razmerah, vendar odziv nikakor ni spodbuden. Iz bogate Peršinove ustvarjalnosti novejšega

izvora vsekakor moram omeniti še izdajo obsežnejšega zbornika (uredila sta ga Iztok Simoniti in Peter Kovačič Peršin): *Religija in nasilje: eseji in razprave: Jan Assmann in drugi* (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Revija 2000, 2008). V tem zborniku na kar 400 straneh dvajset prispevkov avtorjev različnih poklicev, nazorskih prepričanj, generacij, spolov in tudi osebnih izkušenj (Jan Assmann, Irena Avsenik Nabergoj, Janko Bohak, Aleš Črnič, Osman Đogić, Ana Frank, Cvetka Hedžet Tóth, Tine Hribar, Janez Juhant, Gorazd Kocijančič, Peter Kovačič Peršin, Jože Krašovec, Christian Moe, Vinko Ošlak, Pavle Rak, Iztok Simoniti, Marjan Smrke, Ivan Janez Štuhec, Andrej Ule) razpravljamo predvsem o monoteizmu in nasilju, ki naj bi ga utemeljevala religija.

Človekova in narodova samobitnost je peti prispevek, precej obsežen, v katerem avtorica Cvetka Hedžet Tóth razpravlja o dejavnosti revije 2000 glede na njeno personalistično usmerjenost, ki je v marsičem zelo blizu filozofiji življenja. Tukaj vsekakor vidno izstopa Kocbekov vpliv, ki je vse nas sodelavce v najboljšem pomenu trajno zaznamoval. Personalistična naravnost vedno in najprej poudarja etično zavzetost, kajti v nazorsko pluralni družbi ne moremo na prvo mesto postavljati najvišjih nazorskih, ideoloških, religioznih resnic, saj so te med seboj izrazito izključevalne. Kot najbolj povezovalno med ljudmi v družbi je treba izpostaviti praktično-dejavno resnico, ki je predvsem etična in lahko kot taka med ljudmi različnih nazorov učinkuje povezovalno in – povejmo v zdaj aktualnem žargonu – spravno.

Ker je na podobo revije 2000 v vseh pogledih zelo vplival Peršin, prispevek *Človekova in narodova samobitnost* podrobneje analizira njegovo delo iz leta 2010 z naslovom *Vrnitev k Itaki. Slovenci v procesih globalizacije*, kajti globalizacija za preživetje našega naroda v marsičem ni ugodna. Kar so bistveni dejavniki stabilnosti dosedanjega sveta, se zdaj sesipa in postaja vedno bolj ogroženo, najprej enakopravnost narodov in pravica vsakega naroda do njegove specifične kulture. Še bolj je ogrožena pravica ljudi do varnega in znosnega življenja, kajti globalizacija povzroča, celo stopnjuje socialno razslojevanje, tako povečuje svetovno revščino in “vedno več narodov žal spet usužnjuje v novo kolonialno odvisnost” (Peter Kovačič Peršin: *Vrnitev k Itaki*, str. 5).

Kljub naši številčni in geografski majhnosti je veličina in moč našega naroda v naši kulturi, in kar nas je sodelavce Revije 2000 združevalo in nas še vedno povezuje, je dojemanje kulture kot tega, kar narod v marsičem najbolj osredinja v večnostnem pomenu. Na političnem področju se nikdar nič ne nadgrajuje, ampak samo ruši, še posebej vidno po letu 1989. Kulturi na srečo pripada nekaj vztrajnostnega in večnega. Cvetka

Hedžet Tóth poudarja še tole: “Ohranjanje upanja, utopične zavesti, celo negovanja metafizične zavesti je vsaj delček tistega skupnega občutja, ki med nami, ki sodelujemo pri Društvu in Reviji 2000, zaznamuje naše dožemanje slovenstva in temu se nočemo odreči” (str. 93). Na vprašanje, kaj je metafizična zavest in metafizično občutje sveta, prepoznavanje metafizične razsežnosti bivanja našega naroda – sodobno rečeno, gre za ohranjanje pometafizičnega dožemanja metafizike, Peršin v svoji *Vrnitvi k Itaki* odgovarja s to mislijo: “Pričevati za metafizično bivanje človeka in naroda ostaja trajna naloga slovenske kulture in ustvarjalcev tudi v pogojih globaliziranega sveta. Tako bomo ohranjali prostor človekove svobode in humanosti odprt tudi prihodnjim rodovom, potrjevali življenjski smisel sebi in svojemu narodu” (Peter Kovačič Peršin: *Vrnitev k Itaki*, str. 212). Iz simbolnega naslova dela, ki nosi ime Odisejevega doma – Itake, članek *Človekova in narodova samobitnost* končuje z mislijo o tem, “da v tem kratkem življenju, z vsem razkošjem njegovega bivanja, ostaja prednostni ideal tega bivanja *domovanje v svetu*” in “v negovanju te vrednote kot vednosti, ki jo ne samo vem, ampak hkrati še živim in udejanjam, je med drugim smisel personalizma in hkrati še trajna aktualnost metafizike” (str. 97). Smisel pometafizičnega dožemanja metafizike je že pred desetletji, celo prvi pri nas, Edvard Kocbek imenoval *biocentrična metafizika*. Povojno obdobje – celo še ta trenutek (Peter Sloterdijk) – je v bistvu aktualiziralo to, kar je Kocbek razumel: da namreč metafizika lahko obstane samo tako, da pride do obrata od smrti k življenju, skratka tako, da metafizike ne dojemamo po tradicionalnih vzorih iz enoznačnosti, absolutnosti in gotovosti smrti, ampak iz mnogopomenskosti rojstva. Premestitev in obrat k izjemno povečanemu pomenu tostranskega življenja, saj ta predstavlja začetek večnega življenja in ker se življenje, ki je sicer nesmrtno in neskončno, začne z rojstvom na zemlji. Kocbek nam je že tedaj želel dopovedati predvsem to, da gre za mogočno afirmacijo življenja na vseh ravneh; za to držo smo mu trajno hvaležni, zato ni razloga, da tega ne bi glasno in javno priznali.

Janko Prunk v članku *O krščanskosocialnem – socialističnem gibanju* z daljšim podnaslovom *O krščanskosocialni – socialistični problematiki v štirih desetletjih izhajanja Revije 2000* temeljito in podatkovno zelo bogato prikaže delovanje sodelavcev revije glede na angažiran krščanski svetovni nazor, ki je zelo blizu stališčem Edvarda Kocbeka. Izročilo evangelija, ki svojo dejavnost razume predvsem kot prizadevanje za socialno pravičnejšo družbeno ureditev, ohranja zelo spoštljiv odnos do človeka, ki je in ostaja hkrati osebno in družbeno bitje. Prunk na začetku še posebej izpostavi referat Matije Kovačiča na temo *Slovenski kristjan in socializem*

iz leta 1970, v katerem avtor pove, “da ne more biti ne krščanskega, ne marksističnega, ne kakor koli poimenovanega socializma. Je samo socializem, lahko sicer na višji ali nižji stopnji razvoja” (str. 99). Kaj bi naj to bilo v prihodnje, se lahko sprašujemo danes, ko je beseda socializem psovka za totalitarizem in ko številni še vedno verjamejo v odrešenjsko poslanstvo neoliberalizma in zakonov prostega trga. Klub vsemu se mnogi ne bomo nikdar odrekli ideji organizirane solidarnosti.

Štiridesetletna zgodovina Revije 2000 je povezana z razvojem naše družbe in kot taka kaže na dogajanje pri nas, vendar je povezana tudi s tem, kar se na duhovnem področju dogaja v Evropi in po svetu. Kot Prunk upravičeno opozarja, mnogi prispevki – med njihovimi avtorji posebej izstopa Peršin – razkrivajo resnico “našega časa kot krizo evropskega duha in bivanja” (str. 107). Bralec tega Prunkovega prispevka je prijetno presenečen, ko izve za številna imena, povezana s tradicijo krščanskega socializma in širše s krščanskim socialnim gibanjem pri nas. Revija 2000 je “v letih 1986 in 1987 prinesla dva izredno pomembna sestavka dveh pomembnih pripadnikov krščanskosocialnega gibanja: Kocbekov esej o narodu in Gosarjev spis o ideoloških sporih v slovenskem krščanskosocialnem gibanju. Oba sestavka sta kar precej časa čakala na objavo, Kocbekov 16 let, Gosarjev pa od prve verzije spisa kar 47, od zadnje pa celih 30 let. Oba spisa sta izšla po smrti njunih avtorjev” (str. 117). Prunk oceni, da je Kocbek “svoj esej o narodu napisal leta 1979, kot nekakšen antipod tedanjemu pisanju sociologov, filozofov in nekaterih kulturnih delavcev, zbranih v reviji Problemi, ki so se nagibali k zmanjševanju ali celo zanikovanju vloge naroda za sodobni in prihodnji svet” (str. 117). Kocbekove nazore v marsičem podpira ugotovitev francoskega pisatelja Andréja Malrauxa, da 20. stoletje ni postalo internacionalistično, kot je predvideval Marx, kajti priče smo vzniku in celo preporodu narodov. Prunk pri tem poudarja: Malraux se je dobro zavedal, “da kaže narod premoč nad razredom” (prav tam).

Tudi objava drugih del in besedil v reviji 2000 bo nenehni poziv in povabilo, da te revije ne bomo nehali brati, kajti kot gejzir je, ki glede svoje sporočilnosti na različnih področjih nikdar ne utihne, temveč učinkuje, celo trajno deluje. Tudi ideja krščanskega socializma se ni izpela in tu velja predvsem pustiti času čas. Tako z leve kot z desne pa bo moral biti storjen vsaj ta korak, da te tradicije ne bomo več obravnavali kot predsodkarji, ki v svojem narodu dolgo nismo mogli spoštljivo obravnavati niti svoje lastne drugačnosti.

Dejanska dialoškost v Sloveniji je prispevek Andreja Uleta, prav tako člana uredniškega sveta Revije 2000. Avtor spregovori najprej o naši,

slovenski zmožnosti za komunikacijo. Tako seže v zgodovino srečevanj med kristjani in marksisti na začetku sedemdesetih let, srečevanj, ki so bila “prvi poskusi oblikovanja ideološko tolerantne civilne družbe v povojni Sloveniji” (str 124). Rezultat tega dialoškega gibanja je bila Revija 2000, ki je pomagala ustvariti vzdušje, ki ga je še najlažje opisati kot iskreno potrebo po drugem. Na tej podlagi je prišlo do stikov, ki jih mnogi negujemo še danes, sodelujemo in hkrati z žalostjo ugotavljamo naraščajočo nezmožnost za dialog. Kot da bi zdajšnje razmere olastnile še dialoškost, smo priče pojavu, ko skupinsko-čredne in institucionalizirane pogovore usmerja znani rek, ki pravi: Ali si naš ali pa si proti nam. Pojav večstrankarskega sistema je v ljudeh paraliziral dialoškost in Ule pri tem opozarja na dialog, ki bi ljudi nagovoril že v njihovem povsem konkretnem, vsakdanjem življenju.

Idejne, religiozne in politične delitve podpihujejo celo mediji, tu pa se resno postavlja vprašanje o obstoju civilne družbe pri nas, za kar smo si sodelavci Revije 2000 zelo prizadevali. Civilne družbe ni brez razvite dialoškosti, srečevanj, ko ljudje “različnih prepričanj razpravljajo tako, da se vsi skupaj malo distancirajo od svojih prepričanj, svojih vnaprejšnjih mnenj, mešanice gotovosti in dvomov, upanj in strahov in participirajo na skupnih uvidih, ki se jih ne da ‘olastniti’, ‘prodati’, kaj šele vsiliti drugim” (str. 125). Ule opozarja, da po eni strani odklanjamo formalizirane in institucionalizirane usmerjene politike, zaradi ekonomske in siceršnje krize pa se soočamo tudi z regresivnimi družbenimi gibanji, kot so nacionalizem, religiozni in ideološki fundamentalizem, vandalski anarhizem in podobno. Ti pojavi, ki žal pridobivajo vse večjo moč, bodo pretresali vsako politiko v prihodnje in zahtevali konkretne korake, da se zlo v svetu in pri nas ne bo stopnjevalo. Jamstev za miroljubno razrešitev ni, terorizem je grožnja, ki je postala stvarnost. Zato je treba voditi medkulturni in medverski dialog. Do take ravni dialoga bo pot še zelo dolga; najprej bi bilo treba izpostaviti mir med svetovnimi religijami, in ne najvišjih nazorskih resnic, ki ljudi vedno (raz)ločujejo v smislu izločanja in medsebojnega nasprotovanja svetovnih razsežnosti.

Prispevek Marjana Strajnarja *Oseba v filozofsko-teološki misli Martina Bubra in Romana Guardinija* se ukvarja s personalistično mislijo, saj je ta v marsičem trajno zaznamovala Revijo 2000 in pritegnila krog sodelavcev. Z gotovostjo lahko trdimo, da bo personalizem pri nas tudi v prihodnje ustvarjal in nikakor ne bo ostal samo kot enkratni zgodovinski prispevek nekaterih sicer zvenceh imen. Strajnar poudarja, da s “personalizmom razumemo filozofsko smer iz prve polovice 20. stoletja. Ta človeka umeva primarno kot delujočo, vrednostno in etično orientirano

osebo ter želi osmysliti in ovrednotiti pomen človeka v posamičnem in družbenem življenju predvsem z vidika osebe” (str. 129). Pri tem se omejuje predvsem na dva predstavnika personalizma, in sicer na Martina Bubra (1878–1965) in Romana Guardinija (1885–1968). Notranje zelo razčlenjeno in problemsko zastavljeno dobimo uvid v skrajno miroljuben in dialoško naravnani svet personalizma. Ob omenjenih predstavnikih Strajnar omenja vrsto imen, ki še danes nadgrajujejo miselni svet tega, kar je personalizem povedal o osebi in dostojanstvu, zato se z njegovimi sklepnimi mislimi o tem, kako “malo je žlahtnosti v naših vsakodnevnih medsebojnih odnosih, kako malo je danes dialogike v politični in poslovni sferi, kako nemočen in izkoriščen je v današnji krizi mali človek, kako ponižano in poteptano je njegovo dostojanstvo” (str. 153), lahko samo strinjamo. In če je “iz zavesti izgnano zavedanje in spoštovanje drugosti drugega”, potem so te misli kot poziv k ozaveščanju potrebe po dialoški in negovanju solidarne medčloveškosti. Brez tega človeštvo ne bo preživelo.

Matija Remše v *Nekaj abrakov ali prosti spis o teologiji v Reviji 2000* z določeno optimistično in najstniško razpoloženostjo, ki učinkuje zelo prijetno, kronološko razpravlja o tem, kako in kaj se je dogajalo po letu 1968. Srečanja s študijskimi kolegi so prešla v trajna srečevanja in sodelovanja, ki nam ohranjajo vrsto zapisanih člankov, študij, esejev; Remše še posebej opozarja na njihove teološke in verske vidike. Skozi štiri desetletja spremljamo tematske bloke, ki so praviloma vpeti v najaktualnejše dogajanje pri nas in v svetu. Revija 2000 je objavljala celo razprave na temo o civilni družbi in Cerkvi, pozneje še o problemih rekatolicizacije v Sloveniji po padcu “večnega komunizma”. Remše v svojem prispevku posebej poudarja, da širino “uredništva potrjuje poleg tega izbor avtorjev, ki nikakor ni miselno in nazorskopripadno omejen” (str. 165–166). Sam teologijo razume kot “ugnetanje večnosti v begoten trenutek” in nekomu, ki je ateist – tako jaz – je smisel tega pojasnjen z naslednjimi besedami: “Želel bi, da v izročilu ostane tisti, ki prihaja mimo v pišu lahnega vetra in v gromu ali viharju. Naj bi ostal spomin na to, da se prav postiš, ko povabiš brezdomca v hišo in lomiš lačnemu svoj kruh. Slutnja o njem, ki je večji od človeškega srca in ne obsoja niti tam, kjer človeku, ki mu še ni zakrknila vest, sodi lastno srce” (str. 166). Če le prav razumem smisel sporočila tega zapisa, gre tukaj za načelo dejavne ljubezni med ljudmi, ki jo kot ateist dojemam kot udejanjenje solidarnosti tudi v času, ko je njegova parola domala že desolidarizacija.

Zadnji prispevek z naslovom *Devet let pri Reviji 2000* je napisal Marko Elsner Grošel, ki je v letu 2000, kot pravi sam, odkril Revijo 2000 z

močjo svoje notranje intuicije. Pritegnila ga je drugačnost, med drugim razmišljanja, povezana s človeškostjo, humanostjo pa tudi z zdravim razumom. Pri svojem pisanju prihaja do zanimivega sklepa, da razmišljanje in prav tako udejanjanje “izhajata iz etosa, ne iz morale, principov, družbenih norm” (str. 169). V tem dejstvu je nemajhen razlog, zakaj je sodeloval ne samo z revijo, ampak je negoval intelektualne in človeške stike, ki so mu pomagali, da je v devetih letih svojega “sodelovanja z revijo, tudi sam osebno rasel” (str. 170).

Uredniku Peršinu gre zgodovinska zasluga za odpiranje prostora, znotraj katerega se izmenjavajo različna mišljenja, kultura izražanja v njem ne pozna cinizma, nezavzetosti, brezbriznosti. S tematskimi bloki revija ni prispevala samo k boljši preglednosti, ampak je zadnji dve desetletji osredotočila razmišljanja svojih sodelavcev na zelo pomembna in usodna vprašanja slovenskega naroda, osamosvajanja Slovenije in hkrati s tem še možnosti preživetja nas Slovencev v času globalizacije, ko se v svetovnih razmerah že zelo očitno kaže premoč ekonomije nad vsemi družbenimi dejstvi in ko globalizacija kot svetovnotržna „metafizika“ prehaja v nekaj negativnega, namreč v globalizem.

Nazadnje smo se sodelavci Revije 2000 in nekateri povabljeni srečali na svečanem sprejemu pri predsedniku Republike Slovenije dr. Danilu Türku, ki je z zlatim redom za zasluge odlikoval Petra Kavčiča Peršina za “svobodoljubnost v njegovem publicističnem delu, s katerim je vztrajno, odločno in požrtvovalno odpiral intelektualna obzorja slovenskega duha”. Osebno sem bila ob tem priznanju ganjena in sem z nekaterimi udeleženci otožno razpravljala o koncu izhajanja Revije 2000 po štiridesetih letih. Toda: konec česa?

Ni malo razlogov, ki opozarjajo, da nam ni uspelo razviti žive, dejavne civilne družbe, ki bi bila zmožna razmišljati onkraj politično opredeljenega sveta, onkraj delitve na desno in levo, mimo vsakršne ločitve duhov na dve nepomirljivi nasprotji, ki se v naših razmerah sovražno srečujeta in obračunavata. Do kod takšno obračunavanje lahko seže, vemo iz tragičnih dejstev, še posebej tistih, povezanih z drugo vojno. Nismo še prišli tako daleč, da ne bi politike dojemali drugače kot pogubno zasvojenost in najnovejši tok dogodkov to samo potrjuje. Če je vodilo Revije 2000 etična naravnost in človečnost brez meja, potem mnogi vemo, da ta trenutek to ni možno drugače kot samo in zgolj individualno. Tu ne bomo odnehali, čeprav nam formalizmi raznih agencij s svojimi togimi predpisi in izrazito kvantitativnimi merili za sofinanciranje kulturne in založniške dejavnosti niso naklonjeni.

Tokratni prispevek zaključujem z besedami, ki sem jih zapisala v prispevku *Človekova in narodova samobitnost*. Konec prejšnjega stoletja nas je soočil z izgubo orientacije “o našem skupnem narodnem bivanju”, kajti naša politika je vse preveč zavrгла “merila civiliziranega obnašanja”, kot taka pa doživela “moralni zdrs” (Peter Kovačič Peršin: *Vrnitev k Itaki*, str. 207). In vsebina tega zdrsa? “Uveljavila se je funkcionalna pragmatičnost, kar pomeni moralna nenačelnost. Vrhovne (ne)vrednote naših družbenih odnosov so postale uspeh, profit in oblast. Človek je ponižan v predmet porabe” (prav tam). S polnimi usti demokracije, tem že do skrajnosti zlorabljenim ‘všečnim’ pojmom, je politizacija pregnala solidarnost in mnogi politiki se zdaj kot hinavci oglašajo in zganjajo leporečništvo, češ, siromaki, kako vas tepejo, ne povedo pa, da so sami ustvarili razmere, v katerih so delavci izkoriščani, tepeni in ponižani, saj se jim življenje spreminja v boj za golo preživetje.

Medčloveškost kot bivanje skupaj je nekaj plemenitega, pomeni človečnost, zaradi katere ne bomo drugega človeka nikdar jemali kot sredstvo, ampak bomo videli v njem nekaj svetega. Dobro počnemo zaradi dobrega samega in etika se začne tu, kjer se zavemo pomena dobrega, kajti nam, ljudem, je dano, da vemo, kaj je dobro. Zato je vrednota (vrlina) v tem, da to, kar spoznavam, česar se zavedam in kar vem, tudi počnem in uresničujem. Etika je kot most od mene do drugega človeka, kajti nisem samo jaz, so tudi drugi. Vrednota je praktična resnica, ker jo živim, počnem, prenašam na druge. Kadar smo skupaj ljudje kot družba, se organizirana, množična dobrota imenuje solidarnost, ali kot pravimo: Eden za vse in vsi za enega. Biti solidaren zato pomeni delati dobro za vse na najširši družbeni ravni, in če družbene ustanove ne premorejo solidarnosti, potem niso dobre, niso za ljudi, so proti njim. Družba kot organizirana skupnost mora zato imeti solidarnost vdelano v sam temelj prav vseh ustanov, da so te smiselne in da se ljudje v njih prepoznamo. Tako sta tudi demokracija in solidarnost eno in neločljivo dejstvo. Solidarnost kot utelešeno dobro nam pomaga, da tudi mi delujemo v tej smeri in da tako domujemo v tem kratkem življenju, ki nam ga je dano živeti med rojstvom in smrtjo. Etizacija sveta in medčloveškosti bo trajno spremljala profil naše Revije 2000 in danes vem, da nič, kar nima v sebi nekaj etično trdnega, ne more obstati – in prav je tako.

Ivo Svetina

Štiri obdobja Kocbekove poetičnosti

I.

Med pesniki 20. stoletja, ne le slovenskimi, zaseda Edvard Kocbek prav posebno mesto. Zanj poezija ni bila prostor eksperimentiranja, igre z jezikom, četudi je v posthumno izdani zbirki (*Kamen skala*, 1991) objavljena tudi njegova pesem, katere prvi verz se glasi: “Nisem se dovolj naigral z besedami ...”, ob čemer bi nemara kdo pomislil, da si je Kocbek želel biti eden od (slovenskih) ludistov. Nikakor ne! O tem, kaj je pesniku pomenila igra z besedami, bom spregovoril pozneje. Poezija je bila zanj veliko bolj “odgovorna”, celo nevarna naloga. Leta 1943, prelomnega leta ne le zanj, ampak tudi za slovensko narodnoosvobodilno vojno in revolucijo, je Kocbek zapisal daljšo izpoved, v kateri je med drugimi tudi naslednja misel: “Pesem je najbolj neposredni, najsilnejši, najpopolnejši stik z resnico in lirična resnica ni niti umsko spoznanje, niti porabno izkustvo, niti naval zanosnega čustva, temveč je nekaj mnogo bolj neposrednega, nekaj, kar prevzame vse bitje in ga preobrazi ...” Kocbek je torej razumel pesem, pesnjenje kot najbolj temeljno določilo človeka, njegove človečnosti. Kar je desetletja pozneje dopolnil z besedami, da je poezija “sla po avtentificiranju” (v spisu *O poeziji*, 1972). Torej po želji po stiku z izvirom človekovega bistva in bivanja: z njegovo etično in zgodovinsko odgovornostjo do občestva, kateremu pripada. Tako razumevanje poezije pa Kocbek utemeljuje v svoji zvestobi, v svoji nikdar do konca razumljeni zvestobi tako sebi kot svojim zgodovinskim, političnim odločitvam. Zvestobe se ne da racionalno pojasniti in utemeljiti. Vendar Kocbek zaradi tega nikakor ni bil fantast, politični lahkovernež, ki je verjel, kar je pač hotel verjeti, kot ga je označil Andrej Inkret (*Stoletje je zardelo*, 2011).

Kocbeku posebno mesto pripada zaradi njegovega zgodovinskega in političnega angažmaja, ki se je začel leta 1936 s *Premišljevanjem o Španiji*

in se končal leta 1975 z znamenitim tržaškim intervjujem, zaradi njegove ekstatične vere v možnost sobivanja krščanstva in marksizma, jasne opredelitve za partizanski boj namesto za kolaboracijo, za žrtvovanje namesto izdajstvo, za pogum, namesto za strah. Zato Edvard Kocbek ni bil le eden od pesnikov, ki so se pridružili partizanom oziroma drugim evropskim osvobodilnim gibanjem, ki so svojo pesem dali "v uporabo" borcem za svobodo, ampak je s svojim pesniškim duhom, s svojo pesniško *manio*, tvorno sodeloval pri ustvarjanju novega sveta, ki vendarle ni (bil) popolna utopija. Pa četudi se je v ideji o boljšem, najboljšem vseh svetov skrivala kal nihilizma, ki je končno razdejal (utopični) humanizem.

Posebno mesto Edvardu Kocbeku med pesniki prejšnjega stoletja pripada nemara tudi zato, ker se je zavestno odpovedoval izročilu očetov moderne poezije (Baudelairu in Mallarméju), da ne govorimo o pesniških revolucionarjih s konca 19. in začetka 20. stoletja, med njimi nenazadnje tudi o Srečku Kosovelu, ki je bil rojen istega leta kot on. Tako bi lahko celo rekli, da je Kocbek dovolj tradicionalen pesnik. A kot rečeno: Kocbeku to mesto pripada predvsem in v prvi vrsti zaradi njegovega razumevanja jezika. Jezik zanj ni le "sistem izraznih simbolov za vsebino človekove zavesti", ampak je "totalna duhovna avantura". Skozi jezik in z njim se človek "uresničuje" kot človeško bitje. Ne le kot posameznik, tudi kot narod, saj je jezik njegov "duhovni organ". Jezik je resnica človeka in naroda. Kocbek pa jeziku "podeli" še neko višjo sposobnost, in sicer sposobnost presežnosti, ki nastane, kadar je jezik "organiziran" v pesem. Presežnost jezika torej pomeni, da na dnu jezika leži skrivnost, ki vabi, da se je pesnik dotakne, kajti samo v stiku z njo se v njem prebudijo stvariteljske sile. Beseda poezije je zatorej stvariteljska beseda. Beseda, ki je "magični ključ", ki "odpira vrata v neznani svet okolja in zgodovine". In dokler človek ne uporabi besed (jezika), vlada v njem "tišina organskega življenja". Z besedo človek oživlja samega sebe in vzpostavlja odnos (dialog) z bližnjikom (*Misli o jeziku*, 1963). Rekli bi lahko, da je Kocbeku pomembnejša – če govorimo s tradicionalnim jezikom – vsebina kot forma oziroma da postavlja etiko pred estetiko.

Te kratko povzete Kocbekove misli o jeziku (in njegovi pesniški "funkciji") pritrjujejo misli, da je Kocbek vendarle ostajal znotraj "tradicionalnega" razumevanja tako jezika kot poezije, ni se ukvarjal s teorijami ruskih formalistov, strukturalistov in lingvistov, ki so v začetku 20. stoletja dobra spremenili razumevanje jezika in njegove pesniške "vloge" ter tako vplivali na mnoge generacije pesnikov.

Kocbekovo razumevanje jezika se veže na narod in na (njegovo) zgodovino. Lahko bi rekli, da tak pesnikov odnos do jezika izvira iz dediščine

slovenskih protestantov; iz občutka, da šele jezik vzpostavi neko občestvo kot narod. In nenazadnje: zgodovinar Peter Vodopivec je svojo zgodovino Slovencev naslovil *Od Pohlinove slovnice do samostojne države!* Torej je tudi zgodovinopisje, torej znanost, ugotovilo, da je bilo treba najprej normirati jezik, šele s tem "orožjem" smo Slovenci lahko šli v boj za samostojno državo! In naj kar jasno in glasno rečem: To je ena od tistih posebnosti Slovencev, ki bi se je morali nenehno zavedati in jo negovati. Kadar smo bili do tega dejstva brezbrizni ali smo bili pripravljene prelomiti zavezo jeziku, smo se znašli v okoliščinah, ki nam niso bile naklonjene, bile so nam celo sovražne (ukinitvev slovenske partizanske vojske, na primer, se je začela z ukinitvijo slovenščine kot jezika poveljevanja, problem t. i. "skupnih jeder" v nekdanji državi je nakazal smer, v kateri se je premikala jugoslovanska federacija in ki se je končala v razpadu in krvavih vojnah).

Prav zaradi teh nespornih dejstev Kocbekova poezija ni mogla in ni hotela koketirati z najrazličnejšimi pesniškimi smermi, gibanji, izmi 20. stoletja. Zaradi svoje zgodovinske izkušnje, svojega krščanstva in partizanstva Kocbek ni mogel izjaviti, kot je Mallarmé: "Potem, ko sem našel Nič, sem našel tudi Lépo." Kocbek pozna besedo Nič in njen pomen, kot je prišel v evropsko zavest z Nietzschejem, vendar ta nič veže na svobodo (za katero se je kot partizan tudi boril). V že omenjeni pesmi iz zbirke *Kamen skala* zapiše:

... Svoboda je
strašna svoboda ničā.

(Verza, ki sta marsikateremu razlagalcu Kocbekove poezije, npr. Tinetu Hribarju, a tudi Spomenki Hribar, ponudila, da sta ju pretirano vezala na heideggrovsko misel! Tako Tine Hribar (*Sodobna slovenska poezija 1950–1980*, 1984) "strašno svobodo ničā" razlaga kot "dia-bolično svobodo" (in ne metafizično, ki je nihilistična). Spomenka Hribar (*Svetotvornost poezije*, 2004) pa meni – če poskušam kar najbolj strniti eno njenih temeljnih ugotovitev –, da je Kocbek pesnik "odsotne transcendence" in tako v njegovi poeziji prihaja do "besede svetost sveta kot odprtega prostora končne biti".)

V Kocbekovi poeziji se pojavljajo vse tiste eksistencialne kategorije, ki jih je Taras Kermauner zaznal pri starejši, predmoderni (protomoderni poeziji, po Tinetu Hribarju), na primer pri Kajuhu ali Menartu (v svoji razpravi *Dve interpretaciji*, ki jo je objavil v *Katalogu* avgusta 1968). Kar za strukturalista Kermaunerja pomeni, da Kocbek še vedno uporablja

znane eksistencialne kategorije, kot so Zgodovina, Narod, Ljubezen, Ideja, Svoboda ... Ni se mu uspelo rešiti kategorij, ki jih je Dušan Pirjevec prepoznaval kot tiste, ki tvorijo "prešernovsko strukturo" slovenske poezije, poezije, ki se (še) ni osvobodila svojih narodotvornih nalog in se (še) ni povrnila sama k sebi. Ko je (znova) postala Baudelairova Pesem, ki se ne meni ne za Resnico, Narod, Pravico, Idejo in druge velike besede, ampak se poraja iz čiste radosti biti pesem. Tudi v Kocbekovi poeziji se – po Kermaunerju – srečujeta struktura in zgodovina (tako kot se npr. v Kajuhovi, Borovi, Javorškovi, Balantičevi poeziji).

O Kocbekovem pesniškem jeziku je razpravljal tudi Boris A. Novak (v svojih študijah o slovenskem pesniškem jeziku *Zven in pomen*, 2005) in ugotavljal tako rekoč "klasičnost", tj. mojstrstvo Kocbekovega verzificiranja (še zlasti v primerjavi npr. s Kosovelovim). "Kocbek je velik pesnik in obenem mojster verzificiranja," zapiše Novak in dodaja, da Kocbek ni "čutil potrebe po eksperimentiranju". Kocbekovo mojstrstvo se kaže tako pri uporabi ritma kot metruma in nenazadnje tudi rime, četudi je presenetljivo, da ne uporablja sonetne oblike, ki je pri slovenskih pesnikih tako pogosta, čeprav so njegovi verzi v veliki večini jambski (laški) enajsterci. Odsotnost soneta lahko razumemo kot pesnikovo zavestno izogibanje tej "mali ariji" (Ezra Pound) in njegovi želji po "odprtosti" pesniške forme (zato sta pri Kocbeku tako pogosta tudi prosti verz in pesem v prozi). Sonetna forma je, ugotavlja Novak, "sklenjena, zaprta, dovršena v dvojnem smislu popolnosti in dokončnosti". Navkljub Kocbekovi ekstatičnosti, njegovi zanesenosti in zanosnosti, ki se kaže tudi v njegovih partizanskih dnevnikih (*Tovarišija, Listina*), pesnik zmore tudi vrhunsko disciplino, ki je znamenje racionalnosti. In prav element racionalnosti, ki lirskost pesmi velikokrat spreminja v pripovednost, so mu kritiki pogosto očitali. Vendarle je treba dodati, da je veličina Kocbekovega pesnjenja tudi v tem, da je "tradicionalna pravila verzifikacije spoštoval", a tako, da je "podelil starim pravilom novo življenje s pomočjo moderne jezikovne in eksistencialne občutljivosti" (B. A. Novak). Edvard Kocbek tudi v samem postopku pesnjenja (*poiesisa*) izkazuje dialektičen odnos ustvarjanja, ki ga je že na začetku svoje pesniške poti (*Zemlja*) izrazil z mislijo: "Moje pesmi imajo svoj lasten, enkratni, samonikel in neposnemljivi mit." Kako je v tem kontekstu "mit" razumel, ni nikjer pojasnil, vendar se ga da razumeti tako v izvornem (tj. grškem) pomenu, kot v njegovih poznejših premenah (vse do Nietzscheja in še dlje), kajti vsem je skupno to, da mit označuje nekaj temeljnega, nekaj, kar ni povezano le z rojstvom tragedije, ampak z rojstvom človekove zavesti, ki je začela razločevati rod bogov od svojega, tj. človeškega rodu.

Vse te obrobne pripombe h Kocbekovi poeziji samo poudarjajo njeno prav posebno, visoko mesto v zgodovini poezije 20. stoletja. In zdaj si to poezijo nekoliko podrobneje oglejmo.

II.

Od *Zemlje* (1934) do *Kamna skale* (1991) se pne obnebjje Kocbekove poezije. V tem brezdanjem prostoru se Kocbek udeležuje Zgodovine; ji žrtvuje tako svoje telo kot duha, ali kot je zapisal v motu h *Grozi*:

Telo je tuja last,
obljubljena trinogu,
in duh mi je pošast,
ujeta v starem Bogu,
srce pa je balast,
odvržen v gluhem Rogu.

Toda Kocbekovo žrtvovanje je zavestno, presvetljeno z zavestjo, da je le tako lahko graditelj novega slovenstva, novega aktivnega slovenstva. V Zgodovino je vstopil, ko je napočila “najvišja ura slovenske zgodovine”, ko se je “svetost naroda razodela vsem Slovencem” (*Osvobodilni spisi, I*, 1991). In to ne le kot predstavnik krščanskih socialistov v IO OF, ampak tudi kot pesnik. Razpredanje, koliko pesmi je napisal Kocbek med vojno, med letoma 1941 in 1945, je nesmiselno. Pesnik je pesnik tudi, kadar ne napiše nobene pesmi (primer glavnega junaka znamenitega Jakobsenovega romana *Niels Lyhne*). In prav njegova ekstatična narava, ki se je dotlej uresničevala tako v njegovem delovanju za “prenovo” katoliške cerkve kot v razmišljanjih, ki jih spodbudilo srečanje s francoskim personalizmom in v pesnjenju (*Zemlja*), mu je narekovala tudi konkretno delovanje znotraj Osvobodilne fronte.

Že leta 1932 (dve leti pred izidom *Zemlje*) je Kocbek zapisal svoj pesniški “program”, v katerem je med drugim “definiral” svojo Pesem: “Biti mora mirna, velika, enostavno razumljiva, njen čar mora biti enovit, primitivno pretresljiv. Temeljiti mora na čisti predmetnosti življenja, na osnovnih kategorijah trajanja in spreminjanja. V njej ne sme biti niti velike fizične bogatosti, niti metafizične avanture, niti aktualno omejenega časa.”

Na tem mestu žal ne moremo podrobneje analizirati, kako se je pesnikov “program” uresničeval v njegovi prvi zbirki, a kljub temu nam

zadnji navedek nudi določeno oporo pri "razsvetljevanju" avtorjeve poezije. Še zlasti, če poiščemo v njegovem "programu" še dve mesti, kjer zapiše, da je pesnik danes "bliže filozofiji nego religiji" in da njegova "najintimnejša pretresenost ni posledica tragične pozicije med Bogom in Satanom, marveč med Smislom in Ničem". Kocbek izpostavi mišljenje (namesto teologije) in Smisel pred Ničem. Je ta Nič že tisti Nič, ki ga Kocbek "spozna" na koncu svojega pesnjenja (in življenja) in ga povezuje s svobodo ("Svoboda je / strašna svoboda nič")? A hkrati s pesnjenjem samim, saj se mu svoboda kot "strašna svoboda nič" razodene v trenutku, ko si zaželi, da bi se "predal nevarni igri besed, ki nič ne pomenijo in so same sebi skrivnost". To so besede, ki nič ne pomenijo, ki nimajo smisla! V trenutku, ki je hkrati tudi že konec njegove pesniške (in življenjske) poti, poveže začetek s koncem. Leta 1934 je razločeval Boga in Satana, a tudi Smisel in Nič, saj je pesnjenje razumel kot tisto dejavnost, ki je bliže filozofiji, torej iskanju smisla, kot religiji, manihejskemu sistemu, ki deli stvarstvo na dve polovici: na Boga in Satana, na Nebesa in Pekel, na odrešenje in greh itd.

Kocbek je temu (težko bi rekli mladostnemu, saj je bil, ko ga je zapisal, star že 28 let) ostal zvest vse življenje, kajti v spisu *Tri obdobja moje poetičnosti* (1970) podrobneje razloži tudi svoje prvo obdobje, obdobje, ko je nastala *Zemlja* (torej čas, ko je zapisal svoj prvi pesniški "program"). Pri tem – kljub temu, da je minilo več desetletij – nekatere misli ponovi.

Pri "oznaki" svojih pesniških začetkov Kocbek uporablja pojem "poetična resnica", ki je "resnica zemlje", "predmet njegovega upesnjevanja". Naravo razume kot tempelj, v katerem je "demon pesmi". Pesem za Kocbeka ni nekaj odrešujočega, tolažečega, izrekajočega resnico resničnosti, ampak v njej sluti "demon". Ta demon je vezan na njegovo pogansko doživljanje narave, ki dobiva božansko razsežnost. Globino nebesa in temo zemlje. Z naravo "postane eno", torej govori z glasom narave same: še več, narava, starejša od človeka, ga je izbrala, da govori, da poje z njenim glasom o njej sami. Orfičnost biva v sami naravi, človek, pesnik je le njen glas. Pooblastilo, ki ga pesnik dobi od Narave, mu omogoča, da sta njegov "navdih in domišljija" del Geneze. Da pesnik sodeluje pri samem stvarjenju sveta in tako se mu razkrivajo "kozmični simboli". Ko sledi procesu stvarjenja, odkriva "šifre kodeksa, ki ni bil zapisan nikjer". Pesniška beseda dobi stvariteljsko moč (pozneje bo Kocbek govoril o "magični moči" besede), in sicer tako, da tisto, kar beseda poimenuje, tudi je. Nepoimenljivega preprosto ni. Beseda oživlja, zato je to beseda pramatere – Zemlje. Vendarle Beseda ni vsemogočna: poimenuje svet in kako svet je, ga ureja, da iz kaosa nastaja red, a "red je bil znova kaos".

Poezija torej nima vsemogočne moči, ni Vladarica, to ni tista Beseda, ki je bila na začetku in je bila pri Bogu. “Z vsemi čuti sem častil zemljo in slavil njeno snov, izpostavljen vetrovom, tišinam in čarom”.

Pesniška zbirka *Zemlja* se je torej rodila iz pesnikovega čaščenja rojstnega kraja človeškega rodu. Pel je zemlji hvalnice in zarotitvene obrazce.

Zemlja, iz tebe se dotikam vsega, zemlja,
vate se vračam, moje meso diši po sveti
daritvi in smrtni žalosti, dolgo bom
gledal navzgor, ponoči in podnevi.

Zemlja naš grob, kako si lepa, zemlja,
sladko, temno zrno med zrni, od tvoje
globine sem zmeden, ptiči čivkajo nad nami,
eden med njimi nas bo pozobal.

(VI. *Pesmi o zemlji*)

Da je lahko slavil in častil zemljo, je moral “razdreti stihe in rime” (in s tem je razjezil Župančiča), kajti zemlja je vseobsegajoča, brezmejna, nad njo je le brezdanji nebes, v njenih globinah divji ogenj – in tega se ne da ujeti v milozveneče verze. Zato je bila Kocbekova *Zemlja* precejšnje presenečenje, ki je naznanjalo nov, velik, slovesen glas v slovenski poeziji.

III.

Potem je nastopila zgodovinska kataklizma: “bližalo se je skrivnostno zlo”, kaosa se ni več dalo spraviti v red. Sveta se ni več dalo urediti. Zemlja je začela zapuščati svoje otroke. Otroci so se prevzeli in začeli kršiti prastare zakone, ki so urejali stvarstvo od njegovega začetka. Svet in “popolnost” sta se izključevala. “Zgodovina se je ujela v precep,” zapiše Kocbek, človeku se je svet zazdel brezizhoden. Toda Kocbek se ravna po skrivni dialektiki, ki je skušala uskladiti vero in delovanje, aktivni poseg v dogajanje svetovne zgodovine in “z vsemi stvarmi svoje zemlje” je odšel “med borce v Massadi in na Mussa Dagu”. A s seboj je nesel tudi vero v moč besede, saj je samo z besedo in v njej doživljal svojo “celostnost”. “Pošastno je dozorel” in se “bojeval na vse ali nič”. Njegova lirika ni bila več slavnostna, slovesna pesem zemlji, ampak je postala “orožje”, bila je uporniška. Od zemlje se je obrnila k človeku in se “blaženo počlovečila”. Pesnik je našel človeka in njegovo “sonaravnost” z utopijo.

Pesniška zbirka *Groza* kar najdosledneje izpoveduje in pritrjuje pesnikovemu opisovanju njegovega drugega obdobja poetičnosti. Vojna in revolucija sta v Kocbeku sprostili dotlej nepoznane in nepoimenovane sile. Samo tako je lahko leta 1943 zapisal že omenjeno “izjavo” o poeziji. Svet, četudi “iz tira”, se mu je razodel: “Začutil sem darežljivost navzočega sveta, začel sem ga dojemati z zbranostjo, ki postane ponižna in pripravljena vsakikrat, ko mi prihaja v goste lirični navdih.” Ta izjava je tako nenavadna za čas vojne, tako izjemna znotraj pesniškega snovanja in razmišljanja pesnikov, ki so se pridružili revoluciji in ji peli hvalnice ter spodbujali sebe in soborce, naj vzdržijo, naj se predajajo smrti (“nevesti v črnem”), saj bodo vstali od mrtvih, kajti njihova žrtev je sveta. Kocbekova pesem ni znala ne “prerokovati niti ropotati”! V “najvišji uri slovenske zgodovine” je Kocbek v pesmi prepoznal stik z resnico! Resnico človeka in zgodovine. Resnico slovenskega osvobodilnega boja in utopične ideje o novem svetu, ki ga bosta zgradila krščanstvo in marksizem. V tej “točki” intimnega programa osvoboditve človeka je Kocbek, pesnik in partizan, presegal svoj čas, zgodovino in svojo tovarišijo. Spoznanje o nujnosti preobrazbe sveta, sveta, narejenega po človekovi – in ne božji – volji, mu je narekovalo tudi novo pesniško govorico. Govorico, ki je svoj vrhunec dosegla v pesmi *Molitev*, zadnji pesmi v zbirki *Groza*. Pesnik je

... več
od pozabljenja,
neizmerno več
od zanikanja,
neskončno več
od nič.

Prerasel je Nič, o katerem je pisal leta 1934, in bil obdarjen s Smislom. Svet in človek, zgodovina in teologija, pesem in politično delovanje so dobili Smisel. Vsakršno žrtvovanje je postalo smiselno. Pesnik je, kljub temu da je njegovo telo postalo “tuja last” in da je duh postal “pošast”, “srce pa balast”, pod mogočnimi smrekami “gluhega Rog”, v zboru svoje “tovarišije” dozorel za čas, ki se je že budil na vzhodu in ki ga bo zaznamoval z “blaženo krivdo” in ga prisilil v molk. Tisti molk, za katerega je 21. septembra 1940 zapisal: “Teži me molk moje pesmi.” Kajti pesnik, ki ne more peti, Orfej, ki so mu izpulili jezik, je kot “žival, ki ji je obraz oblikovan z besedami, ki jih ni bi izrekla” (po Superviellu).

Tretje obdobje Kocbekove poetičnosti se je začelo v času snovanja *Poročila*, njegove tretje zbirke. Po dolgem obdobju bivanja v “mrzlem Pon-

tu”, po formalni “rehabilitaciji” in dovoljenju njegove nekdanje tovarišije, da lahko (znova) javno (za)živi, je Kocbek ustvarjal iz spoznanja in v spoznanju, da je svoboda v “občutku brezbrežne kreativne razpoložljivosti”. Če je pred desetletji verjel, da pojavi, čustva in misli dobijo svoj pomen in smisel šele s poimenovanjem (torej skladno s starogrškim *poiesisom*, ki nebivajoče stori za bivajoče), se mu zdaj “funkcija” pesniške, “magične besede” kaže v novi luči: “Dosedanja poetičnost prihaja v spor ne le z znanostjo, ki hoče posredno ali neposredno vse reducirati, in s tehniko, ki hoče vse reproducirati, ampak tudi s svojo lastno zgodovino, ki je predolgo ostajala v čustvovanju in osmišljanju, v slavljenju in zaupanju.” Poezija, ki se je Kocbeku v času nastajanja *Zemlje* kazala bliže filozofiji kot religiji, se mu zdaj zdi nezadostna. Zatorej je treba izumiti, iz-misliti, iz-sanjati novo poezijo: svet se “na novo razodeva”, “vse bivajoče postaja znova prabivajoče, zmožno novega poimenovanja”.

Narodnoosvobodilni boj, revolucija in “najvišja ura zgodovine” so spremenili svet: četudi se ni uresničila utopija, za katero se je bojeval Kocbek, je bil zdaj čas, da poezija najde, izumi, si iz-misli nov jezik. Jezik, ki bo lahko (znova) poimenoval svet in ga tako naredil za človekov dom, za “hišo biti”. To je bil tudi čas, ko so se v slovenski poeziji zgodili tektonski premiki: leta 1966 je izšel Šalamunov *Poker* in Kocbek se je zavedal, da je napačil nov čas. Čas, ki se ne meni več ne za *Zemljo* ne za *Grozo*. Vprašanje novega časa se ne glasi več: Ali strah ali pogum? Vse to je postalo hrana vedno lačne zgodovine. In tako nastanejo nove Kocbekove pesniške knjige: *Poročilo*, *Žerjavica*, *Nevesta v črnem*, ki se končuje s pesnikovim “programskim” besedilom. Kocbek v njem povzdigne poezijo v območje človekove svobode. Ne več Bog ali Satan, Smisel ali Nič, ampak Svoboda! Nihilizem sveta človek lahko premaguje le z besedo, ki tako postaja (znova) Beseda. Svoboda, ki jo izklicuje poezija, je hkrati tudi svoboda ustvarjanja in ustvarjalca, ki ni več zavezan ničemur in nikomur. Nikogar ni, ki bi pesniku lahko “ukazoval”. Poezija je pesnikova usoda in bistvo. S Pesmijo, z Besedo se človek uresničuje, se avtentificira!

Kocbek je deset let pred smrtjo opisal tri obdobja svoje poetičnosti. Ko pa je desetletje po njegovi smrti izšel izbor njegovih neobjavljenih pesmi *Kamen skala*, se nam je odkrilo še četrto obdobje njegove poetičnosti. Kajti pesmi, ki jih sicer ni (z)mogel več urediti v sklenjeno pesniško knjigo, pričajo o nenavadni avanturi, na katero se je Edvard Kocbek podal ob koncu svojega življenja.

... sem Sizif, Herkul, Prometej.

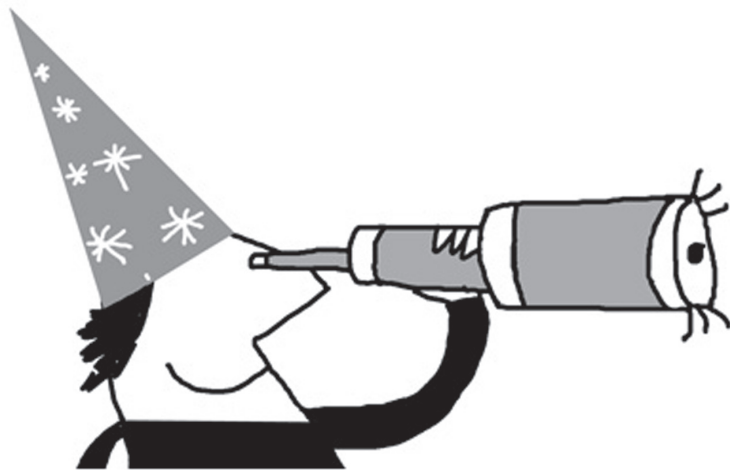
zapiše v pesmi *Sodni dan*. Kot troedino bitje (ne kot Oče, Sin in Sveti duh!), v sebi združuje zgodovino človeškega rodu, ki se je uprl bogovom, se Kocbek podaja na pot, ki se je začela na Zemlji in ga vodi k “severni steni”, da v njej poišče poč, razpoko, skozi katero odide na drugo stran, saj dotlej je bil “na tej strani” (*Tri obdobja moje poetičnosti*).

... Doslej sem se igral, poslej
bom skrit v zemlji izgovarjal
neznane besede skozi eone, morda
vso večnost ...

O tem novem, četrtem obdobju Kocbekove poetičnosti, ki se je osvobodila zgodovinskega, linearnega časa in prestopila v mitični, ciklični čas, pa bo treba spregovoriti na drugem mestu.

Esej je prvi iz cikla esejev o Edvardu Kocbeku, napisanih za seminar, ki ga je v sodelovanju s Sodobnostjo organizirala Študentska založba.

Tuja obzorja

Charles Simic, ki je eden vodilnih sodobnih ameriških pesnikov, se je rodil v Beogradu 1938. leta in prišel v Združene države Amerike kot osemletni deček. Prvo zbirko pesmi z naslovom *Kaj pravi trava* je objavil leta 1967, sledila je dolga vrsta pesniških zbirk. Simic je prejemnik najprestižnejših ameriških in tujih literarnih nagrad: leta 1990 je dobil tudi najuglednejšo, Pulitzerjevo nagrado za poezijo, in sicer za zbirko pesmi v prozi *Sveta ni konec*, pred kratkim pa so mu prisodili tudi prestižno nagrado, imenovano po klasiku moderne ameriške poezije, *Frostu*.

Slovenskemu bralcu ni neznan, saj je pred desetimi leti v prevodu Tomaža Šalamuna v zbirki Beletrina izšla knjiga njegovih izbranih pesmi z naslovom *Razgaljanje tišine*. Tokrat prevedene pesmi so izbrane iz njegove nove pesniške zbirke *Mojster preoblek*, ki je bila objavljena pred kratkim. Tudi v teh pesmih je opazen tisti posebni podton nadrealizma in nemalokrat absurdistično intoniranega posmeha družbi in samemu sebi, kar je avtorjeva posebnost, ki jo je v ameriško poezijo zanesel iz svoje prve domovine in njene zelo značilne poetične prakse, posebej znane po poeziji Vaska Pope; ta zelo značilni "naglas" je z vso naravnostjo udomačil in zelo opazno uveljavil v svetu sodobne ameriške poezije. Charles Simic poezijo tudi prevaja, francosko, srbsko, hrvaško, makedonsko in slovensko.

Charles Simic

Mojster preoblek

Starec

Zleknjen nekega dne v teman kot
sem našel tam dečka,
ki so ga pozabili učitelji in sošolci,
s povešenimi rameni,
z lasmi na glavi že sivimi.
Prijatelj, sem rekel,

medtem ko si stal tule in bolščal v zid,
so ustrelili nekega predsednika,
neki možak je stopal po luni,
Dolly, dekle, katero smo vsi ljubili,
je vzela preveč uspavalnih tablet in umrla
v hotelski sobi v Santa Monici.

Takrat in potem sem mislil nate
in prisluškoval škripanju krede
na šolski tabli,
vzdihom in šepetom
neznanih otrok,
sklonjenih nad svojimi nalogami,
miši so tekale skozi noč.

V tvoji bedi so te najbrž obiskovali
prividi nedopovedljive miline:
brezoblačno nebo v dolgih junijskih večerih,
drevesa, polna češenj v našem sadovnjaku,
da te je bolelo in si hotel biti z mano,
ko si vozil taksi v New York Cityju.

Poroka

Ko bi imel za ščepec zdrave pameti,
bi ostal kmet na deželi,
vstajal rano, da bi poslušal ptiče
in videl, kako sonce vzhaja,
po kosilu bi hodil na dolge sprehode,
ustavil se le za klepet z vrano
ali s psom, ki bi ga prineslo mimo.

Težava pa je, da rad delam zmešnjave
prav tako, kot rad sedim tiho
kakor kak menih v celici.
Avto, ki cvileče požene,
ko odpelje družbo ponočnjakov,
da strmoglavijo v pozno nočno mesto,
me povzdigne v zanos.

Poročiti modrost z norostjo
sem si želel vse življenje,
vse odkar sem užival v družbi obeh
in se udeleževal njunega posveta.
Blagoslov mojih staršev,
ki sta izmenjavala prepir
s priseganjem ljubezni drug drugemu.

Takšne in drugačne misli so me obiskovale,
ko sem spal v svoji postelji,
in, kolikor le vem, mi jih je mogoče v uho
prišepetavala črna mačka,
ki ponoči bdi ob meni,
tako mi miši palcev na nogah ne grizljajo
niti ne iščejo bližnjic čez blazino.

Stvari me potrebujejo

Mesto neljubljenih stolov, ponev, v spalnicah copat,
drveč se vračam k tebi
in prehitevam na avtocesti vsako vozilo,
ko te iščem z žarkimi žarometi
dol po temnih, praznih ulicah.

O vi brezsrčni ljudje, ki ne morete dočakati
odhoda jutri zjutraj na plažo,
kaj pa črno-bela fotografija vaših starih staršev,
ki jo zapuščate?
Kaj pa ogledala, rastline, posajene v lončke, in obešalniki.

Utišane budilke, prazne ptičje kletke, klavir, ki ga nikoli nisem igral,
nocoj bom vaš natakarkar
in pripravljen na vaše ukaze,
vi boste moji skrivnostni gosti pri večerji,
vsak s svojo zgodbo, da jo pove.

Ptice selivke

Ko bi imel vsaj psa, te vrane, ki zborujejo
na mojem dvorišču, ne bi slišale konca.
Ko bi se vsaj pismonoša ustavil pri mojem nabiralniku,
bi stal na cesti in bral pismo,
tako bi mi, ko bi šli mimo, vsi vi zavidali.

Ko bi imel vsaj avto, ki se ne kvari,
bi se nekega zimskega dne odpeljal na obrežje,
tam sedel in gledal valove,
kako se trudijo, da bi ranili velike čeri,
in se potem po vsakem poizkusu razbežijo kot miši.

Ko bi vsaj imel žensko, da bi mi kuhala
vročo juho v hladnih nočeh
in morda spekla čokoladni kolač,
katerega kos bi v posteljo vzela
in si ga delila, ko bi opravila ljubljenje.

Ko bi vsaj te moje oči videle bolje,
bi lahko bral kaj o pticah selivkah,
kako preletijo širna morja in puščave
in o njihovi nuji, da se vrnejo v to posrano luknjo,
potem ko so obiskale mnoge tople in eksotične kraje.

Neskončnosti

Otrok, ki ga mati vzdigne v naročje, da bi videl parado,
in tisti starec, ki trosi drobtine golobom,
ki se gnetejo v parku krog njega,
bi mogla biti ista oseba?

Slepa ženska, ki morda pozna odgovor, se spominja,
da je videla ladjo, veliko kot mestni stanovanjski blok,
kako je ponoči vsa v lučeh plula mimo njihovega kuhinjskega okna
na svoji poti v mračni in viharni Atlantik.

Vse je odšlo v temo

Kje je slepi stari ulični pridigar, ki ga je vodil majhen deček
in je rekel, da bo konec sveta prihodnji četrtek opoldne?

Kje je ženska, ki je stopala po Aveniji Madison
v poletni množici čisto gola in polna ponosa?

Kje je pesnik Delmore Schwartz, ki sem ga videl, kako je nekoč
sedel v parku Washington Square in teatralno gestikuliral samemu sebi?

Kje je mladi moški v invalidskem vozičku, ki ga je potiskala mati
in je kar naprej kričal, da mora pobiti več Vietnamcev?

Gospod Pogrebnik, ki ste sedeli v oknu kavarne
in žvečili masleni rogljiček, ste imeli najbrž grbo –
ali pa ste, kakor vsi mi, prav takšni v temi,
ko si dajete opravka z mrtveci, ki so pravkar prišli?

Privid

Kakor strip o izgubljenem popotniku v puščavi,
ki se je zrušil na kolena in umira od žeje
pa zagleda spokojen ribnik v daljavi,
sem nekoč na vlaku, ki se je bližal Chicagu,
zagledal planino z zasneženim vrhom
in zelo natančno vedel, da je ni tam,
vendar strmel pa počasi začel v dalji
spoznavati neki od sonca obsijani travnik,
ko je črn dim iz tovarn skrtil
ovce, mi jih izgnal iz pogleda.

Divje cvetje

Ob cesti v pekel je raslo divje cvetje.
Potegnil je veter in cvetice
so zaplesale v jarkih, same ali v parih,
tako vedro, kot cvetlice znajo.
Moral bi biti tam, da bi jih videl,
prav tako kot vzdigujoče se stražne stolpe.

Nisem bil. A nekega vročega poletnega popoldneva,
ko sem ležal in počival, so prišle k meni njihove svetle barve
in tista prašna cesta in tisti dolgi jarek,
kjer se je veter igral z njimi
in odnašal njihov vonj onstran bodeče žice,
ali tako sem mislil, preveč zgrožen, da bi predstavljal si ostalo.

Stari prijatelj

Materin glas kliče sina domov
na tej ulici z drevoredom in bedno svetlobo,
ki mi omogoči, da bežno zagledam nekoga, ki se mi zazdi znan,
kako v naglici stopa pred mano,

med nejasnimi pohajkovalci, ogledovanjem izložb
ali previdnim vstopanjem v majhne, mračne prodajalne,
kar jih prav tako skrivnostno vznemiri,
kjer sem dohitel nekega tujca

z majhnim zaspanim dečkom v naročju
in v zavetju zgodnjega večera,
od strahu sta široko razprla oči,
ko sta opazila, da se mi je sreča obrnila v razočaranje.

Prevedel Venko Taufer

Alternativna misel

John Gray

Slamnati psi, 6

Razmišljanje o človeku in drugih živalih

Sokrat, izumitelj etike

Sokrat morda ni bil dvomeč racionalist, kakor ga je predstavil Platon. Morda je bil igriv sofist, za katerega je bila filozofija šport, igra, ki je nihče ni jemal resno, še najmanj on sam. Vendar je etika pod Sokratovim vplivom nehala biti umetnost dobrega življenja v nevarnem svetu, kot je bila za Homerja. Postala je iskanje vrhunskega dobrega, ki ga nič ne more uničiti, edinstveno prepričljiva vrednota, ki izrine vse druge, tiste, ki živijo v skladu z njo, pa zavaruje pred tragedijami.

V grškem svetu, kjer so peli Homerjeve pesmi, je bilo vsem jasno, da življenja posameznikov uravnava usoda in naključje. Za Homerja je bilo človeško življenje vrsta naključij: vse dobro je podvrženo sreči. Sokrat tega zastarelega tragičnega videnja ni mogel sprejeti. Prepričan je bil, da sta krepost in sreča eno in isto: resnično dobremu človeku nič ne more škodovati. Zato si je poustvaril podobo dobrega, da bi ga napravil neuničljivega. Onstran dobrin človeškega življenja – zdravja, lepote, užitka, prijateljstva, življenja samega – je Bog, ki stoji nad vsem tem. Pri Platonu je iz tega nastala misel o obliki dobrega, mistični spoj vseh vrednot v ubrano duhovno celoto – ideja, ki je pozneje prodrla v krščansko pojmovanje Boga. Misel, da se etika ukvarja z vrsto vrednot onstran naključij in lahko premaga vsakršno izgubo ali nesrečo, pa je Sokratova. On si je izmislil “etičnost”.

Etiko si predstavljamo kot zbirko pravil, ki jih morajo vsi spoštovati, in posebno vrsto vrednote, ki ima prednost pred vsemi drugimi. Etiko sestavljajo predsodki, ki smo jih podedovali po krščanstvu in delno po klasični grški filozofiji.

V Homerjevem svetu ni bilo etike. Seveda je obstajala predstava o tem, kaj je prav in kaj narobe. Ni pa bilo nobene ideje o zbirki pravil, ki se jih morajo vsi držati, ali o posebni, izjemno prepričljivi vrednoti, ki bi prekašala vse druge. Etika se je ukvarjala s krepostmi, kot sta bila pogum in modrost, toda celo najpogumnejši in najmodrejši so lahko poraženi in uničeni.

Svoje življenje – vsaj v javnosti – radi utemeljujemo z lažjo, da nazadnje vedno zmaga “etičnost”. V resnici tega ne verjamemo. Globoko v sebi vemo, da nas nič ne zavaruje pred usodo in naključjem. V tem smo bližji starim predsokratičnim Grkom kot klasični grški filozofiji.

Neetična etika

Ljudje cvetijo v razmerah, ki jih etika obsoja. Mir in blaginja enega rodu temeljita na krivicah prejšnjega; prefinjena senzibilnost liberalnih družb je sad vojn in bojev za cesarstvo. Enako velja za posameznike. Blagost uspeva v samotnem življenju; nagonsko zaupanje v ljudi le redko opazimo pri ljudeh, ki so doživljali stiske. Vrednote, za katere trdimo, da jih cenimo bolj kot vse druge, niso primerne za vsakdanje življenje. Na srečo jih ne cenimo tako zelo, kot govorimo. Veliko tistega, kar občudujemo, izvira iz tistega, kar menimo, da je slabo ali narobe. To velja tudi za etiko.

Machiavellijevega *Vladarja* so dolgo obsojali, da zagovarja neetičnost. Uči, da bo vsak, ki se bo v boju za oblast trudil biti pošten, slabo končal: zmagovanje in ohranjanje oblasti zahteva *virtu*, drznost in dar za pretvarjanje. (Machiavellijevi nauki so sporni še danes, ko si vsak želi biti vladar.) Hobbesovega *Leviatana* so napadali, ker je zagovarjal mnenje, da sta moč in nepoštenost v vojni kreposti. Nauk *Basni o čebelah* Bernarda de Mandevilla je, da blaginjo ženejo pregrehe – pohlep, nečimrnost in zavist. Nietzsche nas še vedno zmore šokirati, ker je pokazal, da so nekatere kreposti, ki jih najbolj občudujemo – na primer krutost in zamerljivost –, preobraženi nagibi, ki jih najbolj obsojamo.

Pri teh piscih je prepovedana resnica očitna. Ne gre le za to, da ima dobro življenje zelo malo opraviti z “etičnostjo”. Cveti le zaradi “neetičnosti”.

Filozofi, ki so se ukvarjali z etiko, so se tej resnici vedno izogibali. Aristotel se ji je začel izogibati, ko je predstavil svojo doktrino Zla, v kateri je trdil, da kreposti skupaj rastejo in pojemajo. Pogum in razsodnost, pravičnost in sočutje so v najboljšem človeku visoko razvite. (Ne pozabimo, da je govoril le o moških.) Toda celo Aristotel je moral opaziti, da si kreposti lahko konkurirajo: pretiran občutek za pravičnost lahko izrine sočutje. Še huje, “krepost” je lahko odvisna od “pregrehe”; pogumu je

pogosto primešan kanček nepremišljenosti. Pri pregrehah in krepostih človeška bitja nikakor niso usklajena.

Filozofija etike je v veliki meri leposlovna smer. Kljub temu še noben filozof ni napisal velikega romana. To nas ne bi smelo presenetiti. Za filozofijo je resnica o človeškem življenju popolnoma nezanimiva.

Malikovanje izbire

Za nas je pomembnejše kot kar koli drugega, da živimo po svoji izbiri. Ne zato, ker svobodo cenimo bolj, kot so jo v prejšnjih časih. Krivo je to, da smo dobro življenje poistovetili z izbranim življenjem.

Za predsokratične Grke nas to, da nam življenje zavirajo omejitve, dela človeške. To, da se rodimo kot smrtniki, v določenem kraju in času, močni ali šibki, hitri ali počasni, pogumni ali strahopetni, lepi ali grdi, da preživljamo tragedije ali so nam slednje prihranjene – vse te življenjske značilnosti so nam dane, ne moremo jih izbirati. Če bi si Grki lahko predstavljali življenje brez njih, to zanje ne bi bilo vredno človeka.

Stari Grki so imeli prav. Ideal življenja po lastni izbiri se ne ujema s tem, kako v resnici živimo. Nismo avtorji svojega življenja; niti soavtorji tistih dogodkov nismo, ki nas najbolj zaznamujejo. Skoraj ničesar, kar je v našem življenju najpomembnejše, si ne izberemo sami. Čas in kraj rojstva, starši, prvi jezik, ki ga govorimo – vse to so naključja, ne rezultat izbire. Najusodnejše odnose oblikujejo naključni dogodki. Življenje vsakega od nas je poglavje naključij.

Osebna neodvisnost je plod naše domišljije, ne način življenja. In vendar smo vrženi v čas, ko je vse začasno. Nove tehnologije nam vsak dan spreminjajo življenje. Tradicij preteklosti ni mogoče znova vzpostaviti. Hkrati zelo malo vemo o tem, kaj bo prinesla prihodnost. Prisiljeni smo živeti, kot da bi bili svobodni.

Kult izbire odseva dejstvo, da moramo življenje improvizirati. Da se temu ne moremo izogniti, je znamenje naše nesvobode. Začeli smo malikovati izbiro; za malike pa je značilno, da jih ni mogoče izbrati.

Živalske kreposti

Če iščete izvor etike, si oglejte življenje drugih živali. Korenine etike so v živalskih krepostih. Človek ne more dobro živeti brez kreposti, ki ga družijo z živalskimi sorodniki.

Ideja ni nova. Pred dvema tisočletjema in pol je Aristotel opazil podobnosti med ljudmi in delfini. Delfini enako kot ljudje ravnajo namensko, da bi dosegli dobro v življenju, uživajo pri razkazovanju svojih moči in spretnosti ter kažejo lastnosti, kot sta radovednost in pogum. Človek ni edini, ki pozna etično življenje. Aristotel je bil v takem razmišljanju blizu Nietzscheju, ki je zapisal:

Začetki pravičnosti, pa tudi razsodnosti, zmernosti, poguma – skratka vsega, kar imenujemo *sokratične kreposti* –, so *živalski*: posledica nagona, ki nas uči iskati hrano in se izogibati sovražnikom. Če zdaj pomislimo, da je celo najvišje človeško bitje postalo bolj vzvišeno in prefinjeno pri prehranjevanju in predstavi o tem, kaj mu škoduje, ne bi bilo narobe, če bi celotni pojav etičnosti opisali kot nekaj živalskega.

Na zahodu prevladuje drugačno razmišljanje. Uči, da je človek drugačen od živali, ki se preprosto odzovejo na okoliščine, v katerih se znajdejo. Lahko razmišljamo o svojih motivih in nagonih; lahko se zavedamo, zakaj ravnamo tako, kot ravnamo. Če se bomo še močneje zavedli sebe, se bomo približali točki, na kateri bodo naša dejanja posledica naše lastne izbire. Kadar bomo pri polni zavesti, bomo vse počeli iz znanih razlogov. Tedaj bomo res avtorji svojega življenja.

To morda deluje neresnično, in to upravičeno. Toda tako so nas učili Sokrat, Aristotel in Platon, Descartes, Spinoza in Marx. Za vse našete je bila zavest naše bistvo, dobro življenje pa je bilo življenje popolnoma zavedajočega se posameznika.

Dejstvo, da nismo neodvisni osebki, je etiki zadalo smrtni udarec, čeprav je to njena edina možna podlaga. Če ne bi bili sestavljeni iz drobcev, ne bi mogli goljufati samih sebe ali trpeti zaradi posledic šibke volje. Če bi naše življenje uravnavala izbira, nikdar ne bi mogli biti spontano velikodušni. Če bi bil naš jaz res tako nespremenljiv, kot si domišljamo, se ne bi mogli spopadati s svetom, prepolnim vrzeli. Če bi bili resnično enovalentni, vsak zaprt le vase, se ne bi mogli bežno vživljati v druga živa bitja, kar je temelj in izvor etike.

Zahodnjaška misel je osredotočena na vrzel med tistim, kaj *je*, in tistim, kar *bi moralo biti*. Vendar v vsakdanjem življenju ne pretehtamo možnosti vnaprej, da bi potem ravnali v skladu z najboljšo. Preprosto se spopademo s tistim, kar je okoli nas. Zjutraj vstanemo in se oblečemo, ne da bi to nameravali. Prijatelju pomagamo na točno določen način. Različni ljudje imajo različne običaje; pri nenamenskem ravnanju pa ne sledimo le navadam. Do nenamernih dejanj pride v različnih okoliščinah, tudi takšnih, na kakršne še nismo naleteli.

V nasprotju z zahodnjaško tradicijo taoisti stare Kitajske niso videli vrzeli med tistim, kar je in kar *bi moralo biti*. Pravi odziv je zanje izviral iz jasne slike okoliščin. Niso sledili etikom – v njihovih časih konfucijancem – v obremenjevanju ljudi s pravili ali načeli. Za taoiste je bilo dobro življenje naravno življenje, če le živimo spretno. Nobenega posebnega smotra nima. Nobenega opravka nima z voljo in njegovo bistvo ni pehanje za tem, da bi uresničili kak ideal. Vse, kar počnemo, je mogoče narediti bolj ali manj dobro; vendar ne ravnamo dobro zato, ker svoje namene spreminjamo v dejanja, temveč ker spretno počnemo tisto, kar je treba storiti. Dobro življenje je življenje v skladu z našo naravo in okoliščinami. Nikjer ne piše, da mora biti za vse enako ali da se mora ujemati z “etiko”.

Po taoistični miselnosti dobro življenje pride spontano; vendar spontanost še zdaleč ni le naključno nagonsko ravnanje. Po zahodnjaški tradiciji, na primer v romantiki, je spontanost povezana s subjektivnostjo. V taoizmu pomeni nečustveno ravnanje na podlagi objektivnega pogleda na trenutne okoliščine. Navaden človek na okoliščine ne more gledati objektivno, ker njegovo mišljenje zamegljuje skrb za doseganje ciljev. Jasen pogled pomeni, da ciljev ne projiciramo v svet; spontano ravnanje pomeni ravnanje v skladu s potrebami v danih okoliščinah. Zahodnjaški etiki bodo vprašali, kakšen je namen takega ravnanja, za taoiste pa dobro življenje nima namena. Nekaj takega je, kot bi plavali v vrtincu in se odzivali na tokove, ki bi pritekali in odtekali. Zhuangzi je dejal: “Vstopim s pritokom, odidem z odtokom, sledim Poti vode in ji ne vsiljujem svoje sebičnosti. Tako se obdržim na vodni gladini.”

Etika je v takem videnju le praktična spretnost, kot na primer ribarjenje ali plavanje. Bistvo etike ni izbira ali zavedanje, temveč večšina, da vemo, kaj naj storimo. To je spretnost, do katere pridemo z vajo in praznim umom. A. C. Graham pojasnjuje:

Taoist sprosti telo, umiri misli, zrahlja pritisk kategorij, opredeljenih s poimenovanjem, osvobodi tok misli za lažje razlikovanje in prilagajanje ter namesto da bi razmišljal o izbiri, pusti, da se njegove težave rešijo same od sebe, medtem ko nagnjenje spontano najde svojo smer ... Ni se mu treba odločati na podlagi meril o dobrem in slabem, kajti čeprav je razsvetljenost boljša od neznanja, je jasno kot beli dan, da bo med spontanimi nagnjenji po večji jasnosti misli prevladala najboljša, tista, ki je usklajena v Potjo, seveda če je vse drugo enako.

Le redka človeška bitja znajo živeti dobro. Ko so taoisti to opazili, so si zgled za dobro življenje poiskali pri drugih živalih. Živali v divjini znajo

živeti, ni jim treba razmišljati ali izbirati. Naravno nehalo živeti šele, kadar jih vklene človek.

Kot je rekel Zhuangzi, konji, ki živijo v divjini, jedo travo in pijejo vodo; kadar so zadovoljni, prepletajo vratove in se drgnejo drug ob drugega. Kadar so jezni, si obrnejo hrbet in brcajo. To znajo konji. Če pa so vpreženi skupaj in na silo postavljeni v vrsto, gledajo vstran, grbijo vrat, dirjajo okrog, izpljuniti poskušajo žvale in se otresti uzde.

Ljudem, ki so sužnji "etike", dobro življenje pomeni nenehno pehanje. Taoistom pomeni življenje brez napora, v skladu z naravo. Najsvobodnejše človeško bitje ni tisto, ki ravna iz samostojno izbranih razlogov, temveč tisto, ki mu nikoli ni treba izbirati. Namesto da bi se trpinčilo zaradi različnih možnosti, se brez napora odzove na okoliščine. Ne živi tako, kot si izbere, temveč tako, kakor mora. Tako človeško bitje je popolnoma svobodno kot kakšna divja žival – ali stroj. Kot je rekel Liezi: "Največji človek, ki počiva, je kot mrtev, po gibih podoben stroju. Ne ve, zakaj počiva ali zakaj ne, zakaj se giblje ali zakaj ne."

Misel, da svoboda pomeni, da postaneš podoben divji živali ali stroju, je za zahodnjaške verske in humanistične predsodke sporna, ujema pa se z večino najnaprednejših znanstvenih ugotovitev. A. C. Graham ugotavlja:

Taoizem z znanstvenim pogledom na svet sovпада ravno v tistih točkah, kjer ta pogled najbolj vznemirja zahodnjake, ukoreninjene v krščanski tradiciji: v majhnosti človeka v prostranem vesolju; v nečloveškem tau, ki mu sledijo vse stvari, brez namena in brezbrizne do človeških potreb; v minljivosti življenja, nezmožnosti vedeti, kaj pride po smrti; v neskončnih spremembah, v katerih sploh ni nobene možnosti napredka; v relativnosti vrednot; vdanosti v usodo, ki je zelo blizu determinizmu; celo v misli, da človeški organizem deluje kot stroj.

Neodvisnost pomeni ravnanje v skladu z razlogi, ki jih človek sam izbere; kognitivna veda pa uči, da ni jaza, ki bi izbiral. Veliko bolj smo podobni strojem in divjim živalim, kot si predstavljamo. Ne moremo pa doseči neetične nesebičnosti divjih živali ali samodejnosti strojev, ki ne izbirajo. Morda se lahko naučimo živeti lahkotneje, se manj obremenjevati z etiko. Ne moremo pa se vrniti k popolnoma spontanemu življenju.

Ljudje se v določeni meri razlikujejo od drugih živali po nasprotujočih si nagonih. Hrepenijo po varnosti, vendar se hitro začno dolgočasiti; so miroljubne živali, vendar jih mika nasilje; vleče jih k razmišljanju, hkrati pa sovražijo in se bojijo vznemirjenja, ki ga to povzroča. Njihovim potrebam ni mogoče zadostiti z nobenim načinom življenja. Na srečo, kot

priča zgodovina filozofije, ima človek poseben dar za samoprevaro in se krepi, ker ne pozna svoje narave.

Etika je bolezen, značilna za človeka, dobro življenje pa oplemenitenje živalskih kreposti. Etika, ki izvira iz naše živalske narave, nima podlage, vendar jo begajo naše nasprotujoče si potrebe.

NEODREŠENI

Odrešitelji

Buda je obljubil odrešitev od nečesa, kar vsi razumemo – od trpljenja. Nasprotno pa nihče ne more reči, kakšen je bil človekov izvorni greh, in nihče ne razume, kako bi ga Kristusovo trpljenje lahko odrešilo.

Krščanstvo se je začelo z neko judovsko ločino. Za prvotne Jezusove privržence je bil greh neposlušnost do Boga, kazen za grešno človeštvo pa je bil konec sveta. Ta mitična verovanja so bila povezana z likom mesije, božjega sla, ki je svetu prinesel kazen in peščici ubogljivih odrešitev.

Krščanstvo je ustanovil sveti Pavel, ne Jezus. Pavel je judovski odrešeniški kult spremenil v skrivnostno grško-rimsko religijo; ni pa mogel osvoboditi vere, ki jo je izoblikoval iz Jezusove dediščine. Ne le zato, ker je bila vera v greh in odrešitev bistvo Jezusovih naukov. Krščanski obet odrešitve brez tega nima nobenega smisla. Če nismo grešniki, nas ni treba odrešiti, obetana odrešitev pa nam ne more pomagati pri prenašanju trpljenja. Borges je o Jezusu napisal:

Znočilo se je. Zdaj je umrl.
Muha leze po negibnem mesu.
Kaj mi koristi, da je ta človek trpel,
če pa zdaj trpim jaz?

Jezus se v kratkem romanu D. H. Lawrencea z naslovom *Mož, ki je umrl*, vrne od mrtvih, vendar se takoj odpove misli na reševanje človeštva. Začudeno gleda svet in se vpraša. "Česa in za kaj bi bilo vredno rešiti to neizmerno zmedo?"

Ljudje mislijo, da so svobodna, zavestna bitja, v resnici pa so zapeljane živali. Hkrati se nikoli ne odrečejo poskusom bega pred tistim, kar mislijo, da so. Njihova vera so poskusi, da bi se otresli svobode, ki je nikdar niso imeli. Temu je bila v 20. stoletju namenjena tudi utopija o desnici in levici.

Danes, ko je politika neprepričljiva celo kot zabava, je vlogo odrešenika človeštva prevzela znanost.

Lahko si predstavljamo ezoterični nauk, da ne obstaja nič takega, zaradi česar bi bilo treba prositi za odrešitev; cilj tega nauka je človeštvo osvoboditi jarma odrešitve. Nikos Kazantzakis je v *Poročilu za El Greca* Budi dodelil nalogo, da svojemu zvestemu učencu Anandu pripoveduje:

Tisti, ki trdi, da odrešitev obstaja, je suženj, ker kar naprej in vsak trenutek znova pretehtava vsako besedo in dejanje. "Bom odrešen ali pogubljen?" vpraša trepetaje ... Odrešitev pomeni reševanje vseh odrešenikov ... Zdaj razumeš, kdo je idealni Odrešenik ... To je Odrešenik, ki bo človeštvo osvobodil odrešitve.

Lepa misel, toda kdo jo potrebuje? Človek, ki je žival kot vse druge, le bolj nezadovoljen od večine, po besedah Robinsona Jeffersa, najde izpolnitev

v pogubnem ritmu, težkih in okretnih množicah, plesu množic, ki jih sanje vodijo z mračne gore.

Človeštvo v povprečju svoje odrešenike preveč podcenjuje, da bi potrebovalo njihovo rešitev. Namišljeni rešitelji ga potrebujejo bolj kot človeštvo njih. Od rešiteljev pričakuje zabavo, ne odrešitve.

Veliki inkvizitor in leteča riba

D. H. Lawrence je v svojem komentarju prilike velikega inkvizitorja Dostojevskega priznal, da je nekoč zavrnil njegovo filozofijo, češ da je "cinična, peklerska proza". V priliki Dostojevskega, ki se pojavi kot "pesem" izpod peresa Ivana Karamazova, ki jo v *Bratih Karamazovih* pripoveduje bratu Alekseju, se Jezus v času španske inkvizicije vrne na ta svet. Čeprav pride "potihoma, neopažen", ga ljudje kmalu prepoznajo in veliki inkvizitor ga da zapreti v staro palačo svete inkvizicije, kjer ga zaslišujejo, vendar noče odgovarjati.

Veliki inkvizitor Jezusu pove, da je človeštvo prešibko, da bi preneslo podarjeno svobodo. Ne želi si svobode, temveč kruha; ne blagoslovljenega kruha, ki ga obljublja Jezus, temveč navadnega, posvetnega kruha. Ljudje bodo častili vsakogar, ki jim ga bo dal, kajti od vladarjev pričakujejo, da so bogovi. Veliki inkvizitor pove Jezusu, da so njegove nauke prilagodili človeštvu, kakršno je v resnici:

Popravili smo Tvoje delo in mu za temelj postavili *čudeže, skrivnosti in oblast*. In ljudstvo se je veselilo, da smo jih spet vodili kot ovce, njihova srca pa so bila končno osvobojena Tvojega strašnega darila, ki jim je prineslo toliko trpljenja.

Lawrence nam pripoveduje, da je nekoč zavrnil trditev velikega inkvizitorja, da ljudje ne prenesejo svobode kot “postavljanja z bogoskranstvom”. Če natančneje razmislimo, je bila njegova ocena drugačna: trditev velikega inkvizitorja vsebuje “dokončno kritiko Jezusa, na katero ni odgovora ... Poguben, uničujoč povzetek je, nanjo ni odgovora, ker jo podpirajo dolgoletne človekove izkušnje. To je resničnost v nasprotju s prividom, in ta privid je bil Jezusov, medtem ko čas odgovarja z resničnostjo.” Lawrence pojasnjuje, zakaj si je premislil, in sicer z vprašanjem: “Je res, da človeštvo zahteva in bo vedno zahtevalo čudeže, skrivnosti in oblast?” Njegov odgovor je:

Seveda je res. Človek danes dobiva občutek čudežnega iz znanosti in strojev, radia, letal, ogromnih ladij, zrakoplovov, strupenega plina, umetne svile: vse to hrani človekov občutek za čudežno, kot je to v preteklosti počela magija ... Dostojevski je opisal človeško naravo preprosto in na to ni odgovora. Moramo se prijazniti s tem, da je človek res tak.

Lawrence je imel prav. Za človeške množice znanost in tehnologija danes utelešata “čudeže, skrivnosti in oblast”. Znanost obljublja, da se bodo najstarejše človekove sanje končno uresničile. Bolezni in staranje bodo odpravljeni; ne bo več pomanjkanja in revščine; človeški rod bo postal neumrljiv. Tako kot v preteklosti krščanstvo tudi sodobni kult znanosti živi od upanja na čudeže. Če pa mislimo, da znanost lahko spremeni človekovo usodo, verjamemo v čudeže. Čas na privid humanizma odgovarja z resničnostjo: slabotno, zbegano, nerojeno človeštvo. Čeprav znanost omogoča zmanjševanje revščine in lajšanje bolezni, jo bodo uporabili za negovanje tiranije in izpopolnjevanje umetnosti vojskovanja.

Resnica, ki jo Dostojevski položi v usta velikega inkvizitorja, je, da si človeštvo nikoli ni želelo svobode in si je tudi nikoli ne bo. Posvetna religija sodobnega časa nam govori, da ljudje hrepenijo po svobodi; in res je, da jih kakršno koli omejevanje jezi. Vendar posamezniki le redko bolj cenijo svobodo od udobja, ki ga prinaša pokorščina, ljudstva, ki tako razmišljajo, pa so še redkejša. Joseph de Maistre je na Rousseaujevo trditev, da se ljudje rodijo svobodni, vendar jih povsod vklepajo v verige, pripomnil: Verjeti, da to, da si nekaj posameznikov tu in tam želi svobodo,

pomeni, da si jo želijo vsi ljudje, spominja na prepričanje, da obstajajo leteče ribe in da to pomeni, da je v naravi rib, da letijo.

Nedvomno bodo v prihodnosti svobodne družbe, tako kot so bile v preteklosti, vendar bodo redko posejane. Praviloma pa bodo obstajale različne oblike anarhije in tiranije. Potrebe, ki jih zadovoljujejo tirani, so prav tako resnične kot tiste, na katere je odgovor svoboda; včasih so celo nujnejše. Tirani obljublajo varnost – in osvoboditev od dolgočasnega vsakdanjega življenja. Seveda je to le zmešan sen. Dolgočasna resnica tiranije je življenje v nenehnem čakanju. Trajna privlačnost tiranije izvira iz tega, da podložnikom obljublja zanimivejše življenje od tistega, ki si ga lahko uredijo sami. Tiranije se začenjajo kot festivali za potrte ne glede na to, kaj iz njih nastane. Diktatorji včasih pridejo na oblast na krilih kaosa, na tihem pa obljublajo odrešitev od dolgočasje svojih podložnikov. V tem primeru velikemu inkvizitorju ne moremo očitati, da se moti.

V govoru velikega inkvizitorja je laž že njegovo mnenje o njem samem. Vidi se kot skrajno tragičnega človeka, obremenjenega z videnjem resnice, do katere slabotno človeštvo nima pravice, zaradi česar je obremenjen z odgovornostjo, da poskrbi zanj. Človeštvo mora rešiti pred “veliko zaskrbljenostjo in strašnim trpljenjem, ki ga zdaj prenaša, ko svobodno odloča o sebi. In vsi bodo srečni, vsi milijoni bitij razen nekaj sto tisoč tistih, ki jim vladajo. Kajti le mi, ki varujemo skrivnost, bomo nesrečni.” To je le romantična misel v preobleki norosti. Straža velikega inkvizitorja človeštvu ne more prinesiti rešitve. Ne potrebuje je. Mir lahko prinese le samemu velikemu inkvizitorju.

V resnici velikih inkvizitorjev seveda ni. Tisti, po katerih je Dostojevski oblikoval svojega junaka, niso bili svetniki, ki bi življenje žrtvovali za reševanje človeštva pred tem, da bi ga strla resnica. Nič drugačni niso bili od drugih ljudi, morda celo slabši: ponoreli fanatiki, iskalci maščevanja ali strahopetni karieristi. Človekova stvarnost mračni portret Dostojevskega postavlja na laž. Inkvizitorjev ne žene svetniško peklenska nuja, da bi človeštvu prizanesli z resnico, temveč strah, maščevalnost in užitek ob trpinčenju šibkih.

Znanost lahko pripomore k širjenju znanja, ne more pa pripraviti človeštva do tega, da bi cenilo resnico. Znanstveniki so kot nekdaj kristjani ujeti v mrežo vplivov; borijo se za preživetje in uspeh; njihov pogled na svet je krpanka tradicionalnih mnenj. Znanost človeštvu ne more prinesiti “čudežev, skrivnosti in oblasti”, že zato ne, ker so njeni služabniki, tako kot tisti, ki so v preteklosti služili Cerkvi, vse preveč človeški.

Hvalnica mnogoboštvu

Noben mnogobožec si nikdar ni predstavljal, da bo vse človeštvo postopoma zaživel enako, kajti za mnogobožce je samo po sebi umevno, da bodo ljudje vedno častili različne bogove. Le v krščanstvu se je prijelo prepričanje, da bi vsi lahko živeli enako.

Za mnogobožce je vera stvar prakse, ne verovanja; in praksa obstaja v številnih oblikah. Za kristjane je religija stvar resničnega verovanja. Če je le ena vera prava, je vsak način življenja, ki ga ta vera ne sprejema, zgrešen.

Mnogobožci so morda ljubosumni na svoje bogove, niso pa misijonarji. Človek bi bil brez enoboštva gotovo še vedno ena najbolj nasilnih živali, prihranjene pa bi mu bile verske vojne. Če bi v svetu še vedno vladalo mnogoboštvo, se komunizem ali "globalni demokratični kapitalizem" ne bi mogel razviti.

Prijetno je sanjati o svetu brez militantnih verovanj, bodisi verskih bodisi političnih. Prijetno, vendar prazno. Mnogoboštvo je preveč prefinjen način razmišljanja za sodobne možgane.

Brezboštvo, skrajna posledica krščanstva

Nevernost je poteza v igri, za katero so pravila postavili verniki. Če zanikaš obstoj Boga, to pomeni, da sprejemaš kategorije enoboštva. Ko te kategorije ne veljajo več, nevernost postane nezanimiva in kmalu tudi nesmiselna. Brezbožci pravijo, da želijo laičen svet, vendar je svet, ki ga določa odsotnost krščanskega Boga, še vedno krščanski. Posvetnost je kot devištvo, stanje, ki ga določa tisto, kar posvetnost zavrača. Brezboštvo ima prihodnost le v prepородu krščanstva; v bistvu pa krščanstvo in brezboštvo pojemata skupaj.

Brezboštvo je poznocvetoča roža krščanske ljubezni do resnice. Noben pogan se samo zaradi resnice ni voljan odreči užitku, da živi. Pogani cenijo pretkano oblikovan privid, ne preproste resnice. Za Grke je bil cilj filozofije sreča ali odrešitev, ne resnica. Čaščenje resnice je krščanski kult.

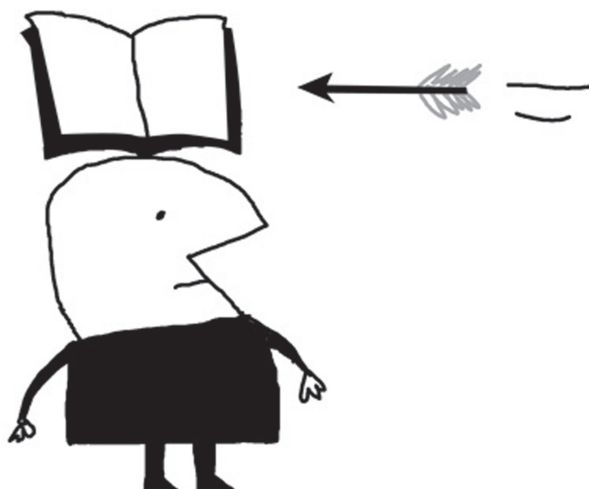
Nekdanji pogani so se pred brezobzirno vneto prvih kristjanov upravičeno tresli. Nobena od skrivnostnih ver, ki jih je bilo v nekdanjem svetu na pretek, ni podpirala krščanske trditve, da so vse druge vere krive. Že zato noben od njihovih vernikov ne bi mogel postati brezbožec. Kristjani so s trditvijo, da le oni posedujejo resnico, bohotno obilje poganstva sveta dokončno obsodili na propad.

V svetu množice bogov nevernost nikdar ne more biti popolna. Lahko je le zavračanje enega boga in sprejemanje drugega, ali pa – kot pri Epikurju in njegovih privržencih – prepričanje, da bogovi niso pomembni, ker so se že davno nehali ukvarjati s človeškimi zadevami.

Krščanstvo je spodkopalo korenine poganke strpnosti do iluzij. S trditvijo, da obstaja le ena prava vera, je resnici podelilo neomejeno vrednost, ki je prej ni imela. Prvič je tudi omogočilo nevero v božanskost. Pozna posledica krščanske vere je bilo čaščenje resnice, ki se je najpopolneje izrazilo v brezboštvu. Za to, da živimo v svetu brez bogov, se moramo zahvaliti krščanstvu.

Prevedla Dušanka Zabukovec

Sprehodi po knjižnem trgu

Milan Vincetič

Barbara Korun: *Pridem takoj.*

Ljubljana: KUD Apokalipsa, 2011.

Sama pesnica je konec junija ob predstavitvi svoje pesniške zbirke na programu Ars Radia Slovenija pojasnila, od kod nekam nenavaden naslov njene četrte pesniške zbirke *Pridem takoj*: gre za napis na listkih ali na hrbtni strani tablic z delovnim časom na trenutno zaprtih vratih trgovinic, urarnic, starinarnic ... Pridem takoj, če jo parafraziram po spominu, pomeni neke vrste "prisotno odsotnost", kar se še tako prežema v pričujoči zbirki, naj gre za zunanjo-notranje krajine v *Nedokončanih pejzažih*, za monologe izbranih oseb v *Monologih* ali navsezadnje za "okruške" v tretjem ciklu, v katerem sledimo vnovičnemu "iznajdevanju" starogrške Antigone.

"Uživam v iznajdevanju 'sebe' v obliki literarnih person (ali obratno? – da persone 'poiščejo' mene). Če umetnost ni družbeno angažirana, ni zanimiva, vsaj zame ne, od nje pričakujem, da mi pomaga razjasniti, zagledati moj trenutek, konkretni tu in zdaj," je izjavila pesnica v intervjuju *Od glasu do vseglasja in nazaj* (Mentor 4/2011). In njen konkretni tu in zdaj je predvsem v času, ko "sedi v svoji sobi in dviguje pokrovke z zgodbe [...] v tišino, v kateri se vse, kar je in ni bilo, še enkrat ponovi, a zdaj vse naenkrat, hkrati" (*Nedokončani pejzaži*). Prav v teh dveh navedkih tiči srž poetike in kreacije Barbare Korun: vmesnost med "dihom in izdihom", (ne)suspensz prvoosebnega lirskega subjekta, ki se je odrekel tradicionalni vlogi, se je pa zato obložil z družbenokritičnim angažmajem, ironijo (*Monika Levinski, Štefan Pelzner in Jorg Hajder, Gospod Ratzinger ...*) ali celo z grotesko (*Podganček Terry ...*).

Čeprav je pričujoča zbirka zgrajena iz treh ciklov, ki se razlikujejo že po zunanji obliki, gre v bistvu za premišljeno zgradbo, ki gradira po zakonitostih dramatike: *Nedokončani pejzaži*, pisani kot lirizirana proza, delujejo kot ekspozicija, *Monologi* kot iskriv zaplet, medtem ko cikel *Antigona*, *okruški* kraljuje kot vrh-razplet; v slednjem pesmi odzvanjajo kot (mono)dialogi dramskih oseb (Antigona, Ismena, Hajmon, Evridika),

vezno tkivo pa so “zborske pesmi”, ki se oglašajo kot mogočna scenerija.

V prvem razdelku, *Nedokončani pejsaži*, najdemo, kot sem že omenil, lirizirano prozo, pravzaprav niz pejsažiranj in portretiranj, listanje po albumu, ki je prepoln impresivnih/ekspresivnih podob (*Bučce*), notranjosti sob/prostorov, v kateri se dogaja ljubezen, približevanje/oddaljevanje moškega in ženske, se prikazuje groteskno/prometejsko “bitje z nevidnimi vrvmi zvezano, pol vključeno, pol lebdeče, utripajoče, utripajoče–srcežival”, mrtva ptica ... A izven notranjih prostorov “nad mestom rosi”, se prikrađejo vedute tujih mest (*Neapelj*), srečevalci in srečani ali vaški ter mestni fenotipi, ki se luščijo tudi iz klobčiča zvokov ali glasov: prav onomatopoije, medmeti s svojimi semantičnim podmenami (mrrrrr-zla!, trlj-trlj-trlj, mmmmm ... , ššt-t-t-t, toktok-tok-tok ...) ter hiati bistveno prispevajo k registru pejsažev, iz katerih odsevajo ujetost (vase), samotnost ter naprežanje, da se vsemu temu ubeži.

Srednji, a ne tudi osrednji del knjige so *Monologi*, pisani kot vložnice: številne osebe, od Noetove žene (*Ženska brez imena*) do Monike Levinski, Matere Tereze ali Barbare Korun izrekajo s pesničnim glasom in držo svoj prav, odobravanje ali gnus. Jezik je oster, iz prve roke, še posebej pa jedek in neizprosen do oseb, ki obvladujejo svojo “čredo živali” s politično (Jorg Haider, kraljica Elizabeta I.) ali cerkveno karizmo (gospod Ratzinger). Kajti, kot je dejal Taguči v pesmi *Barbara Korun*, je “naloga umetnosti, da širi prostor zavesti meje predstavljlivega”. Še več: razgled s primorskega Ospa, ki ga je osvojila skupaj s pesnikom Iztokom Osojnikom, ji ponuja tudi pogled na slovensko poezijo, ki (da) je “tisto tam dol, tisti kupček gnoja”. Slednja infantilna trditev ni vredna komentarja, tudi če je “trenje bistveno, stik, opna, komunikacija, občestvo, trenje, jezik”. Tudi izjava pesnice v že omenjenem intervjuju, češ če bi “ta trenutek delala slovensko pesniško antologijo, bi bilo v njej več kot dve tretjini pesmi, ki so jih napisale ženske, mogoče celo tri četrtine”, kaže na preveč pristranski, šablonski in nekritični osebni pogled.

Sofoklejev mi(s)tični lik uporne Antigone, posredno tudi freudovskega “sestrskega/Antigoninega kompleksa”, je doživel obilo tako dramskih (Anoulih, Smole) kot pesniških preobrazb; uporni lik Antigone, ki se upira Kreonovi (nad)oblasti po smrti njenih (grešnih) staršev ter bratov, je dandanes dobrodošel kot figura za “argumente” sodobnega ženskega/feminističnega vprašanja. Ta cikel, najbolj liričen, najbolj dodelan ter hkrati najbolj trpek, razkriva svet izza paravana, ki se postavlja z marmorno kraljevo palačo ter porušenim mostom, paravana, v senci katerega kruti bog “nima obraza, nima / glave, čudne maske / si nadeva – zmeraj drugačne”. Ali vlada skozi tožbo strte Evridike, Kreonove žene: “Ne,

nič več otrok v ta svet. / Naj si moški sami rojevajo / sinove za umore, / hčere, da jih še žive / zazidajo v smrt. / Ne, nočem več rojevati v ta svet.” V tem ciklu, če smem dodati, je Antigona še najbolj podobna Smoletovi, čeprav slednje v drami ni na odru, se pa zdi, da se oglašča iz *offa* z besedami Barbare Korun, pravzaprav s po Danetu Zajcu dišečimi verzi, ki se namesto značilne ostrine prelevijo v skepso, češ “kako zvezati zevajoče meso / nazaj v prst, cel”. Antigona je predvsem ujetnica svoje togote, saj v njej ni “nič ravnega, same krivine”, medtem ko jo zbor razkriva tudi skozi (ne)potešenost spolne sle, kjer “da se razpusti dokončno / kot konec blag in omotičen” ali kot “zadnja misel pred ničem”. Torej pred smrtjo, ki je eno samo zlitje in gnitje z naravo kot z najvišjim čistim bogom nasproti bogu materialnega, saj le-ta gnete “snov, ki ni več snovna”, ker “snov ne daje več varnosti / ne nasiti ličink / strahu”. Zato ji ne preostane drugega kot boleče sprijaznjenje “živeti med mrtvimi, spokojno, / kot mrtvi živijo med nami, od zmeraj”. V Antigonine (po)krajine se torej, za razliko od prejšnjih ciklov, naseli (groteskni) mir, ki obeta “visok in svetel dan” ter “ne duh ne telo – eno”.

Pesniška zbirka Barbare Korun *Pridem takoj* je brez dvoma njena najboljša pesniška knjiga, grajena preišljeno, knjiga, mestoma tudi čez rob napolnjena z (od)večnim grizenjem nohtov in ustnic ter “odgovornostjo do jezika in naroda”, kar odvzema pesmim lirsko mehko, ki je zaživela v pravi luči predvsem v zadnjem ciklu: če bo že njena poezija kadar koli pokukala iz “tistega tam doli, iz tistega kupčka gnoja”, bo predvsem in samo s ciklom *Antigona, okruški*. Vsaj zame.

Majda Travnik Vode

Vladimir P. Štefanec: *Odličen dan za atentat.*

Ljubljana: Mladinska knjiga založba (Nova slovenska knjiga), 2010.

Vladimir P. Štefanec se je s svojimi zadnjimi tremi romani uvrstil v najožji izbor za kresnika, najprej z deloma *Viktor Jelen, sanjač* (2002) in *Republika jutranje rose* (2006), enak uspeh je ponovil letos z romanom *Odličen dan za atentat* (2010). Kronologija, ki nedvoumno razodeva odlično pisateljsko kondicijo razmeroma mladega avtorja (roj. 1964).

Pisatelj sicer prav letos, simbolično, praznuje dvajseto obletnico svojega vstopa na domače literarno prizorišče, saj je debitiral leta 1991 z odmevnim in zanimivim romanesknim prvencem *Morje novih obal*. Avtorju se je pripetil tudi nenavaden in posrečen niz naključij (v kakršne sicer sam z užitkom zapleta svoje junake), saj je bil prav letos povabljen, da nastopi kot slavnostni govornik ob obletnici priključitve Prekmurja matični domovini. Tako se je bil sicer zadržani in zelo decentni avtor najbrž skorajda prisiljen nekoliko izpostaviti. In morda se je, medtem ko je govoril o Prekmurju, kdo spomnil, da letos praznuje lastno pomembno, zelo intimno obletnico. Odločitev, da bo pisatelj, ga je v preteklih dveh desetletjih zagotovo neizbrisno, morda dokončno zaznamovala.

Avtor je v Prekmurju preživel velik del svojega otroštva in zgodnje mladosti in Prekmurci so ga očitno vzeli za svojega. Z vidika literarne kritike je sicer ves čas veljalo, da v njegovem opusu t. i. panonske melanholije ni. Morda pri Štefanecu res ne moremo govoriti o tipu Žabotovega, Lainščkovega ali Šarotarjevega *spleena*, a že nekaj časa se zdi, da je dandanašnji melanholija, tako kot samota, imanentna vsem literarnim okoljem in junakom. Svojemu delu na pot pisatelj postavi besede, o katerih pravi, da so sporočilo nekih sanj: "Ljudje so bitja, ki hočejo, a ne morejo." In pod prvim motom sporočilo nekih drugih sanj: "Nekje nas čakajo srečni pašniki in čisto blizu so, na dosegu roke." Nekje so torej srečni pašniki, izgubljena Arkadija, kar nam prvi hip vlije novih moči in požene kri po žilah, a že naslednji trenutek, ko povežemo oba mota, nam

težko leže na dušo: "Ljudje smo bitja, ki hočemo, a ne moremo." Med nami in srečnimi pašniki zeva biblični prepad, onstran katerega ne moremo seči, s svojo sedanjo zavestjo že ne. Poraz, ki je izvorno zapisan v nas, je vir nenehne nepomirljive napetosti, žgočega hrepenjenja, neutolažljive melanholije. Že v svojem prvem romanu *Morje novih obal* avtor za svojega junaka Janeza Veraikro pravi, da ga je "trpinčila bolezen, ki je ugonobila že veliko neprilagojenih in za katero boleham tudi sam: kronična nesprijaznjenost z resničnostjo". Deset let pozneje je položaj avtorjevih junakov, vkljenjenih Prometejev, nespremenjen. Avtor o Viktorju Jelenu, sanjaču, namreč zapiše: "... *Svet kot volja in predstava*, s poudarkom na slednji, preplet sanjskih podob, njihovih nedoumljivih preskokov v stvarnost, simbolnih namigov, odsev kaosa raztreščenege sveta v psihi krhkega, občutljivega posameznika"

In čeprav je avtor pozneje v nekem intervjuju izjavil, da je z Viktorjem Jelenom nekako zaključil cikel svojih prvih treh romanov, v katerih junaki poudarjeno (in v prvoosebni perspektivi) iščejo nekaj, česar ni mogoče najti, in da bo zdaj verjetno nadaljeval precej drugače (tudi zato, da se ne bo ponavljal in dolgočasil bralcev), se zdi, da se svoji vzvišeni romantični temi le ni mogel in hotel popolnoma odpovedati. Oba naslednja romana *Republika jutranje rose* in tudi *Odličen dan za atentat* namreč spet, sicer v precej drugačni notranji in zunanji formi, pripovedujeta prav o nepomirljivih iskalcih – srečnih pašnikov. In tudi – ali more roman kot tak, kot novoveška umetniška oblika, sploh govoriti o čem drugem?

Odličen dan za atentat je natančno in uravnoteženo zgrajen roman v treh delih, kjer se v vsakem delu ciklično zvrstijo zgodbe petih oseb: atentatorja Petra, agenta Egona, reporterke Eme, Aleškovega očeta Filipa in otroka Aleška. Vsakega od njih avtor postavi na prizorišče kot samostojno osebo z osebno predzgodovino, njih pota pa se prekrizajo, ko se dogajanje v romanu začne približevati klimaksu: ko napoči dan za atentat in se Peter napoti na kraj, kjer *hoče* izvršiti zločin, a ga *ne more*. Diskurz je ves čas živ, gibek, avtentičen, osebe zanimive, posebne, prepričljive, za povrh pa še prav nenavadno domače – karakterizacija, s kakršno avtor, skupaj z izredno posrečenim, gladko tekočim in komunikativnim pripovednim postopkom, do konca obdrži neskaljeno bralčevo pozornost. Pravzaprav *Odličen dan za atentat* bralca v maniri najboljših detektivk pograbi že s svojim začetnim stavkom, ki je, kar nese spomin, eden najbolj udarnih v slovenski književnosti sploh: "Seveda bi se lahko odločil, da ubije koga drugega, a predsednik se je vseeno zdel najboljša izbira."

Tudi pozneje se roman na nekaterih pomembnih dogajalnih vozliščih približa vzdušju kriminalnega romana, posebej na mestih, kjer avtor

mojstrsko stopnjuje suspenz, največkrat seveda okrog atentatorja: Bo Peter res moril? Ga bo varnostni agent Egon s svojim na pol živalskim, genialnim instinktom izsledil v množici? Bo predsednik umorjen, spektakularno, kot je bil Kennedy? Kaj se bo zgodilo z otrokom, ki je več ur sam v stanovanju in lahko vsak hip odpre balkonska vrata? Vendar, čeprav kriminalni žanr skozi nekatera okna nekajkrat razločno poblisne v roman – in čeprav se je avtor že podpisal pod dva kriminalna romana, v katera je inšpektorja Viktorja Kobala presadil iz svojega prvenca, potem ko ga je obudil od mrtvih –, *Odličen dan za atentat* ves čas ostaja znotraj visoke forme in ga imitiranje kriminalnega žanra niti zanima ne, kaj šele da bi ga želel zavestno posneti, kot so to počeli, denimo, nekateri postmoderni klasiki. Pač pa lahko v romanu najdemo sledove nekaterih drugih značilnih navihanih postmodernističnih akrobacij, npr. metafikcijsko samoironijo. V poglavju o reporterki Emi namreč beremo o Leonu, Eminem partnerju, ki za časopis *Kronist* piše vnaprejšnje nekrologe slavnih osebnosti, npr. Boba Dylana ali Elfriede Jelinek ali pa ... Vladimirja P. Štefaneca. Medbesedilno se pojavi tudi časopis *Kronist*, za katerega je delal že Viktor Jelen. Mimogrede, najbolj od vsega bo zanimivo videti, kje in v kakšnem kontekstu se bo spet pojavila skrivnostna izginula babnica z robotim moškim obrazom, oblečena v krilo, pod katerim ima še trenirko in superge, ki je prva pritegnila pozornost agenta Egona na prizorišču domnevnega atentata in nato brez sledu izginila ...

Zanimiv je tudi dogajalni čas romana, preteklik, razen pri otroku, kjer avtor učinkovito poseže po neposrednem sedanjiku, za upovedovanje pa uporabi kratko, razsekano, preprosto poved. Sicer pa se pri vseh osebah tretjeosebni pripovedovalec omeji izključno na perspektivo svojega junaka, tako da pripovedna resničnost odseva zgolj zaznavno-izkustveni horizont posameznega lika. Kar beremo, je hkrati to, kar trenutno vidi, misli in doživlja posamični junak, nič več, nič manj.

Elegantna, preprosta, suvereno vodena pripoved, sugestivni junaki, dinamična intriga – vse to so nesporni aduti *Odličnega dne za atentat*. In če pisatelj ne bi obvladal ničesar od tega, če bi bilo z romanom vse narobe, bi ga še vedno brali z največjim užitkom – zaradi sloga. Štefanecjev slog je namreč živ dokaz, kako lep, skladen, natančen in sugestiven jezik je lahko slovenščina, če ga udomači spoštljiv, iskren in nadarjen častilec pisane besede. Štefanecjev slog je obenem popolnoma univerzalen in popolnoma unikatni, povsem v skladju z najglobljimi značilnostmi in zakonitostmi slovenskega jezika, obenem pa, ker je avtor tako globoko prodril vanj, tudi avtorjeva nezamenljiva osebna izkaznica. Štefanecu v jeziku ni treba ničesar popačiti, prilagoditi, da bi ustvaril prepoznavno

avtorsko pisavo, vse, kar stori, je, da se popolnoma zlije z njim, da jezik popolnoma naravno teče skozenj, da vsako besedo z njenim zvenom in pomenom položi točno in natančno na edino možno mesto v stavku in tekstu, kot obklesano granitno kocko.

Na vprašanje, zakaj je napisal izmišljeno biografijo brezpravnega tunizijskega mladeniča, ki se je, ker mu niso dovolili prodajati sadja, polil z bencinom in se sežgal, s tem pa sprožil revolucijo in začetek "arabske pomladi", je priljubljeni maroški pisatelj Tahar Ben Jelloun odgovoril, da je takšna njegova pisateljska reakcija na aktualno dogajanje v arabskem svetu in da se v resnici za vsakim literarnim delom skriva drama. V *Odličnem dnevu za atentat* se kot povod za podobno skrajno dejanje, razkriva intimna drama sveže ločenega slovenskega očeta, ki mu sodišče ni dodelilo skrbništva nad otrokom. Neškodljivega, skrbnega in ljubečega Petra brez kakršne koli krivde ali vsaj pojasnila nenadoma, z danes na jutri, popolnoma odrežejo od njegovega otroka – kar ga slednjič, razumljivo, pritira na rob pameti. Njegov načrt za atentat se porodi iz spleta norosti in bolečine, ki ovije vse njegove ude in ga vleče v brezno. Izgubil je vse, kar je lahko, takšni ljudje pa prav lahko postanejo nevarni.

Tako lahko tudi Štefanecov roman razumemo kot tenkočutno pisateljsko reakcijo na trenutno stanje sveta. Namesto političnega trilerja, ki ga napoveduje naslov, pisatelj izpiše svojevrsten socialni roman, v katerem atentator Peter, agent Egon in Aleškov oče Filip vsak na svoj način pričujejo o stiskah sodobnega očetovstva, skritega za stenami miniaturnih, utesnjenih stanovanj in zaznamovanega s travmami iz lastnih otroštev, čedalje bolj omejeno osebno svobodo in pretresljivo, endemično samoto, na katero je obsojen vsak sodobni slehernik, ne glede na to, ali živi v paru ali sam. Najbolj pronicljivo to zazna mali Aleš, ki očeta gnjavi z definicijo besede samec: Oči, kaj je to "samec"? Njemu se namreč zdi, da je to žival, ki je sama, ne more pa razumeti (ker okrog sebe tega nikjer ne vidi), da se "samec" v bistvu "samo tako reče" in da ni nujno, da je "samec" sam, ampak je "samec" samec tudi, kadar je v družbi samice in mladičkov, kadar ni sam. Nikakršen politični triler, ampak strti odnosi, tiha, nehotena, skorajda prisiljena izdajstva očetov nad sinovi, krutost in hlad žena do svojih mož, bolečine, ki potujejo iz generacije v generacijo, melanholični portret naših vsakdanjиков, izpisan v žametnem Štefanecovem slogu.

Ana Geršak

Andrej E. Skubic: *Koliko si moja?*

Ljubljana: Študentska založba (zbirka Beletrina), 2011.

Fascinacija z mejnimi karakterji v robnih situacijah je že nekaj časa zaščitni znak Skubičeve proze. Ta “mejnost” je dosegla vrhunec v romanesknem diptihu *Lahko*, kjer se je z uvodno krvavico in poznejšo simulacijo ekstremnega resničnostnega šova začela fiktivna realnost krhati do te mere, da ni bilo več mogoče presoditi, kaj se dogaja v junakovi glavi, kaj zunaj nje ali kot del kakega obskurnega blogovskega scenarija. *Koliko si moja?* je formalno in vsebinsko manj eksperimentalen, čeprav se protagonist tudi tokrat na veliko ukvarja z mejami. Takšnimi in drugačnimi, notranjimi in zunanji, za spremembo predvsem katastrofskimi.

Ko se Skubičev roman začne, je osrednji dogodek že stvar preteklosti. Tomo Veis vstopa v zgodbo kot nekdo, ki podoživlja *after-party*: ničesar več ne more izgubiti, punca, s katero sta skupaj preživela dobrih petnajst let, ga je prevarala in pričakuje otroka z bivšim. Od vsega hudega Tomo pobegne na podeželje, v “vaško okolje Zgornje Savinjske”, kjer se na svojstven način spopade s frustracijami spodletele družinske idile – začne se boriti za svojo zemljo. Ker če že ženska ni “toliko” njegova, kot je mislil, da je, bo pa vsaj zemlja! Tomo se pač ukvarja s filmsko industrijo, zase pravi, da dela “v filmu”, čeprav se morda niti sam ne zaveda, kako dobeseden pomen ima ta izjava. Ne samo da živi “v filmu”, njegovo življenje je organizirano skladno s sekvencami celuloidnega traku. Človek bi skoraj dobil občutek, da je junak žrtev šovbiz zarote, če ne bi v njegovo fiktivno realnost nenehno vdiral signal, da okolica morda le ni tako zarotniška, kot se mu zdi. Tomov problem je popolnoma psihološki: ne zna naravnost povedati, kaj misli, zato obilno razmišlja o tem, kaj mislijo drugi, in to ga pripelje v konflikt z okolico, čeprav zase pravi, da je pacifist in hoče le “met mir pred drugimi”. Na primer pred mamo, ki s sinom ne govori, odkar ji je zahrbtno in proti njeni volji izpraznil hišo (kar je bilo v Tomovih očeh le stara krama, je bilo zanjo spominek “neprecenljive emocionalne

vrednosti”), ali pred sosedi, ki naj bi si “priposestvovali” njegov teritorij. Pa vendar se vse te zoprne situacije niso kar “zgodile”, temveč so bile bolj kot ne posledica komunikacijskega šuma. Tomo se z realnostjo noče ali ne more soočiti, vse, kar se mu dogaja – mama, punca in sosedge – pa izvira iz njegove nesposobnosti prilagajanja, poslušanja, razumevanja. “Ker mislim, pa menda res prvič v življenju, da bi bilo v tejle situaciji mogoče *dobro*, da bi dala en drugemu vedet, kaj tadrugi *čuti*; ker situacija je komplicirana, ne moreva se delat, kot da ni, pa dobro bi bilo, če bi ji lahko dal vedet, kaj lahko od mene pričakuje, česa pa ne. Samo kako se to naredi?” Saj, kako?

Na prvi pogled se zdi, da je *Koliko si moja?* nekakšna parodija kmečke povesti, ljubezenskega romana in medsosedskih borb za svojo (se pravi sosedovo) zemljo, kakršne je bilo še pred kratkim mogoče spremljati v oddaji *Nedeljsko oko z Marjanom Jermanom*. Le da Skubic problemu lastnine in lastninjenja prida novo razsežnost. Roman po svoje ni nič drugega kot osvetlitev istega problema z različnih strani. Štiri zgodbene linije, ki bi lahko v kontekstu kratke proze delovale kot štiri samostojne enote, družita isti protagonist, ki je hkrati tudi prvoosebni pripovedovalec. Punca, zemlja, mama, zgodba – vse so ženskega spola. Naslovno vprašanje tako zaobjame vse romaneskne linije, saj si junak v vsaki od njih na svojstven način lastnini zemljo, materino življenje, punco, heh, celo tujo zgodbo, na katero naleti ob prebiranju starih pisem in jo namerava predelati v scenarij. S svojim podpisom, se razume. Vseh teh procesov prilaščanja se loti velikopotezno, zagnano, z nekakšnim patosom in avreolo pravičnosti. Pripovedovalca izdaja terminologija. Kot zapiše Petra Vidali v spremni besedi: “[K]o [...] nam terski boj za zemljo odpre terminologijo, postane intimna zgodba veliko bolj berljiva.”

Vse štiri točke seveda lahko povežemo v enotno konstelacijo, saj druga drugo reflektirajo, poglobljajo in razširjajo, slednje skoraj preveč. Tomo Veis je naporen pripovedovalec. Utrujajoč. Najeda. Ne samo da mu po glavi roji preveč reči za en sam roman, zanje si jemlje čas. Preveč časa. Tako da na dolgo in široko “teoretizira”, kot sam temu pravi, tehta vse tiste *pro et contra*, se zaposluje z nepotrebnimi detajli. Ker živi v svojem filmu, ima svoje “interne fore”. Nekatere so za zgodbo relevantne, nekatere samo pričajo o njegovem (in posredno avtorjevem) natolcevalskem talentu. Tomo Veis zavaja, in to počne v velikem zamahu. Predvsem pa počne to postopoma. Z iskrenostjo, ki je iluzorna in deklarativna, si pridobi bralčevo zaupanje, vendar se tekom dogodkov izkaže, da je bila to za bralca slaba naložba. Zase govori, da je pacifist, da želi mir, da ga “drugi zajebavajo” in mu podtikajo razne spore pa policijo pa predelane zemljiške načrte. Toda to je njegova perspektiva, njegov pogled na svet.

Vsi udeleženci romana so portretirani skozi njegova jezikovna očala. Njegova dejanja pa ves čas kažejo drugačno sliko od ubesedovane. *On* je tisti, ki začne midsosedski spor in ga epohalno poglobi. *On* vdre v materino idilo in ji začne vsiljevati svoj red. *On* v porodnišnici zapusti Anjo le zato, ker si v glavi ustvari klasičen scenarij prevare. Prav dejanja ga razkrinkajo, saj se med njegovo interpretacijo in distancirano bralsko presojo pojavi neskladje. Ne povsod, a v zadostni meri, da vzbudi dvom o pripovedovalčevi verodostojnosti. Na neki način smo spet pri “možganih sveta”, s katerimi “nekaj ni v redu”, kot je nekoč ob izidu zbirke *Norišnica* povedal Skubic. Vse je v (Tomovi) glavi, to vse pa se konstituira prek jezika. Vse je jezik, torej. Kajti v ospredju ni štiripasovna zgodba z enotnim pripovedovalcem, temveč junakovi baročni jezikovni meandri, tako na gosto posejani, da brez težav zamajajo trdnost pripovedovalčeve perspektive. “Stereotipizacija se zgodi čisto prehitro, če ne paziš”; Skubičev stereotip je le v tem, da ga podtakne protagonistu, ki profilu srboritega, na rodno grudo patološko navezanega Slovenca na videz ne ustreza, čeprav je v svojem bistvu (in spet – čeprav le do neke mere) točno to.

“Mejna problematika” v *Koliko si moja?* sicer še zdaleč ni tako skrajnostna kot v Skubičevih prejšnjih delih, čeprav ima trenutke, ko se zdi, da se bo vse skupaj zasukalo v grotesko, recimo takrat, ko stara Juvanca Toma posvari z besedami “bejžite, če hočete živo glavo obdržat” ali med gradnjo mostu do sosedove posesti. Eksperimentiranje je reducirano na raven jezikovnega zapisa. Spet so tu odprti, nedokončani stavki brez končnih ločil, ki po svoje namigujejo na tipično skubičevski odprt konec. Rojstvo novega bitja tik pred koncem romana načeloma obeta spremembe, vprašanje pa je, ali so pri takšnem junaku sploh mogoče. Tomo je preveč “v”, da bi lahko kaj spremenil sam od sebe, zato je Skubičeva odločitev, da roman konča v sodni dvorani, “za vrati postave”, toliko bolj ironična. Skubic je mojster jezikovnih preigravanj, v sledenju in zapisovanju junakovega miselnega toka je skoraj preveč dosleden, ničesar ne izpusti, nič se mu ne zdi odveč. Veis občasno zajadra v svoje vode, njegovi miselni odvodi pa znajo biti, kot rečeno, obsežni in utrujajoči. Na videz obrobna epizoda s prodajo Rennerjeve zemlje postane zgodba v zgodbi, in čeprav dobi na koncu smisel kot nekakšen napovednik ali prezrcaljena verzija Tomovega zemljiškega spora in nenazadnje kot filmski scenarij (oziroma njegova parodija), se v zgodbo tako rekoč vsili. Tam je bolj kot ne zato, da okrepi bralčevo ironično distanco do pripovedovalca. Kot vse, le da je preostanek manj očiten. To pa je nemara tudi edini očitek romanu *Koliko si moja?*, ki je, čeprav je glede na Skubičev dosedanji opus nekoliko “tradicionalno” zasnovan, berljiv in predvsem zabaven.

Lucija Stepančič

Aleš Debeljak: *Balkanska brv: eseji o književnosti jugoslovanske Atlantide.*

Ljubljana: Študentska založba, 2010.

“*The other Europe*, vzhodna Evropa, komunistični svet, evropski 'divji Vzhod', *terra incognita*: to je predstavní okvir, v katerem sem živel tudi sam. Moja kulturna prtljaga me je zasledovala na ameriške obale Atlantika,” pripoveduje Aleš Debeljak v svoji najnovejši esejistični zbirki. Naslov, ki najverjetneje parafrazira *Atlantski most* izpred več kot desetletja, obeta “sestavljanje koščkov za portret izginule civilizacije” oziroma *jugoslovanske Atlantide*. Impresivnih koščkov, je treba dodati, nostalgíčnih detajlov, a tudi neizpodbitnih dejstev mračne pokojne države, ki predstavljajo podlago za opuse literatov, kakršni so Miloš Crnjanski, Danilo Kiš, Charles Simic, David Albahari, Muharem Bazdulj, Aleksandar Hemon in Igor Štiks (avtor se osebno ni srečal le s prvima dvema, saj sta žal že predolgo pokojna, razločno pa razpoznava njun vpliv). Književna zapuščina nekdanje skupne domovine je poleg ameriške literature glavna obsesija Aleša Debeljaka in iz knjige, če ne že prej, dobro vidimo, zakaj. Avtor, sicer priznani pesnik, esejist, urednik in profesor, opisuje literarni razcvet v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, pravcato renesanso, ki jo je v začetku devetdesetih grobo prekinila vojna, obdržal pa je tudi prijateljske stike z ustvarjalci v eksilu, ki ne le nadaljujejo, ampak pogosto celo nadgrajujejo dosežke zdesetkane ustvarjalne scene. Zbirka esejev si sicer ne prizadeva za sistematičnost, prav nasprotno, glede na to, da gre za opise iz prve roke, pa poudarjena subjektivnost predstavlja dodano vrednost.

Kot smo pri Debeljaku že vajeni, vezivo precej razpršenih vtisov predstavlja prepoznavni lajtmotiv o pomenu “transnacionalne, kozmopolitske in nomadske držé” oziroma “prepričanje, da je mogoče ostati zvest prvotnim pokrajinam osebne geografije in zgodovine ter obenem gojiti vezi z globalnimi kulturnimi gibanji”. Avtorjev esejistični slog zaznamujejo tudi magíčno pomenljive ključne besede: “depolitizacija književnosti”,

“urbana legenda”, “kljubovalna samodefinicija”, “intelektualna dvoživka”, “simbolični učinki arhetipov”, če naštejemo samo nekatere.

Bralci, ki smo z avtorjem vsaj približno iste starosti (plus ali minus deset let), bomo prav gotovo veseli zgodbe, ki je in ni značilna za generacijo, rojeno “šezdeset i neke”, lahko pa si tudi želimo, da bi se v vrednotah strastnega bralca in kar se da razgledanega svetovljana prepoznali tudi veliko mlajši. Celo tisti, ki jih danes niti še ni na svetu. Čeprav je iz zapi- sanega še kako čutiti, da časov, kakršni so bili, ne bo nikoli več nazaj, saj je že ustanovitev založbe ali revije pred desetletji imela povsem drugačen pomen kot danes. Zanj je bilo potrebno noro zanesenjaštvo na meji disidentske trdoživosti, za povrh pa še krepka mera pustolovskega duha. Pri čemer je tudi najmanjši skupni imenovalac še vedno dovolj visok: to je rock glasba in ljubezen do zagretega razpravljanja. S knjigami, ki so zaznamovale generacijo “borgesovcev”, z zbirko *Reč i misao*, s ključno vlogo pri ustanovitvi založbe Aleph Aleševa intelektualna prtljaga počasi prehaja v nadstandard, medtem ko ga osebna prijateljstva z legendami literarne scene (od Davida Albaharija do Aleksandra Hemona), pa tudi premnoga študijska potovanja in štipendije, že uvrščajo v kategorijo zavidljivo in nedosegljivo. Svoji izjemni karieri navkljub pa avtor razkriva stanje duha, ki ni zaprto v akademske okvire, temveč živahno preklaplja med različnimi nivoji, in tako lahko iz sveta prebojnikov, ki so na juriš očarali svetovno bralsko javnost ter se ponašajo z neskončnimi sezna- mi prevodov, na mah prekopli v povsem elementarno zadovoljstvo ob poslušanju Radeta Šerbedžije in Johnnya Štulica. Metafizična različica tako imenovane jugonostalgije? Vsekakor pa “zvestoba tisti mentaliteti, v kateri so brbotale kulture srednje Evrope in Balkana, Panonske nižine in Mediterana. Prepričan sem, da mi je bila tudi zaradi jugorocka dana redka milost, da sem živel v multikulturni družbi veliko prej, preden je ta beseda postala zaščitni znak liberalne 'lepe duše'.”

Tudi *jugoslovanska Atlantida* iz podnaslova je tu še kako na mestu, saj gre za nič manj kot za odkrivanje izgubljenega raja, še veliko bolj kot le za iskanje izgubljenega časa. Avtor se niti najmanj ne trudi, da bi prikri- l nostalgijo, kvečjemu jo poudarja, svoje pa opravi tudi dejstvo, da so znani dogodki okrog razpada Jugoslavije stare dobre čase zapečatili z izredno mračnim epilogom. “Dvajseto stoletje je namreč umrlo v Sarajevu.” Vojna se je sprevrгла v tragedijo, kakršne naj na pragu 21. stoletja ne bi več poznali, obleganja in pokoli pa so razkrili nezaslišan primitivizem, ki se je vse do tedaj spretno prikrival, medtem ko si je Evropa morala priznati, da tega področja (nad katerim je bila tradicionalno vzvišena) sploh ne pozna in ga nikoli ni poznala. Povsem drugače kot ustvarjalci,

ki so grožnjo nedoumljivega dodobra predelali v svojem pisanju. Tako kot David Albahari, ki je “z literarno fantastiko in realizmom napisal zgodbo, v kateri razdrobljeni koščki človeške eksistence dosežejo vrhunsko, četudi krhko ravnovesje”. Ali Danilo Kiš v svojem svetu “otroško pozorne zaznave in zrelega kritičnega uma, v svetu tesnobne duše in revolucionarnih idej, svetu modernistične etike in postmoderne estetike – v 20. stoletju bogatih in begajočih podob”. Ali Igor Štiks “v srečnem spoju med tragičnim smislom, ki ga rodi filozofija staroveške Grčije, in melanholičnimi razmišljanji o naravi časa, ki domujejo v meteorologiji Srednje Evrope.”

Morda bi kazalo le še namigniti, česa vsega v knjigi *ni*. Že popolna odsotnost duhamornih kulturniških premlevanj o položaju in financiranju literature naredi iz nje osvežujoče branje. Je to sploh mogoče? Nobenega novodobnega nakladanja o pomanjkanju časa za branje in nobenih frustracij spričo vse bolj razbohotenega komercialnega *mainstreama*. Nobenega za avtorje tako ponižujočega razpredanja o prodajnih lestvicah in knjižnični izposoji. In nič manj kot namig, da bo za polnjenje baterij treba stopiti kaka tri desetletja nazaj (in ne naprej).

Ob vsem povedanem seveda ne more biti govora o slabšalnih konotacijah, ki se še vedno oprijemajo pridevnika balkanski, temveč o vablivo pozitivnih pomenih, ki na tem svetu komajda še kje uspevajo (če sploh). Gre za balkansko širokosrčnost in gostoljubje, za rockerski sentiment, ki kar ne zastara, trideset let gor ali dol. V Debeljakovih spominih se odpre Arkadija, kjer avtorji drug drugemu naklanjajo neskončno pozornost brez vsakršnega vljudnostnega in dolžnostnega priokusa, kjer se medsebojno berejo in spodbujajo, vino in kava pa tečeta v potokih. Tako je mogoča silna romantika: “Pišoč v brezimnih stolpnicah Novega Beograda, v mansardnih sobicah zagrebškega Gornjega Grada in vrstnih hišah v Ljubljani, smo se na svojih okroglih mizah sicer res prepirali o pomenu metafikcije in stilih radikalne volje, družilo pa nas je tole prepričanje: *pesnikova naloga, da mora prepoznati zgodovinsko situacijo, izhaja že iz uporabe jezika in lokalne tradicije.*” In romantika na kvadrat: “K pesmi se vračamo vsi ti, ki po kolodvorih, letališčih in čakalnicah sveta iščemo drug drugega v hrepenenju po sogovorniku, katerega spomin pozna dediščino istih *rites of passage*, ki so se na različnih prostorih bivše Jugoslavije odvijali v istem ritmu zato, ker smo zaneseno poslušali iste rokerje in brali iste pisatelje, katerih imena so ostala za množice Zahodne Evrope neizgovorljiva, nam pa so pomenila migetajočo svetlobo v tunelu političnega mračnjaštva.”

Mlada Sodobnost

Dragica Haramija in Janja Batić

Aksinja Kermauner: *Žiga špaget gre v širni svet.*

Dob pri Domžalah: Miš, 2010, ilustriral Zvonko Čoh.

Aksinja Kermauner je leta 2004 izdala prvo izvirno slovensko tipno slikanico z naslovom *Snežna roža*. Ta je posebno pozornost požela že leto pozneje na knjižnem sejmu v Bologni, kjer je bila razstavljena med knjigami avtorjev z vsega sveta, ki ustvarjajo za otroke s posebnimi potrebami.

Tudi *Žiga Špaget gre v širni svet* sodi med tipne slikanice; posebej je poudarjena dostopnost dela za slepe in slabovidne, nenazadnje pa s svojim konceptom spodbuja strpnost polnočutečih otrok (ljudi) do fizične drugačnosti oziroma omejitve. Besedilo se na levih straneh slikanice ponovi dvakrat, in sicer je najprej izpisano v odebeljenih in večjih črkah, pod tem pa še v Braillovi pisavi. Celotne desne strani so zapolnjene s tipnimi ilustracijami, ki jih lahko tudi vonjamo. Slikanica ima spiralno vezane liste, da se ti lažje obračajo, izdana je, kot poudarja avtorica v dodatku za starše in učitelje, v "ležečem formatu A 4, kar odgovarja dvema razprtima dlanema slepega bralca".

V slikanici nastopata le dva literarna lika, špaget in jabolko, oba sta personificirana. Njune lastnosti niso natančneje opisane, zgodba namreč temelji na prepoznavnosti in hkrati zamenjavi njunih tipičnih oblik. Začetek zgodbe je postavljen v interier hiše (kuhinja, predsoba), nato v odprt prostor. Špaget Žiga je radoveden in radoživ, zato skoči iz vrele vode, v kateri se kuha z drugimi špageti, in jo iz hiše mahne po svetu. V travi zagleda nekaj rdečega, meni, da je našel paradižnik, ki ga vsi špageti obožujejo, a se izkaže, da je srečal jabolko. To se ga je na smrt prestrašilo, saj je mislilo, da je srečalo velikega, požrešnega črva. Temeljni zaplet zgodbe je zamenjava, iz katere izhaja tudi komična situacija. Šele ob pravilni identifikaciji literarnih likov in spoznanju njune prvotne zmote si oba oddahneta, jabolko pa strne njune občutke: "Jaz sem v tebi videlo svoj strah, ti pa v meni svojo lakoto. Še dobro, da ni vse tako, kot se zdi na prvi pogled". Avtorica uporabi tudi pristrčne neologizme: *Žiga odšpageta* v svet, jabolko se je skoraj *popeškalo* od strahu, na koncu pa špagetu *popeclja* v slovo.

Likovna podoba slikanice je sestavljena iz ilustracij, ki jih zaznamo z vidom in tipom. To se zgodi zelo spontano in še preden se dobro zavemo, ob očeh za branje uporabljamo tudi roke. Milan Butina v svojem delu *Slikarsko mišljenje* povzema misli Jamesa Gibsona (1995: 156), ki opisuje razlike v zaznavanju z vidom ali tipom: z vidom zaznavamo sočasno in v globino, s tipom sukcesivno in po površini. Ilustracije tipne slikanice *Žiga špaget gre v širni svet* so oblikovane z upoštevanjem slednjega. Ko se dotaknemo platnic, otipamo reliefno površino, saj so vsi pomembni deli podob odebeljeni. Žiga špaget na naslovnici je upodobljen tik pred odhodom skozi vrata v širni svet, torej je naslov literarnega dela tudi likovno podkrepljen. Sledi osem slik, v katerih se odvija zgodba o špagetu Žigi in njegovi usodi. Ilustracije so jasne in na prvi pogled preproste, če jih beremo le z očmi, navajeni zgoščene pripovednosti ilustracij Zvonka Čoha. Na prvi pogled namreč začutimo praznino. Ne pa tudi na prvi dotik! Takoj ko se začnemo ilustracij dotikati, zaznamo hrapavost površine, saj je ilustrator tipno izpostavil in poudaril vse, kar je za razumevanje zgodbe pomembno. Glavna literarna lika je ilustriral s preprostimi in jasnimi oblikami, Žiga je upodobljen kot dolga kriva črta, jabolko je krog. Prostor je za razumevanje zgodbe manj pomemben, zato so le nekateri elementi reliefni (rob stopnic, nekaj ostrih kamenčkov, rob zidu, čez katerega se Žiga povzpne na poti v svet). V ilustracijah je prisotna dinamika, ki jo ilustrator poudari s povsem stripovskim elementom zaporedno nanizanih črt gibanja (*motion lines*). Te črte zaznamo, ko Žiga skoči iz lonca, ko se spusti po stopnicah navzdol, ko se z jabolkom skotali po pobočju, ko mu jabolko *popceplja* v slovo itd.

Potovanje špageta je poudarjeno tako, da je Žiga na vseh slikah obrnjen proti desnemu robu lista. Tako kot bralec napreduje od leve proti desni, od strani do strani, tako se odvija tudi potovanje. Na tem potovanju je jabolko na prvi pogled in otip pravzaprav ovira. Ko se prvič pojavi na četrti in takoj zatem na peti sliki, je postavljeno na desno stran. Najprej kot velika rdeča oblika, zatem pa še v svoji od strahu zeleni različici. Ta kompozicijska rešitev močno poudarja konflikt med literarnima likoma. To je tudi edini prizor, v katerem ilustrator prvenstveno pripoveduje z barvo in ne z obliko, čeprav lahko spremembo čustvenega stanja zaznamo tudi na otip. Zeleno jabolko ima razprta in navzdol ukrivljena usta, pecelj se trese. Sledi kaotičen preplet obeh oblik, ko se špaget in jabolko skotalita po pobočju (šesta slika), spoznanje in prijateljski objem (sedma slika) ter slovo (osma slika). Jabolko ostane, Žiga pa nadaljuje svojo pot. Nadaljevanje poti nakazuje umestitev špageta Žige v desni zgornji rob kompozicije.

Kakšen je ta svet, ne izvemo, vemo le, da bo potovanje nepozabno, saj *ni vse tako, kot se zdi na prvi pogled*, temveč veliko, veliko boljše.

Milena Mileva Blažič

Niko Grafenauer – sodobni mladinski klasik

Sodobni slovenski avtor Niko Grafenauer (1940) je priznan pesnik in pisatelj, ki je skoraj sočasno začel objavljati poezijo za odrasle (*Večer pred praznikom*, 1962) in za mlade bralce (*Pedenjped*, 1966). Slednja je predmet pričujoče razprave. Iz njegove obsežne bibliografije je razvidno, da se je s področjem mladinske književnosti ukvarjal avtorsko, uredniško in prevajalsko. Mladinska književnost je del literarnega sistema in je eden izmed družbenih sistemov (družba, kultura, jezik in literatura). Niko Grafenauer je vsebinsko in formalno pomemben člen tega literarnega sistema, saj je slovensko mladinsko književnost soustvarjal med letoma 1950 in 1980 ter nato zaslužen postal sodobni mladinski klasik. Njegova dela so uvrščena v učne načrte za slovenščino, v antologije mladinske književnosti, v berilih je zastopan s pesniškim in/ali proznim opusom. Grafenauer sodi v generacijo pesnikov, rojenih v štiridesetih letih 20. stoletja, ki so po drugi svetovni vojni tvorili infrastrukturo slovenske mladinske književnosti, predvsem v krogu Založbe Mladinska knjiga (npr. Kristina Brenk, Kajetan Kovič, Tone Pavček, Lojze Kovačič, Svetlana Makarovič idr.), revije Ciciban (1945), Pionirskega lista (1948), knjižnih zbirk (Čebelica, 1953, idr.).

Literarni sistem mladinske književnosti

Grafenauer se je na področju mladinske književnosti, podobno in hkrati različno kot Fran Levstik (ki je v drugi polovici 19. stoletja začel objavljati v reviji Vrtec), Oton Župančič (z izrazito avtopoetiko) in Kristina Brenk, uveljavil predvsem kot avtor, urednik in prevajalec.

Leta 1974 je bil že uveljavljen mladinski pesnik in je postal urednik mladinskega leposlovja pri založbi Mladinska knjiga. Njegovo uredniško in prevajalsko delo je pomembno, saj je s pretanjenim posluhom prispeval

h kakovostnemu razvoju izvirne slovenske in prevodne mladinske književnosti, še bolj reprezentativien pa je njegov avtorski mladinski opus.

Literarni sistem

1. Grafenauer se je kot literarni proizvajalec oziroma avtor uvrstil v kanon učnih načrtov za slovenščino (1984, 1998, 2011). Nekatera njegova dela so v procesu literarne recepcije ponarodela, na primer *Pedenjped*; velikokrat natisnjena zbirka pesmi *Skrivnosti* (1983) je postala obvezno branje za mlade bralce vseh starosti. Poleg Grafenauerjevega pesništva si posebno pozornost zasluži triptih sodobnih pravljic o Majhnici (*Majhnica in Katrca Škrateljca*, 1987, *Majhnica*, 1987, *Mahajana in druge pravljice o Majhnici*, 1990) z ilustracijami Marije Lucije Stupica. Gre za primer postmodernistične proze, primarno namenjene mladim bralcem, a naslovniško odprte. V literarni zgodovini slovenske mladinske književnosti je to delo ostalo nepreseženo, vendar je bilo zaradi intertekstualnih povezav in hermetičnosti v slovenski javnosti prezrto in ni bilo prepoznano kot del visoke literature.

2. S kakovostnim opusom je Grafenauer skrbel za literarne sprejemnike – za mlade (otroci, učenci, dijaki) in odrasle bralce (učitelji, didaktiki, pedagogi, profesionalci).

3. Deloval je v različnih institucijah: bil je urednik otroškega leposlovja pri Mladinski knjigi in je urejal številne knjižne zbirke (Čebelica, Najdihojca), pisal je spremne besede, sodeloval tudi z drugimi založbami (Nova revija, založba Grafenauer), šolami, mediji (Lutkovno gledališče Ljubljana, Slovensko mladinsko gledališče idr.), revijami (Ciciban, Cicido, Kekec oz. Kurirček, Pedenjped idr., s strokovno revijo *Otrok in knjiga*, *Novo revijo* idr.). Dobil je številne nagrade (Levstikovo leta 1980, Jenkovo leta 1986 in 1999, Sovretovo leta 1996 in leto dni pozneje Prešernovo). Tako je opravljal – in še vedno opravlja – pomembno družbeno in kulturno dejavnost. Niko Grafenauer se je ukvarjal tudi s pisanjem priredb in s prevajanjem. Tako je leta 1980 priredil *Kresno noč* Janeza Trdine, leta 1986 *Abecedo na polju in v gozdu* Otona Župančiča, leta 1987 *Kozlovsko sodbo v Višnji gori* Josipa Jurčiča in leta 1980 antologijo slovenskih ljudskih pravljic *Babica pripoveduje*. Leta 1970 je prevedel *Brundo na gugalnici* Helene Bechlerowe in desetletje pozneje duhovito zbirko kratkih sodobnih pravljic Zvonimirja Baloga z naslovom *Jaz osel*. Prispeval je verze k zbirki francoske avtorice Marie-Catherine d'Aulnoy (1987). Leta 1982 je posodobil prevod knjige *Šuri-Muri velikan* Korneja Čukovskega, ki ga je prvotno prevedel Anton Debeljak, in prepesnil verze

Milivoja Danojlića *Kako spijo tramvaji*. S pretanjenim literarnim okusom je pisal tudi spremne besede: h knjigi *Srebrna račka – zlata račka* Kristine Brenk, k pravljici v verzih *Pravljica o carju Saltanu* Aleksandra S. Puškina in k mladinski klasiki *Martin Krpan* Frana Levstika. Ker je na založbi Mladinska knjiga nasledil Kristino Brenk – uredništvo otroških knjig (1973–1995) –, je spremljal tudi njeno avtorsko delo; tako je napisal spremno besedo k *Deklici Delfini* in *Lisici Zvitorepki*. Z uvodno besedo je pospremil izid izbranih pesmi Miroslava Košute *Križada*. Ko je založbo zapustil (1995) in se osredotočil na delovanje v okviru Nove revije (1995–2002), je leta 2002 napisal spremno besedo za obsežno zbirko *Slovenske pravljice*. Tudi iz te bibliografske enote je razvidna ena izmed avtorjevih stalnic: redefinicija slovenskega ljudskega izročila. Rahlo presenetljivo je, da so trije akademiki (Grafenauer, Kmecl, Zadavec) napisali tudi spremno besedo za nekakovostno sodobno pravljico v verzih Ivana Bizjaka *O biku na zvoniku* (Bizjakovo besedilo je površinsko namenjeno mladim, globinsko pa odraslim bralcem; sklepamo, da je motiv bolj generacijske in manj literarne narave).

4. Kot urednik na Mladinski knjigi (1973–1995) in pozneje na Novi reviji (npr. *Slovenske pravljice*, 2002) je vplival tudi na mladinski literarni trg – na dejavnike, povezane s prodajo, kupovanjem, prevajanjem, promocijo in nagrajevanjem enot, namenjenih mladim bralcem. Lahko rečemo, da je bil čas urednikovanja Kristine Brenk in Grafenauerja nekakšno zlato obdobje slovenske mladinske književnosti, ko je bila primarna vrednota literarna kakovost. Po letu 1990, posebej pa po letu 2000, se je odnos do otroških in literarnih knjig kot izdelkov profiliral izrazito potrošniško in tržno. To je tudi vodilni založniški motiv na področju mladinske književnosti, posebej slikanic (številne zasebne založbe in komercializacija javnih založb). Grafenauer je izbral in uredil približno trideset mladinskih knjig, od izbora ljudskih *Kdo bo z nami šel v gozdiček* do večkrat natisnjene antologije *Sončnica na rami: pesmi za otroke od Frana Levstika do danes* in ponarodele zbirke Kosovelovih pesmi *Medvedki sladkosnedki*; napisal spremno besedo za obsežno zbirko *Slovenske pravljice*, urejal zbirko *Čebelica* od leta 1973–2003 in napisal spremne besede k reprezentativni antologiji *Zlata Čebelica* (2003).

5. Grafenauer je kakovostno vplival tudi na literarni repertoar: urejal je besedila in zbirke (kanonskih) avtorjev, sprva v jugoslovanskem (*Pravljice jugoslovanskih narodov*, *Pa mi verjamate: izbor jugoslovanskega modernega pesništva za mladino*) in pozneje v svetovnem kontekstu (*Zvezdna ladja: stoletje pravljič svetovnih pisateljev*). Prevajal in prirejal je besedila slovenskih mladinskih klasikov (Levstik, Trdina, Jurčič,

Župančič, Milčinski) ter pripomogel, da so bila kakovostna besedila uvrščena na ustrezne bralne sezname.

Posebno pozornost zasluži njegova zbirka avtorskih pesmi *Pedenjped* (1966), ki je do danes izšla več kot desetkrat. Prek različnih izdaj, od prve leta 1966 z ilustracijami Lidije Osterc do tiste leta 1979, ki jo je ilustriral Marjan Manček in besednemu dodal še nebesedni humor, je zbirka ponarodela, številni otroci znajo pesmi iz te zbirke na pamet, ne da bi vedeli, kdo je njihov avtor. Osemnajst pesmi je bilo že leta 1974 tudi uglasbenih. Zvočni posnetek je izšel leta 1991, in sicer skupaj s pravljico *Šivilja in škarjice* Dragotina Ketteja. Leta 1994 je izšla slikanica *Možbeseda Pedenjped*, hkrati je izšel tudi zvočni posnetek.

Leta 2000 je Pošta Slovenije izdala serijo treh znamk z naslovom Liki iz otroških pravljic z motivi treh najbolj priljubljenih literarnih likov slovenske mladinske književnosti (Mojca Pokrajculja, Pedenjped in Maček Muri)¹. *Pedenjped* je bil znova uglasben leta 2001 (Peter Šavli), pa tudi leta 2010. Istega leta so izšle nove pesmi z naslovom *Brez moči je vsak ukrep, Pedenjped ima spet rep*. Slikanico s priloženo zgoščenko je izdala založba Grafenauer, ki jo vodi avtorjeva hčerka.

6. V sodobnem času so knjige postale literarni produkt. Mladinsko književnost definiramo s stališča namena kot besedila, namensko napisana za mlade, in s stališča recepcijskega procesa kot mladinsko branje, torej besedila s področja književnosti za odrasle, ki so v procesu literarne recepcije postala mladinsko branje (npr. Levstikov *Martin Krpan*).

Grafenauerje pesmi so tudi intermedijsko zanimive, omenila sem že Pedenjpeda (npr. 2010, Projekt ABC in Pedenjped Otroškega pevskega zbora Glasbene Matice Ljubljana; Branka Rotar Pance); leta 1990 je izšla *Abeceda*. Slovensko mladinsko gledališče je leta 1981 uprizorilo Grafenauerjevo dramo *Za devetimi vrati*. Kakovostna in priljubljena je bila priredba Jurčičeve *Kozlovske sodbe v Višnji gori* (režija Miran Herzog). Čeprav je v slovenski kulturi že dolgo prepoznana kot sodobni klasik, so adaptacije njegovih visokokakovostnih besedil za radio, lutke in gledališče) relativno redke, morebiti zaradi zahtevnosti. Leta 1988 je bila *Tramvajčica* izvedena kot radijska igra za otroke; lik Tramvajčice je vzeta iz prve izmed petih sodobnih pravljic z naslovom *Majhnica* (1987). Leta 1988 je bil izveden otroški kabaret, ki je ohranil naslov pesniške zbirke, *Nebotičniki, sedite* (režiser Aleš Jan, Ljubljana, Radiotelevizija, Uredništvo igranega programa). V Lutkovnem gledališču Ljubljana sta leta 1980 Niko Grafenauer in Jože Rode pripravila *Za devetimi vrati*

¹<http://www.posta.si/opis-postnega-ziga/409/Liki-iz-otroski-slikanic-Pedenjped?nodeid=534>

(režija Sergej Verč), leta 1991 so uprizorili *Tramvajčico* (režija Matija Milčinski). Slovensko mladinsko gledališče pa je leta 1979 uprizorilo *Nebotičniki, sedite!* (režija Janez Pipan) in leta 1990 *Skrivnosti*.

Koncept sončnega otroštva

Ne glede na impresiven opus in spontano ukvarjanje s slovensko mladinsko književnostjo in njeno infrastrukturo, ki se je izoblikovalo v sistematično in sistemsko skrb za razvoj področja – to kar premorejo le veliki nosilci napredka in avtentični avtorji, npr. Levstik, Župančič, Brenkova, Makarovičeva idr. – presežno vrednost. Simbolni in kulturni kapital, ki ga imajo presežki, je neprecenljiv.

V zgodovini slovenske mladinske književnosti, ki se je v posvetni obliki začela z revijo Vedež: časopis za šolsko mladost 1848/50 (urednik Ivan Navratil), sta se v 150-letni tradiciji izoblikovala dva temeljna pogleda na koncept otroka in otroštva.

1. Prvi koncept bi lahko metaforično imenovali *koncept sončnega otroštva*, ki optimistično, osredinjeno na otroka in s ključno metaforo sonca ponazarja svetlo podobo otroka in otroštva. V slovenski mladinski književnosti na tem konceptu temeljijo poetike Frana Levstika (*Otročje igre v pesencah*), Otona Župančiča (*Ciciban, ciciban, dober dan*), Srečka Kosovela (*Deček in sonce, Otrok s sončnico, Sonce ima krono*), Kristine Brenk (*Obdarovanja*), Toneta Pavčka (*Sončece v žepu, Sonce in sončnice*), Nika Grafenauerja (*Pedenjped*), Borisa A. Novaka (*Kronanje*), Anje Štefan (*Sonce*) idr.

2. Drugi koncept bi lahko metaforično imenovali *koncept senčnega otroštva*, ki pesimistično, osredinjeno na odnos odraslih do otroka in s ključno metaforo sence ponazarja temno plat podobe otroka in otroštva v slovenski mladinski književnosti. Tovrstna besedila problematizirajo podobo otroka in otroštva, predvsem hipokritičen odnos odraslih do otrok (npr. Saša Vegri: *Kdaj in zakaj*). V slovenski mladinski književnosti na tem konceptu temeljijo poetike Frana Milčinskega (*Ptički brez gnezda*), Prežihovega Voranca (*Solzice*), Franceta Bevka (*Pestrna*), Saše Vegri (*Toniso pesmi za otroke ali Kako se dela otroke*), Svetlane Makarovič (*Svetlanine pravljice*), Andreja Rozmana Roze (*Rimanice za predgospodiče*) idr. V knjigi *Four archetypes* (2003) je Carl Gustav Jung predstavil štiri arhetipe otroka: otrok sirota, nedolžni otrok, božanski otrok in ranjeni otrok. Naštel je tudi deset ključnih simbolov za podobo otroka, ki se lahko v sublimni obliki pojavljajo v kontekstu, npr: biser, cvet/roža, čaša/kelih/kupa, dragulji, krog, sirota (otrok eksotičnega porekla), sonce, zlato, zvezde in

obkroženost z zvezdami. Pogosto rabo simbolov za arhetip otroka Jung razlaga kot posledico trpljenja duše tistih, ki so izobčeni, trpinčeni in zavrženi. Jung pravi, da je pisanje lahko avtorjeva domišljajska kompenzacija ali korekcija resničnega življenja ter da avtor na ta način ustvarja ravnotežje med realno in imaginarno podobo.

Za Grafenauerja bi lahko sklepali, da je pri njegovem ustvarjanju za mladino vzpostavljala ravnovesje ravno ta povezava med njegovim otroštvom sirote, torej realnim senčnim otroštvom, ter konceptom sončnega otroštva. Vendar niti koncept ravnovesja niti biografska tragična dejstva ne bi bila osnova za umetnine, če ne bi bila vrhunsko ubesedena. Le tako predelana realna snov postane estetski predmet.

Koncept ljubezni

Ena izmed osrednjih tem Grafenauerjevega pisanja je ljubezen, ki je še posebno tankočutno in z izbranimi besedami predstavljena v njegovi mladinski poeziji in zbirki za mlade *Skrivnosti*. Njegov koncept ljubezni temelji na srednjeveškem trubadurskem konceptu *jovein* (Miha Pintarič), ki pravi, da je mlad tisti, ki je sposoben ljubiti in biti ljubljen.

Za trubadurski koncept ljubezni (Julia Kristeva: *Tales of Love*, 1987) so značilne naslednje prvine:

1. **Pričakovanje.** Zaradi tega postane oseba ranljiva za lastno nepopolnost, katere se pred nastopom ljubezni ni zavedala. Ljubezen in zaljubljenec nehata šteti kronološki čas.

2. **Klic.** Telo se odzove s čustvi (glas, grlo, srce, zardelost), ki so podoben simptomom strahu (*Strah; Ljubezen*: "Ljubezni se jezik zatika ...").

3. **Srečanje.** Slednje je mešanica užitka, obljube in upanje ter je neke vrste nepopolna prihodnost.

Koncept ljubezni v *Skrivnostih* je podoben konceptu ljubezni pri Kristevi, kjer je ljubezen hkrati užitek (*Slast*) in tesnoba svobode (*Svoboda*: "Svoboda ne sme imeti / nikakršnih mej, / čeprav se brez njih sploh ne da hrepeneti / po njej."). Tako kot Kristeva tudi Grafenauer upesnjuje možno realizacijo ljubezni le v simboličnem ali imaginarnem svetu predvsem preko vizualnega stika, gledanja, pogledov, vida ("Ljubezen cveti v očeh, ljubezen ... od svetlih pogledov živi / in tiho raste"). Bistvene metafore ljubezni temeljijo na hrepenenju in ne na posedovanju; so bolj oči (cveti v očeh, ljubeče oči, neviden, pogledi, strahoviden, svetle oči, velike oči, v očeh), manj pa srce (kotiček srca, s srcem in glavo, srčni utrip, vse do srca). Tudi pri Grafenauerju koncept ljubezni temelji na hrepenenju (*Hrepenenje*) in ne na posedovanju (*Poljub*: "Takrat se poljub razpusti / in gre

narazen.”) in konceptu, da je edina prava ljubezen nedosegljiva (*Skrivnost je skrivnostno nedosegljiva*).

Zaključek

Na osnovi analize Grafenauerjevega mladinskega opusa je razvidno, da ne podcenjuje mladih bralcev, tako kot številni avtorji, ki hkrati pišejo tudi za odrasle, temveč zanje ustvarja vrhunska literarna dela, tako v pesemski kot v prozni obliki. Med mladimi bralci velja za enega najzahtevnejših avtorjev, saj se ukvarja z resnimi eksistencialnimi temami, ki niso populistične, zato pa so trajno zapisane v kanon slovenske mladinske književnosti.

Viri in literatura

- Grafenauer, Niko: *Majhnica in Katrca Škrateljca*. Ljubljana: Borec, 1987.
- Grafenauer, Niko: *Majhnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Grafenauer, Niko: *Mahajana in druge pravljice o Majhnici*. Ljubljana: Domus, 1990.
- Grafenauer, Niko. *Skrivnosti*. Ljubljana: Borec, 1983.
- Uther, Hans-Jorn: *The Types of international folktales: a classification and bibliography, based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki:
- Suomalainen Tiedekatemia = Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- Kristeva, Julija: *Tales of Love*. New York: Columbia University Press, 1987.
- Jung, Carl Gustav: *Four archetypes: mother, rebirth, spirit, trickster*. London, New York: Routledge, 2003.
- Nikolajeva, Maria: *From mythic to linear: time in children's literature*. Lanham, London: Scarecrow, 2000.
- Franz, Marie Louise von: *Puer aeternus*. Ljubljana: Meta, 1988.
- Miha Pintarič: *Trubadurji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001.

